

T.C.
KARA HARP OKULU
SAVUNMA BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
GÜVENLİK BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

İRAN'IN NÜKLEER POLİTİKALARI VE ÇEVRE ÜLKELERE
MUHTEMEL ETKİLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

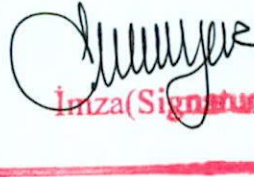
Hazırlayan
J.Yzb. Ercan YAVUZ

Tez Danışmanı
Dr. Mehmet ATAY

ANKARA - 2007

Yazarın Notu: Bu tezde belirtilen görüş ve yorumlar yazana aittir. Türk Silahlı Kuvvetleri'nin ya da diğer kamu kuruluşlarının görüşlerini yansıtmaz.

Author's Note: The views and comments expressed in this thesis are the author's and do not necessarily reflect those of Turkish Armed Forces or other government agencies.

İmza (Signature)

TEZ TANITIM FORMU

TEZİN TARİHİ: 01. 03. 2007

TEZİN TİPİ: Yüksek Lisans Tezi

TEZİN BAŞLIĞI: İran'ın Nükleer Politikaları ve Çevre Ülkelere Muhtemel Etkileri

TEZİN YAPILDIĞI BİRİM: Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü
Güvelik Bilimleri Ana Bilim Dalı

SPONSOR KURULUŞ: -

DAĞITIM LİSTESİ : Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü Tez Hazırlama, Onay, Dağıtım ve Muhafaza Esasları Kılavuzu'nda belirtilen yerlere

TEZİN ÖZETİ : Bu çalışma, Soğuk Savaş sonrası dönemde Ortadoğu'da artan ABD varlığını geleceğine ve rejimine en önemli tehdit olarak gören İran'ın, nükleer politikalarını ve muhtemel etkilerini incelemek amacıyla yapılmıştır. Bu kapsamda 1950'li yıllarda nükleer çalışmalarına başlayan İran'ın jeopolitik konumu ve silahlı kuvvetleri anlatılarak, nükleer politikalarının tarihi gelişimi, nükleer kriz süreci, İran'ın nükleer ve balistik füze altyapısı ve çalışmaları, sebepleri, hukuki boyutu ve çevre ülkelere muhtemel etkileri incelenmeye çalışılmıştır.

ANAHTAR KELİMELER : İran İslam Cumhuriyeti, Nükleer Politikaları, Balistik Füzeleri, Çevre Ülkelere Etkileri.

SAYFA SAYISI : 159

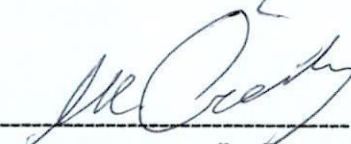
GİZLİLİK DERECESESİ : Tasnif Dışı

KARA HARP OKULU

SAVUNMA BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

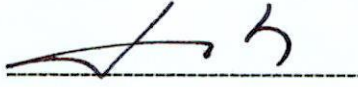
J. Yzb. Ercan YAVUZ'un "İran'ın Nükleer Politikaları ve Çevre Ükelere Muhtemel Etkileri" konulu tez çalışması, jürimiz tarafından GÜVENLİK BİLİMLERİ Ana Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan

Prof.Dr. Cihat ÖZÖNDER

Üye

Dr. J.Öğ.Alb.Hidayet VAHAPOĞLU

Üye

Dr. Mehmet ATAY
(Danışman)

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

30.13 / 2007

Taner ALTINOK
Prof.Dr. Y.Müh.Alb.
Enstitü Müdürü

TEŞEKKÜR

Tez konusunun seçilmesinde ve çalışmanın tamamlanmasında, engin tecrübeleri ile yol gösteren, çok değerli yardım ve önerilerini esirgemeyerek, bir eğitmenden öte bir ilgiyle destek olan tez danışmanım Dr. Sayın Mehmet ATAY'a şükranlarımı sunarım.

Ayrıca yüksek lisans eğitimimin başından itibaren sıkışık çalışma programım süresince, büyük bir sabır ve anlayış göstererek desteklerini esirgemeyen eşim Özlem YAVUZ ve oğlum Arda YAVUZ'a da sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

T.C.
KARA HARP OKULU
SAVUNMA BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
GÜVENLİK BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
ANKARA 2007

**İRAN'IN NÜKLEER POLİTİKALARI VE ÇEVRE ÜLKELERE
MUHTEMEL ETKİLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

J.Yzb. Ercan YAVUZ

ÖZET

1979 İslam Devrimi'nden sonra İslami rejimi benimseyen İran, İslam Devrimi ihracı politikaları ve bölge ülkeleri üzerinde hâkimiyet kurma çabaları sebebiyle komşu ülkeler, ABD ve İsrail karşıtı politikalarıyla da ABD ve İsrail tarafından endişeyle karşılanan bir ülke olmaya başlamıştır. İslam Devrimi'yle bozulan ABD-İran ilişkileri sebebiyle, ABD'nin çevreleme ve yalnızlaştırma politikalarıyla karşı karşıya kalan İran, gelecekte nüfus artışına bağlı olarak artan enerji ihtiyacını karşılamak için nükleer teknolojiye ulaşmaya çalıştığını ve bu bağlamda kesinlikle nükleer silah yapma gibi bir niyetinin olmadığını belirtmektedir.

Ancak İran'ın bu amacı ile birlikte, bölgede ve İslam dünyasında lider konuma gelmek, rejimini tehdit eden ve bölgede varlığı giderek artan ABD ve İsrail'i caydırmak, Hindistan, Pakistan ve İsrail gibi nükleer silahlara sahip olan ülkeleri dengelemek, iç politikada giderek zayıflayan rejime meşruiyet kazandırmak ve güçlendirmek gibi sebeplerden dolayı nükleer teknolojiye ve nükleer silahlara ulaşmaya çalıştığı değerlendirilmektedir. Nükleer teknolojinin İran'a önemli bir saygınlık ve statü kazandıracağını düşünen İran halkı, nükleer teknolojiye ulaşıldığı taktirde bilim ve teknolojiye önemli bir

ilerleme kaydedileceğini düşünmektedir. Bu yüzden İran yönetiminin nükleer çalışmalarına büyük ölçüde destek vermektedir. İran, son yıllarda arttırdığı nükleer ve balistik füze çalışmalarıyla önemli bir seviyeye gelmiştir. İran'ın nükleer hedeflerinin iç ve dış politik yapısına, bölge devletlerinin çıkarlarına ve tehdit algılamalarına, nükleer silahların yayılmasını önleme rejimine önemli etkileri olacağı değerlendirilmektedir.

1950'li yıllarda ABD'nin desteğiyle nükleer çalışmalara başlayan İran, Ağustos 2002 tarihinde İran rejimi karşıtı bir grubun Arak ve Natanz'da İran'ın gizli nükleer çalışmalar yaptığını belirtmesiyle nükleer kriz sürecine girmiştir. Devam eden bu süreç içerisinde İran, özellikle uranyum zenginleştirme faaliyetleri olmak üzere nükleer çalışmalarını durdurmadığı gerekçesiyle Şubat 2006 tarihinde Birleşmiş Milletler (BM) Güvenlik Konseyi'ne sevk edilmiştir. BM nezdinde uzun süren müzakereler sonrasında, ancak Aralık 2006 tarihi itibarıyla İran'a yaptırım kararı alınmış ve nükleer faaliyetlerini durdurması için süre tanınmıştır. Fakat Şubat 2007 tarihinde UAEA'nın yayınladığı raporda İran'ın nükleer faaliyetlerini durdurmadığı aksine hızlandığı belirtilmiştir. Bunun üzerine BM Güvenlik Konseyi beş daimi üyesi ve Almanya'nın katılımıyla İran'a yeni yaptırımlar uygulamak maksadıyla görüşmeler başlamıştır.

Bu çerçevede nükleer ve balistik füze çalışmalarına hızla devam eden İran'ın, ulaştığı teknolojik seviye de göz önüne alınarak, rejimine yönelik ABD ve İsrail'den algıladığı tehdit devam ettiği sürece nükleer çalışmalarında herhangi bir sınırlandırmaya gitmeyeceği düşünülmektedir. Bu durumun da İran'ın dış politikasını olumlu, bölge ülkelerinin güvenliğini ve nükleer silahların yayılması rejimini olumsuz etkileyeceği değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler : İran İslam Cumhuriyeti, Nükleer Politikaları, Balistik Füzeleri, Çevre Ükelere Etkileri.

Tez Yöneticisi : Dr. Mehmet ATAY

Sayfa Sayısı : 159

T.C.
TURKISH MILITARY ACADEMY
DEFENSE SCIENCES INSTITUTE
DEPARTMENT OF SECURITY SCIENCES
ANKARA 2007

**IRAN'S NUCLEAR POLICIES AND IT'S POSSIBLE EFFECTS
ON NEIGHBOUR STATES**

MASTER THESIS

J.Yzb. Ercan YAVUZ

ABSTRACT

Iran, which adopted Islamic regime after 1979 Islamic Revolution, became an alarming state for USA and Israel with its policies against them, and for neighboring states with the policies of "exporting" the Islamic Revolution and efforts to dominate regional states. Facing with the containment and isolation policies of US after the breakdown of Iran-US relations with Islamic Revolution, Iran expressed that she is trying to reach out to Nuclear technology for meeting the increasing energy demands parallel to increasing population and in this context Iran specifies she has no intention to make nuclear weapons.

But with this aim of Iran, it is evaluated that Iran seeks to have nuclear technology and nuclear weapons for reasons such as trying to be in a leading position among Islamic world and region, to deter US and Israel which threaten the regime as well as having more presence in the region, to counter-balance nuclear states such as India, Pakistan and Israel and to strengthen and legitimate the regime which is weakened in domestic policies. Iranian people who think that nuclear technology will provide an important respect and status to Iran, and Iranians also thinks that when nuclear

technology is achieved there will be an important advance in science and technology. For these thoughts, Iranians mostly support Iran's researches on nuclear technology. Iran came to an important level in recent years with its nuclear and ballistic missile researches. It is evaluated that Iran's nuclear aims will have important effects on its own internal and external political structure, interests of regional states and their perception of threat, and to the regime of preventing the spread of nuclear weapons.

Iran started its nuclear project in 1950's with the support of US, but in August 2002 she fell into a nuclear crises period when an opposition group to Islamic regime expressed that Iran is carrying out nuclear studies in Arak and Natanz. In this period, Iran, for not stopping nuclear projects, especially its activities on Uranium enrichment, has been reported to UN Security Council in February 2006. After the long negotiations under the auspices of UN, nevermore decision for sanction on Iran is taken in December 2006 and some respite is granted for stopping the nuclear projects. However, in IAEA's report dated February 2007 it is expressed that Iran has not stopped its nuclear projects, but contrarily speeded it up. Hereupon by the UN Security Council's five permanent members, with Germany's participation, negotiations have started to put new sanctions on Iran.

In this context, Iran which rapidly continues nuclear and ballistic missile projects, taking its technological advances into account, as it continues to perceive threats from US and Israel against the regime, it is thought that she will not go into limitations to its nuclear projects. In such case this will affect Iran's foreign policy positively, but it is evaluated that it also will affect security of regional states and regime for preventing the spread of nuclear weapons negatively.

Keywords : Islamic Republic of Iran, Nuclear Policies, Ballistic Missiles, Effects on Neighbour States

Advisor : Dr. Mehmet ATAY

Number of Pages : 159

İÇİNDEKİLER

Teşekkür	i
Özet.....	ii
Abstract.....	iv
İçindekiler	vi
Tablolar Listesi	ix
Şekiller Listesi	x
Kısaltmalar Listesi	xi
Ön Söz	xvii
Giriş.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İRAN'IN DÜNYA JEOPOLİTİĞİNDEKİ YERİ

1. JEOPOLİTİK KAVRAMI	5
2. İRAN'IN JEOPOLİTİK KONUMU VE ÖNEMİ	7
a. İslam Devrimi İhracı	12
b. Fars Milliyetçiliği.....	14
3. İRAN SİLAHLI KUVVETLERİ	16

İKİNCİ BÖLÜM

İRAN'IN NÜKLEER ÇALIŞMALARI VE FÜZE PROGRAMI

1. İRAN'IN NÜKLEER ÇALIŞMALARININ TARİHSEL GELİŞİMİ	20
2. NÜKLEER KRİZ SÜRECİ VE İRAN'IN NÜKLEER STRATEJİSİ.....	27
a. Nükleer Kriz Süreci	27
b. İran'ın Takip Ettiği Nükleer Strateji.....	41
3. İRAN'I NÜKLEER TEKNOLOJİYE YÖNELTEN NEDENLER	44
a. Değişen Stratejik Ortamda Tehdit Algılamaları ve Kendi Kendine Yeterlilik	44
b. Bölgesel Güç Olma Gayreti	49
c. Enerji İhtiyacı	51

ç. Nükleer Güç ve Nükleer Statü	54
d. İç Politik Sebepler ve Rejimin Korunması	56
4. İRAN'IN NÜKLEER ALTYAPISI	58
a. Buşehr Nükleer Santrali	59
b. İsfahan Tesisleri.....	61
c. Tahran-Kaleye Güç Tesisleri	63
ç. Kerec Tarım Araştırma ve Nükleer Tıp Merkezi.....	64
d. Lavisian-Shian Tesisleri.....	65
e. Natanz Tesisleri	66
f. Parchin Tesisleri	69
g. Tahran Nükleer Araştırma Merkezi (Tahran Nuclear Research Center-TNRC).....	70
ğ. Anarak Tesisleri	71
h. Arak Tesisleri	71
ı. Ardakan Tesisleri	72
i. Uranyum Madenleri ve Tesisleri	73
j. Diğer Nükleer Tesisler	74
5. İRAN'IN FÜZE PROGRAMI	75
a. İran'ın Füze Altyapısı	75
b. İran'ın Füze İmkân ve Kabiliyetinin Değerlendirilmesi.....	80
6. İRAN'A YAPILAN DIŞ DESTEKLER	83
a. Rusya'dan Alınan Destekler.....	83
b. Çin'den Alınan Destekler	86
c. Pakistan'dan Alınan Destekler	88
ç. Kuzey Kore'den Alınan Destekler	90
7. İRAN'IN NÜKLEER FAALİYETLERİ VE ULUSLARARASI HUKUK.....	92
a. İran'ın Dahil Olduğu Uluslararası Antlaşmalar	92
b. Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması (Nuclear Nonproliferation Treaty-NPT) ve İran.....	95

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İRAN'IN NÜKLEER ÇALIŞMALARININ ULUSLARARASI ETKİLERİ

1. İRAN'A ETKİLERİ	97
a. İç Politik Yapısına Etkileri.....	97
b. Dış Politikasına Etkileri	101
2. BÖLGESEL ETKİLERİ	104
a. Ortadoğu'ya Etkileri.....	104
(1) Arap Ülkelerine Etkileri.....	104
(2) İsrail'e Etkileri.....	108
b. Türkiye'ye Etkileri.....	113
(1) Türkiye-İran ilişkileri	113
(2) Nükleer İran ve Türkiye'ye Etkileri.....	118
(a) Türkiye'nin Stratejik Yaklaşımına Etkisi.....	118
(b) Türkiye'nin Uluslararası Hukuk Konusundaki Yaklaşımına Etkisi	119
(c) Türkiye-İran Arasındaki Stratejik Dengeye Etkisi.....	119
(ç) Türkiye'nin ABD, AB ve İsrail ile Güvenlik İlişkilerine Etkisi....	121
(d) Türkiye'deki Nükleer Tartışmalara Etkisi	122
(e) Askerî Etkileri	123
(f) Nükleer Silahlanma Yarışı Kapsamında Etkisi	124
(g) Nükleer Kaçakçılık Kapsamında Etkisi.....	125
3. BÖLGE DIŞINDAKİ DİĞER ÜLKELERE ETKİLERİ	125
4. NÜKLEER SİLAHLARIN YAYILMASINI ÖNLEME REJİMİNE ETKİLERİ	131

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Kaynakça	142
Ekler	159

TABLolar LİSTESİ

Sayfa

Tablo-1: İran'ın Nükleer Tesisleri.....	58
Tablo-2: İran'ın Taraf Olduğu Uluslararası Antlaşmalar ve Örgütler.....	94

ŞEKİLLER LİSTESİ

Sayfa

Şekil-1: İran'ın Politik Hedefleri ve Stratejik Aşamaları.....	44
Şekil-2: İran'ın Bilinen Nükleer Tesisleri.....	61
Şekil-3: İran'ın Balistik Füzelerinin Muhtemel Menzilleri.....	83

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AEC	: Atomic Energy Commision (Atom Enerji Komisyonu)
AEOI	: Atomic Energy Organization of Iran (İran Atom Enerji Kurumu)
ATACMS	: Army Tactical Missile Systems (Kara Kuvvetleri Taktik Füze Sistemleri)
AVLIS	: Atomic Vapor Isotope Separation (Atomik Buhar Lazer İzotop Ayırıştırma)
AWACS	: Airborne Warning and Control Systems (Hava İndirme Uyarı ve Kontrol Sistemleri)
BM	: Birleşmiş Milletler
BNPP	: Buşehr Nuclear Power Plant (Buşehr Nükleer Güç Tesisi)
BOP	: Büyük Ortadoğu Projesi
BTWC	: Biological and Toxin Weapons Convention (Biyolojik ve Toksin Silahlar Konvansiyonu)
CD	: Conference on Disarmament (Silahsızlanma Konferansı)

CENTO	: Central Treaty Organization (Merkezi Antlaşma Örgütü)
CSIS	: Center for Strategic and International Studies
CTBT	: Comprehensive Nuclear Test Ban Treaty (Çok Amaçlı Nükleer Testleri Yasaklayan Antlaşma)
CTBTO	: Comprehensive Nuclear Test Ban Treaty Organization (Çok Amaçlı Nükleer Testleri Yasaklayan Antlaşma Örgütü)
CWC	: Chemical Weapons Convention (Kimyasal Silahlar Konvansiyonu)
ECO	: Economic Cooperation Organization (Ekonomik İşbirliği Teşkilatı)
ENTC	: Esfahan Nuclear Technology Reactor (İsfahan Nükleer Teknoloji Reaktörü)
FAS	: Federation of American Scientists (Amerikalı Bilim Adamları Federasyonu)
FEP	: Fuel Enrichment Plant (Yakıt Zenginleştirme Tesisi)
FFL	: Fuel Fabrication Laboratory (Yakıt İmalat Laboratuvarı)
FMP	: Fuel Manufacturing Plant (Yakıt Üretim Tesisi)

- FRICBM** : Full Range Intercontinantal Ballistic Missile
(Maksimum Menzilli Kıtalararası Balistik Füze)
- GSCR** : Graphite Sub-Critical Reactor
(Grafite Altkritik Reaktörü)
- HWPP** : Heavy Water Production Plant
(Ağır Su Üretim Tesisi)
- HWZPR** : Heavy Water Zero Power Reactor
(Ağır Su Sıfır Güç Reaktörü)
- IAEA** : International Atomic Energy Agency
(Uluslararası Atom Enerji Ajansı)
- ICG** : International Crisis Group
- IIPP** : Islamic Iran Participation Party
- IOC** : Initial Operational Capability
(İlk İşletme Kabiliyeti)
- IR-40** : Iran Nuclear Research Reactor
(İran Nükleer Araştırma Reaktörü)
- IRBM** : Intermediate Range Ballistic Missile
(Orta Menzilli Balistik Füze)
- IISS** : International Institute for Strategic Studies
(Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu)
- ISIS** : Institute for Science and International Security
(Bilim ve Uluslararası Güvenlik Enstitüsü)

JHL	: Jabh Ibn Hayan Multipurpose Laboratories (Jabr Ibn Hayan Çok Maksatlı Laboratuvarları)
KİO	: Körfez İşbirliği Örgütü
KİS	: Kitle İmha Silahları
KWU	: Kraft Werk Union
LIS	: Laser Isotope Separation (Lazer İzotop Ayırıştırma)
LRICBM	: Limited Range Intercontinental Ballistic Missile (Sınırlı Menzilli Kıtalararası Balistik Füze)
LWSCR	: Light Water Sub-Critical Reactor (Hafif Su Altkritik Reaktörü)
MEK	: Mujahedin-e Khalq (Halkın Mücahitleri)
MEMRI	: The Middle East Media Research Institute
MERIA	: Middle East Review of International Affairs
MIT	: Massachusetts Institute of Technology (Massachusetts Teknoloji Enstitüsü)
MIX	: Molybdenum, Iodine and Xenon (Molibdenum, İyot ve Xenon)
MLIS	: Molecular Laser Isotope Separation (Moleküler Lazer İzotop Ayırıştırma)

MNSR	: Miniaturized Neutron Source Reactor (Minyatürleştirilmiş Nötron Kaynağı Reaktörü)
MRBM	: Medium Range Ballistic Missile (Orta Menzilli Balistik Füze)
MTCR	: Missile Technology Control Regime (Füze Teknolojisi Kontrol Rejimi)
MW	: Megawatt
NATO	: North Athlentic Treaty Orgazation (Kuzey Atlantik İşbirliği Örgütü)
NCRI	: National Council of Resistance of Iran (İran Ulusal Direniş Konseyi)
NPT	: Nuclear Non-Proliferation Treaty (Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması)
NTI	: Nuclear Threat Initiative
OPCW	: Organization to Prohibite Chemical Weapons (Kimyasal Silahları Yasaklanması Örgütü)
OPEC	: Organization of Petroleum Exporting Countries (Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü)
PFEP	: Pilot Fuel Enrichment Plant (Pilot Yakıt Zenginleştirme Tesisi)
PHRC	: Physics Research Center (Fizik Araştırma Merkezi)

PTBT	: Partial Test Ban Treaty (Kısmi Testleri Yasaklayan Antlaşma)
SRBM	: Short Range Ballistic Missile (Kısa Menzilli Balistik Füze)
TNRC	: Tahran Nuclear Research Center (Tahran Nükleer Araştırma Merkezi)
TRR	: Tahran Research Reactor (Tahran Araştırma Reaktörü)
IAEA	: Uluslararası Atom Enerji Ajansı
UCF	: Uranium Conversion Facility (Uranyum Dönüştürme Tesisi)
UCL	: Uranium Chemistry Laboratory (Uranyum Kimya Laboratuvarı)
UN	: United Nations (Birleşmiş Milletler)
UOC	: Uranium Ore Concentrate
WHF	: Waste Handling Facility (Atık Yükleme ve Boşaltma Tesisi)
WMD	: Weapons of Mass Destruction

ÖN SÖZ

İran, dünya enerji kaynaklarının büyük bir bölümünü (%75) elinde bulunduran Avrasya'da Hazar Bölgesi, Kafkasya, Ortadoğu ve Orta Asya'yı birbirine bağlayan bir konumda yer almaktadır. Ortadoğu petrollerinin %11,1'ini, doğalgazının %15,3'ünü elinde bulundurması ve bu enerji kaynaklarının dünyaya ulaştırılmasında önemli olan nakil hatları üzerinde bulunması, İran'ın değerini bulmasını sağlayan en önemli hususlardır. Bu özellikler sebebiyle dünyada güce sahip olmak ve egemen olmak isteyen güçler açısından önemli bir konumda yer alan İran ve içinde bulunduğu bölge, tarihte olduğu gibi bugün de büyük güçlerin mücadele alanı olmuştur.

11 Eylül 2001 olaylarını bahane ederek dünyayı millî menfaatleri doğrultusunda yeniden şekillendirme çabası içine giren ABD, gözünü Ortadoğu'ya çevirmiştir. Ortadoğu politikası çerçevesinde İsrail'in güvenliğini, Ortadoğu enerji kaynakları üzerinde kontrol sağlamayı ve bu enerji kaynaklarının Çin, Hindistan, Japonya gibi ülkelere akışını kontrol etmeyi kendisi için hayati olarak gören ABD; bulunduğu coğrafik konum, ABD ve İsrail karşıtı politikaları ve terörist organizasyonlara destek vermesinden dolayı İran'ı bölgedeki hedeflerinin önünde önemli bir engel olarak görmektedir. Özellikle 1979 İslam Devrimi sonrası değişen rejimiyle İran, ABD'nin Ortadoğu'daki çıkarlarını en çok tehdit eden ülke görünümündedir.

1979 İslam Devrimi sonrasında ABD ile ilişkileri bozulan, İsrail ve ABD'yi en büyük düşmanı ilan eden İran, özellikle 11 Eylül olayları sonrası önce Afganistan'a sonra da Irak'a müdahale ederek, kendisinin de içinde bulunduğu bölgeye giderek daha fazla yerleşen ABD'yi, geleceğine ve rejimine en büyük tehlike olarak değerlendirmektedir. Bu yüzden İran son yıllarda, resmi olarak enerji ihtiyacını karşılamak için olduğunu belirtse de, ABD ve İsrail'i caydıracağını düşündüğü nükleer çalışmalarına büyük bir hız vermiştir. İran'ın nükleer politikalarının ve bölgesel etkilerinin ayrıntılı bir şekilde ortaya konulduğu bu çalışma, güncel olmasından dolayı alanda yapılacak diğer çalışmalara önemli bir kaynak olabilecektir.

GİRİŞ

İran son yirmi yılda uluslararası alanda adından en çok bahsedilen ülkelerden biri olmuştur. 1979 yılında meydana gelen İslam Devrimi'yle radikal İslami rejimi benimseyen ve hem Batı hem de doğuyla ilişkilerini kesen İran, bu tarihten itibaren çevresindeki ülkelere İslami rejimini ihrac etme politikalarından dolayı komşu ülkeler tarafından rejimlerinin bekası doğrultusunda önemli bir tehdit unsuru olarak görülmüştür. Diğer taraftan dünyanın önemli enerji kaynakları olan petrolün %11,1'ini ve doğalgazının da %15,3'ünü elinde bulundurması ve bu enerji kaynaklarının dünyaya ulaştırılmasında önemli enerji nakil hatları üzerinde bulunması sebeplerinden dolayı da, ekonomik gelişmeleri doğrultusunda enerjiye bağımlı durumda olan dünya ülkeleri tarafından sorun teşkil eden bir ülke olarak görülmeye başlanmıştır.

Dünyanın İran hakkındaki endişeleri, 11 Eylül olaylarını bahane ederek, önce Afganistan'a sonra da Irak'a müdahale eden ABD'nin Ortadoğu'da varlığının artması ve bu bağlamda İran'ın nükleer teknoloji ve balistik füze çalışmalarına hız vermesiyle birlikte daha da yoğunlaşmıştır. Dünya ülkeleri nükleer çalışmalara yönelen İran ile buna karşı olan ABD ve İsrail arasında çıkabilecek olası bir çatışmanın bölge istikrarsızlığını arttırmasını, bölgede hakim duruma gelebilecek ve enerji kaynakları üzerinde kontrol sağlayacak ve bu enerji kaynaklarının kendilerine akışını engelleyebilecek muhtemel bir gücün ortaya çıkabilecek olmasını millî çıkarlarına önemli bir tehdit olarak görmektedirler.

Özellikle 11 Eylül 2001 olaylarından sonra değişen güvenlik algılamaları sonucunda 17 Eylül 2002 tarihli "Bush Doktrini" adı verilen belge ile ABD, "küresel terörizm" ve "kitle imha silahlarının yayılması"nı kendisi ve müttefikleri açısından en öncelikli tehditler olarak belirlemiştir. Yeni doktrin, ABD'nin gücüne başka ülkelerin yetişmesine izin vermeme, nükleer silahsızlandırma ve düşmanı saldırıya geçmeden vurma üzerine

kurgulanmıştır (Çevik, 2005: 117). Bu tehditlerin çıkış noktası olarak Ortadoğu'yu gösteren ABD, demokratik ve modern çizgiden uzak, terör örgütlerini desteklediklerini belirttiği ve "şer eksenli" olarak nitelendirdiği ülkelere (İran, Kuzey Kore ve Irak) yönelmiştir.

ABD; İslami rejimi, yerleşmiş devlet geleneği, ABD ve İsrail karşıtı politikaları, dünyaya petrol sevkiyatında önemli bir yeri olan Basra Körfezi'nin kontrolünü elinde bulundurması ve terörist örgütlere verdiği destek sebebiyle İran'ı Ortadoğu politikalarının önünde önemli bir engel olarak görmektedir. Bu açıdan İran'ın bulunduğu coğrafi konum, ABD'nin Ortadoğu politikaları doğrultusunda ulaşmayı istediği hedefleriyle uyum sağlamaktadır. ABD, Ortadoğu politikası kapsamında petrol ve doğalgaz kaynakları üzerinde kontrol sağlamayı, Rusya, Çin ve Hindistan gibi devletlerin bölge enerji kaynaklarından faydalanmasını önlemeyi ve bölgedeki müttefiki İsrail'in güvenliğini ve bekasını sağlamayı kendisi için hayati olarak görmektedir.

Bu çerçevede İran da, Ortadoğu'da varlığını giderek arttıran ABD'yi ve İsrail'i rejimi için önemli bir tehdit olarak değerlendirmeye başlamıştır. İran'ın, nükleer kriz sürecinin başlangıcından itibaren artan enerji ihtiyacını karşılamak için nükleer çalışmalar yaptığını belirtse de, öncelikle bu iki ülkeyi caydırmak amacıyla konvansiyonel silahlanma ile birlikte kitle imha silahları ve balistik füzeler üretme çabalarına son yıllarda büyük hız verdiği değerlendirilmektedir.

Bu kapsamda Ağustos 2002 tarihinde başlayan ve şu anda devam eden nükleer kriz sürecinin, bölgede Türkiye'yi de içine alacak istikrarsızlıklara sebep olabilecek bir süreç olduğu değerlendirildiğinden, "İran'ın Nükleer Politikaları ve Çevre Ülkelere Muhtemel Etkileri" konulu bu çalışmanın yapılmasının yararlı olacağı değerlendirilmiştir.

İran'ın nükleer ve balistik füze çalışmalarının ayrıntılı olarak ele alındığı bu çalışmanın amacı; İran'ın nükleer altyapısını, nükleer teknolojiye

yönelme sebeplerini, balistik füze altyapısını, İran'ın dâhil olduğu antlaşmaları ve nükleer yeteneğe ulaşmış İran'ın uluslararası etkilerini ortaya koymaktır.

Bu hedef doğrultusunda çalışmanın hipotezi ise şu şekilde belirlenmiştir: "İran, kendisini ve rejimini tehlike altında gördüğü sürece nükleer teknoloji ve silah çalışmalarına devam edecektir ve bu durum da bölge ülkelerinin güvenliğini ve nükleer silahların yayılması sürecini olumsuz etkileyecektir."

Bu çalışmada, İran'ın nükleer programı çerçevesinde devam eden kriz sürecinde tartışılan askerî müdahale seçeneklerinin ve etkilerinin ele alınmaması, İran'ın nükleer tesisleri ve balistik füzeleri hakkındaki bilgilerin istihbarat bilgilerini derleyen kaynaklar üzerinden incelenmesi ve bu yüzden net bir görünüme sahip olmaması çalışmanın sınırlılıkları olarak kabul edilmektedir.

Çalışmada yöntem olarak içerik analizi ve literatür taraması yapılmış olup, İran'ın nükleer çalışmaları, balistik füze çalışmaları ve İran'ın nükleer politikalarının çevre ülkelere muhtemel etkileri konularında yerli ve yabancı kaynaklardan yararlanılmıştır. Kaynaklar, Kara Harp Okulu ve Bilkent Üniversitesi kütüphanelerinden edinilmiş, Türkiye'de bulunmayan bazı kaynaklar yurt dışından tedarik edilmiştir. Bunun yanında internetten belge ve süreli yayın taraması yapılmak ve veri tabanları kullanılmak suretiyle de konuyla ilgili yayınlara ulaşılmıştır.

Bu çalışma dört bölümden meydana gelmektedir;

Birinci bölümde kavramsal olarak jeopolitik kavramı incelenerek, İran'ın jeopolitik konumu ve önemi ve İran Silahlı Kuvvetleri incelenmiştir.

İkinci bölümde, İran'ın nükleer çalışmalarının geçmişi, nükleer kriz süreci, İran'ı nükleer teknolojiye yönelten nedenler, nükleer altyapısı, füze

programı, İran'a yapılan dış destekler ve İran'ın dâhil olduğu uluslararası antlaşmalar ortaya konulmuştur.

Üçüncü bölümde, İran'ın nükleer çalışmalarının ve nükleer silahlara sahip olma durumunun iç ve dış politikasına, bölge ve bölge dışı ülkelere, nükleer silahların yayılmasını önleme rejimine etkileri incelenmeye çalışılmıştır.

Dördüncü bölüm olan genel değerlendirme ve sonuç bölümünde de, çalışılan konu ile ilgili genel bir değerlendirme yapılmış ve ulaşılan sonuçlara yer verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

İRAN'IN DÜNYA JEOPOLİTİĞİNDEKİ YERİ

1. JEOPOLİTİK KAVRAMI

Jeopolitik terimi, etimolojik olarak "geo" ve "politika" kavramlarının bir araya getirilmesiyle oluşmuş bir terimdir. "Geo" "yer, arz veya dünya" anlamına gelmektedir. Türkçedeki karşılığı "siyaset" olan politika kavramı ise, "şehir ve şehir devleti" anlamında Grekçe kaynaklı "polis" kelimesinden türemiş bir kavramdır. Jeopolitik, etimolojik temelinden de anlaşıldığı gibi, siyasetin oluşması eylemi ve bu eylemin oluştuğu coğrafya ile arasındaki özel ilişkiyi vurgulayan bir kavramdır (Karabulut, 2005: 27).

Jeopolitik terimi tanımlanması zor bir kavram olduğundan, kavramın karmaşık yapısını ortaya koymak ve fikir zenginliği sağlamak amacıyla farklı jeopolitik tanımlamalarına yer verilmesinin uygun olacağı değerlendirilmektedir.

Bazı jeopolitik uzmanlarının ortak noktalarına bakıldığında, hepsinin yaklaşımlarında "devlet", "politika" ve "coğrafya" kavramlarının ağırlık kazandığını, fakat jeopolitiğin bilim mi, sanat mı yoksa bir uygulama mı olduğu konusunda ortak bir yargıya varamadıklarını belirten Suat İlhan'ın (2003: 35) jeopolitik kavramına yaklaşımı şu şekildedir (2002: 10):

"Jeopolitik, siyasi coğrafyanın beşeri değerlerle bir araya gelmesidir. Daha kısa bir anlatımla; jeopolitik coğrafyanın politikaya verdiği yönü belirler. Coğrafya (Beşeri, fiziki) ve politikanın bütün unsur (sosyal, ekonomik, vs.) ve alt birimleri ile birlikte düşünülmelidir. Jeopolitik politika üretmez, politika üretecek olanlara coğrafi tabana dayalı veriler hazırlar."

Rudolf Kjellen'e göre jeopolitik (Karabulut, 2005: 28):

"Bir organizma ve boşlukta duran bir olgu olan devletin bilimidir."

Karl Haushofer'e göre jeopolitik (Cömert, 2002: 20):

"Tabii şartların ve tarihî gelişmelerin etkisi altında değişen siyasi hayat şeklinin üzerinde yaşadığı yer ile münasebetleri bakımından bilimidir."

Colin Gray'e göre jeopolitik (2003: 219):

"Uluslararası ilişkilerin uzamsal incelemesi ve uygulamasıdır."

Aleksandr Dugin'e göre ise (Karabulut, 2005: 31):

"İnsanlığı mekân faktörüyle karşılıklı ilişkisi içerisinde inceleyen bir disiplindir."

Son olarak, Mehmet Gönlübol'a göre jeopolitik (Karabulut, 2005: 31):

"Uluslararası politika konularının coğrafya verilerine göre anlatılmasıdır."

Diğer bir deyişle jeopolitik; siyasi tarih içinde politik, ekonomik ve askerî alanda devletlerin birbirlerine üstünlük sağlamasına yardımcı olabilecek coğrafik modellerin ve yaklaşımların ön plana çıkarılması kuramıdır. Bu kuramda, devletlerin mevcut politikaları ile gelecekteki politikaları arasındaki ilişkilere coğrafi faktörlerin etkisi de göz önüne alınarak çeşitli yaklaşımlar ortaya konulmaktadır (Sloan ve Gray, 2003: 2).

Jeopolitiğin başlıca amacı; ekonomik, doğal, demografik ve askerî (jeostratejik) unsurlarıyla coğrafi gücün politik karar süreçlerine destek olmasını ve bu kararlara ulusal çıkarlar istikametinde en uygun yönün verilmesini sağlamaktır (Atay, 2002: 37).

İlk olarak coğrafyanın siyasi açıdan yorumlanması ve bilimsel bir disiplin olarak ortaya konulması ihtiyacı İngiliz Sir Harold Mackinder tarafından 1887 tarihinde ileri sürülmüştür. Ancak bu bilimsel disiplin alanına “jeopolitik” adının verilmesi, İsveçli Rudolf Kjellen tarafından 1889 tarihinde gerçekleştirilmiştir. O tarihten bu yana coğrafya ve politika kelimelerinden oluşan jeopolitik kavramına, değişik birçok anlam yüklenmiştir. Bu bağlamda jeopolitik kavramı, gelişiminden itibaren günümüze kadar farklı anlam ve bakış açılarını bünyesinde barındıran bir kavram olarak gelmiştir. Kavram tarihî süreç içerisinde bazen bir ülkenin emperyalist politikalarının mantıksal temelini bazen de hegemon olmaya çalışan bir ideolojinin ahlaksal temelini oluşturmuştur (Tezkan ve Taşar, 2002: 14).

2. İRAN’IN JEOPOLİTİK KONUMU VE ÖNEMİ

İran’ın jeopolitik konumu, sahip olduğu enerji kaynakları ve enerji nakil hatlarının üzerinde bulunması Ağustos 2002 tarihinde başlayıp devam eden nükleer kriz sürecinin en önemli sebepleridir.

Soğuk Savaş sonrası döneme gelindiğinde dünyanın jeopolitik yapısının değişimi noktasında üç bölgenin özel öneminin bulunduğu ileri sürülmüştür: Avrupa’nın birliği için Balkanlar, Asya’nın birliği için Ortadoğu ve Afrika’nın birliği için de Kuzey Afrika. Bu çerçevede İran’ın bölge içindeki önemi düşünüldüğünde de, Ortadoğu’nun güven ve istikrarı için de İran’ın konumunun oldukça önemli olduğu değerlendirilmektedir (İzzeti, 2005: 71–72).

Coğrafi konumu itibarıyla Uzakdoğu Asya, Akdeniz ve Avrupa arasında köprü görevi gören İran (Wilber, 1981: 3), birkaç milenyum öncesine dayanan bağımsızlık ve imparatorluk geçmişine sahiptir (Coon [web], 2004). Asya’nın güneybatısında, 25–39 kuzey enlemi ile 44–63.39 doğu boylamı arasında yer alan İran (Caşın, 1995: 27), stratejik olarak, batıda Türkiye ve Irak, doğuda Pakistan ve Afganistan ve kuzeyde de Ermenistan, Azerbaycan ve Türkmenistan ile çevrilidir (Diller ve Moore, 1994: 211–212).

İran, güney sınırını oluşturan Umman Körfezi ve İran Körfezi boyunca 2440 km ve kuzeyde Hazar Denizi boyunca 749 km olmak üzere, kayda değer bir sahil şeridine sahiptir (Farr, 1999: 3). Afganistan ile 936 km, Pakistan ile 909 km, Türkmenistan ile 992 km, Azerbaycan ile 432 km, Azerbaycan/Nahçıvan ile 179 km, Ermenistan ile 35 km, Türkiye ile 499 km ve Irak ile 1458 km sınırı bulunan İran; toplam 5440 km'lik kara sınırına sahiptir (Cordesman ve Al-Rodhan, 2006b: 2).

Körfez bölgesinde stratejik bir öneme sahip olan İran, yaklaşık olarak 68,7 milyon nüfusuyla bölgenin en kalabalık ve Arap olmayan tek ülkesidir. İran, Şii kimliğiyle hem Arap dünyasının hem de Körfez bölgesinin kontrolünü eline geçirmek istemektedir. İsrail karşıtı yaklaşımı ve Irak, Suriye ve Lübnan ile bağlantıları İran'ın Körfez bölgesi ve dışındaki önemini artırmaktadır (Cordesman ve Al-Rodhan, 2006b: 2).

Dünya enerji kaynaklarının %75'ine sahip olan Avrasya'da Hazar Bölgesi, Kafkasya, Ortadoğu ve Orta Asya'yı birbirine bağlayan ve bu bağlamda bölgede çok önemli bir konuma sahip olan İran; bu dört bölgeye de nüfuz etmeye imkân tanıyan bir noktada bulunmaktadır. Dünya üzerindeki bu konumu İran'a politik açıdan büyük avantajlar sağlamaktadır (Silahçioğlu, 2006: 81).

Jeopolitik bir etkileşim alanı olarak kıtalar ve bölgeler arası geçiş özelliği taşıyan İran; hem Asya-Avrupa bağlantısının ana geçiş hattının üzerinde, hem de Avrasya ana kıtasının kuzey-güney merkezi geçiş hattının doğu yakasındadır. Ayrıca Avrasya kıtasının iki önemli içdenizi ve körfezi olan Hazar Denizi ve Basra Körfezi ile bağlantısının bulunması da önemini artırmaktadır (Çetinsaya [web], 2006: 30).

İran'ın Körfez bölgesinde önemli bir geçiş hattı üzerinde bulunmasının önemi, bölgede petrolün ve doğalgazın ortaya çıkmasıyla birlikte daha da artmıştır. İran, hem petrol hem de doğalgaz üreten önemli bir

Körfez ülkesi olmakla birlikte, bu petrol ve doğalgazın dünya ülkelerine ulaştırılmasında önemli bir hat üzerinde yer almaktadır (Yavuz, 2006: 6).

Dünyada dördüncü büyük petrol rezervine sahip olan İran, OPEC'in (Organization of Petroleum Exporting Countries- Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü) Suudi Arabistan'dan sonra ikinci en büyük petrol üreticisidir ve dünya rezervlerinin %11,1'lik kısmını elinde bulundurmaktadır (Country Analysis Brief [web], 2004: 3; Condesman ve Hasim, 1997: 121). 2006 yılı itibarıyla 132,5 milyar varil kanıtlanmış petrol rezervine sahip olan İran'ın, Ağustos 2006 yılı itibarıyla da günde yaklaşık 3,8 milyon varil petrol üretimiyle dünya üretiminin %5'ini oluşturduğu değerlendirilmektedir (Country Analysis Brief [web], 2006: 2).

Petrol ile birlikte doğalgaz kaynakları ve üretimi konusunda da önemli bir ülke olan İran, Rusya'dan sonra doğalgaz rezervleri bakımından dünyada ikinci sırada yer almaktadır. İran, yaklaşık olarak dünya doğalgaz rezervlerinin %15,3'lük kısmını elinde bulundurmaktadır (Cordesman ve Hasim, 1997: 127). 295 trilyon metreküp doğalgaz rezervine sahip olduğu tahmin edilen İran, 2005 yılında doğalgaz üretiminin yaklaşık 1 trilyon metreküpünü satmış ve 1 trilyon metreküpünü de tüketmiştir (Country Analysis Brief [web], 2006: 10).

Dünya petrol ve doğalgaz rezervlerinin önemli bir kısmını elinde bulunduran İran, aynı zamanda Ortadoğu gibi dünya doğalgaz ve petrol kaynaklarının yoğunlaştığı bölge olan Hazar bölgesi ve Orta Asya petrol ve doğalgazının dünya ülkelerine ulaştırılmasında önemli bir konumda yer almaktadır. Basra Körfezi ağzındaki Hürmüz Kanalı'nın doğusundaki kıyı hattına sahip olan İran, Körfez'in girişini ve çıkışını kontrol edebilecek coğrafi bir konuma sahiptir. Bu özellik İran'a, Körfez bölgesindeki petrol ve doğalgaz trafiğini engelleme ve hatta kesebilme imkân ve kabiliyeti sunmaktadır. İran'ın bu imkân ve kabiliyeti, enerji açısından bölge petrollerine bağımlı olan dünya ülkelerinin ekonomilerini olumsuz etkileyebileceği anlamına gelmektedir.

2003 yılı istatistiklerine göre dünya petrol üretiminin yüzde 22,5'nin Körfez bölgesinden yapıldığı düşünüldüğünde, İran'ın konumunun önemi daha kolay anlaşılabilir. Hürmüz Boğazı kanalıyla ABD, petrol ihtiyacının yüzde 22'sini, AB ülkeleri yüzde 46'sını, Japonya yüzde 78'ini ve Türkiye yüzde 70'ini karşılamaktadır. Ayrıca 2033 yılında Körfez üretiminin dünya petrol üretiminin yüzde 33'ünü doğalgaz üretiminin ise yüzde 46'sını oluşturacağı beklenmektedir (Yavuz, 2006: 6).

Bir bakıma İran'ı kontrol edecek olan bir güç, sadece Körfez'i değil, aynı zamanda Hazar bölgesi ve Orta Asya doğal kaynaklarını da kontrol etme imkânına sahip olacaktır. Bu anlamda Avrasya'yı yaşam alanı olarak belirleyen güçlerin, İran'ı dikkate almadan üretecekleri politikaların başarılı olmasının zor olacağı değerlendirilmektedir.

Ağustos 2002 tarihinde başlayan nükleer kriz çerçevesinde, İran'ın nükleer çalışmalarının mutlaka durdurulması gerektiğini belirten ABD'nin bölgedeki hedeflerinin önünde İran'ı önemli bir engel olarak görmesi de, İran'ın sahip olduğu jeopolitik konum ile ABD'nin Ortadoğu politikasının temel belirleyici unsurlarının örtüşmesinden kaynaklanmaktadır.

ABD'nin Fas'tan Çin'e kadar Türkiye'nin de için de bulunduğu yirmiiki ülkeyi ve üçyüz milyon nüfusu içine alan Büyük Ortadoğu Projesi (BOP) kapsamında Afganistan'la başlayıp Irak'la boyut kazanan, İran'ı ve Suriye'yi de içine alan paket, ABD için vazgeçilmez ülkeleri için aldığından önemini korumaktadır. Bu ilk paket, BOP'un öncelikle saydığı jeopolitik odaklı güvenlik hattıdır. Avrasya egemenliğinde ön cephe'dir. BOP'un kapsadığı coğrafi bölge ise, Avrasya'nın en kilit bölümüdür. Karadeniz, Akdeniz, Hazar havzalarını, Kafkasları, Balkanları, Orta Asya'yı ve Basra Körfezi'ni, Kuzey Afrika'yı kapsamaktadır. BOP, Avrasyalı güçlerin (Çin, Avrupa, Rusya ve Hindistan...) hareket alanlarına yöneliktir ve yaşam alanlarını daraltmayı hedeflemektedir (Hacısalihlioğlu, 2006: 266).

Bu proje çerçevesinde ABD, Türkiye'ye "İlîmlî İslam" gibi aslında varolmayan bir yönetim tarzını Türkiye'ye yakıştırmakta ve diğerk Müslüman ülkelere model olarak sunmaya çalışmaktadır (Çelik ve Gürtuna, 2005: 91; Öztürk, 2006: 20). Türkiye, Karadeniz bölgesini istikrar içinde tutacak, Akdeniz'e girişı kontrol edecek, Kafkasya'da Rusya'yı dengeleyecek, Müslüman fundalizmine karşı panzehir ve NATO'nun güney kanadının dayanağı olarak görölmektedir.

Ekonomik ve politik egemenliğin mekânsal odağı ve Soğuk Savaş sonrasının jeopolitik merkezi olarak değerkendirilen Avrasya; aynı zamanda ABD'nin muhtemel rakiplerinin (Çin, Rusya, Hindistan) topraklarına, dünyanın en zengin doğalk kaynaklarına sahibi olması, yeni ve geniş pazar alanı ve yeni mücadele sahası olması açısından ABD için önemli bir coğrafyadır. BOP da bu coğrafyanın en önemli bölümüne yönelmektedir. Bu çerçevede ABD'nin Suriye ve İran'a yönelişleri, Avrasya'ya yönelik hedeflerinin en önemli kısmını oluşturmaktadır. Çünkü Hazar-Doğu Akdeniz ve Basra Körfezi'nin oluşturduğu üçgenin kontrol edilmesi, ABD açısından hayati olarak kabul edilmektedir (Yılmaz, 2006: 101).

Bu yüzden ekonomik ve askerî anlamda güçlendiğı taktirde İran'ın, kendisine direnecek asırlık gelenek ve millî kültürle desteklenen güçlü bir alt yapıya sahip olduğı gören ABD, İran'daki rejimi değıştirmeyi ve yerine ABD'ye müzahir veya en azından demokratik ve uyumlu bir yönetim getirmeyi hedeflemektedir. ABD, bu amacını gerçekleştirme doğrultusunda uyguladığı Ortadoğı politikasının bir gereğı olarak, İran'a karşı sert bir tutum sergilemektedir (Özcan [web], 2006: 24).

ABD, İran'ı kontrol edebilirse, İran'ın bulunduğı coğrafya sebebiyle dünyanın enerji kaynaklarının yüzde 65-70'ini kontrol etmiş olacaktır. Bu durum da ABD'ye, Rusya dışında bölge enerji kaynaklarına bağımlı dünya ülkelerini kontrol edebilme imkân ve kabiliyeti sağlayabilecektir.

Diğer taraftan sahip olduğu jeopolitik özellikleri, demografik yapısı ve doğal kaynaklarıyla İran'ın bölgesel bir güç ve İslam dünyasının lideri olması gerektiğine inanan İranlı liderler de, ABD ve İsrail'i bölgedeki hedefleri için önemli bir engel ve rejim için önemli bir tehdit olarak görmektedirler. 2005 yılında yapılan seçimler sonrasında radikal muhafazakâr kanadın adayı olarak Cumhurbaşkanı olan Mahmud Ahmedinecad ve radikal muhafazakâr kesime göre, İran gibi Batı dünyası ile çeşitli sorunları olan bir ülkenin, Batı karşısında uyum ve sürekli taviz vererek rejiminin kalıcılığını sağlaması mümkün değildir (Keskin, 2006: 33).

Bu bağlamda saldırgan bir dış politik anlayışı benimseyen, İslami rejimi, rejim ihracı politikaları ve ABD ve İsrail karşıtı politikalarıyla çevre ülkeler üzerindeki etkisini arttırmaya çalışan İran, ABD ve İsrail'in İran karşıtı politikaları sayesinde giderek güçlenen Fars milliyetçiliğini de kullanarak bu iki ülkeyi caydırabileceğini değerlendirdiği nükleer faaliyetlerine devam etmektedir. Devrim üzerinden uzun bir süre geçmesine rağmen, bölgesel bir güç ve İslam dünyasının lideri olmak isteyen ve bu amaçla nükleer çalışmalarına hız veren İran, İslam devrimi ihracı politikasını ve Fars milliyetçiliğini iç ve dış politikasının sürükleyici unsurları olarak görmektedir ve kullanmaktadır.

a. İslam Devrimi İhracı

"İslam Devrimi İhracı" kavramı, İslami devrimi dünyanın neresinde olursa olsun Müslüman ya da Müslüman olmayan toplumların kendilerini emperyalist güçlerin çıkarlarına hizmet eden zalimlerin baskılarından kurtarabilecekleri anlamında algılanan bir dünya görüşünden kaynaklanmaktadır. Bu görüşe göre; ABD ve Sovyetler Birliği, Üçüncü Dünya ülkelerini sömüren başlıca iki emperyalist güçtür. Ezilen milletler, İran'ın Şah'ı devirmesi örneğinde olduğu gibi, emperyalizmi ancak İslam'a bağlılık ve sadakat temelinde yenebileceklerdir. Herhangi bir ülke, İran örneğini takip ederek, emperyalizmin hâkimiyetinden ve sömürsünden kurtulabilecektir (Hooglund, 1987: 222).

Bu çerçevede amacının bir "İslami Dünya Düzeni" kurmak olduğunu söyleyen Humeyni, görevlerinin bunu en son aşamada gerçekleştirecek ve "ahir zaman"da gelecek olan "Mehdi"nin (Onikinci İmam) yapacağı göreve hazırlık olduğunu belirtmiştir (Arı, 2004: 397). Humeyni; millî devlet hudutlarını aşarak, Sünni-Şii ayrımı olmaksızın İslam dünyasında birliği hedefliyordu (Yılmaz, 2004: 231). Humeyni'nin Müslüman ülkelere ilişkin görüşü şu şekildeydi (Purtaş, 2006: 315):

"Bu ülkelerin idarecilerinin çoğunluğu, İslam yolundan sapmış, rüşvet batağında ve maddi çıkarlar uğruna Batı'nın ve Doğu'nun (Sosyalist Blok) dinsiz emperyalistleriyle sıkı işbirliği içerisinde. Bu nedenle Müslüman ülkelerin sömürülen halkları idarecilerine güvenmeyerek, gerçek İslam idaresi için kendi başlarına savaş vermelidir. Sömürülen dünya, girişecekleri özgürlük mücadelesinde İran'ı örnek almalıdır. İran ise, sömürülen kitlelere iç ve dış düşmanlara karşı verdikleri savaşta aktif destek göstermelidir. Bu nedenle 'İslam devrimi ihracı' ilkesi ve tüm dünyada İslamcı kuruluş hareketlerinin desteklenmesi, İran İslam Cumhuriyeti'nin temel dış politika doktrini olmalıdır."

Humeyni'nin bu görüşlerine 1979'da kabul edilen ve hâlen yürürlükte olan İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'nda da yer verilmiştir. Anayasa'nın giriş kısmında tek bir İslam ümmeti oluşturmanın esasları şu şekilde belirtilmiştir (Roshendal, 2001: 107):

"Anayasa, ülkede ve çevrede devrimin devam etmesi için gerekli koşulları sağlamaktadır. Özellikle, uluslararası ilişkilerin geliştirilmesinde, Anayasa, diğer İslamcı ve halkçı hareketlerle tek bir İslam ümmetinin oluşumu için bir yol hazırlamaya çalışmaktadır."

Anayasa'nın 11nci maddesi de bu yaklaşımı açıkça ortaya koymaktadır (Islamic Republic of Iran Constitution [web],1979):

"Kur'an'ın kutsal bir ayetine göre, bütün Müslümanlar tek bir milleti oluşturmaktadır. İran İslam Cumhuriyeti'nin görevi ise, bütün Müslüman halkları birleştirmek ve aralarındaki dostluk ilişkilerini geliştirmek için genel politikalar üretmektir. İran İslam Cumhuriyeti sürekli olarak İslam Dünyası'nın

politik, ekonomik ve kültürel anlamda birleşmesini sağlamak için çalışmak zorundadır."

Görüldüğü gibi, diğer bütün devrimlere benzer şekilde İran Devrimi'nin liderleri de, Şii İslam ideolojisini Müslüman olan veya olmayan bütün ülkelere yaymayı temel ilke olarak kabul etmişlerdir. Bu yolda İran model ülke olarak değerlendirilmiştir. Bu çerçevede İran, ezilen Şii veya diğer Müslümanlar'ın yaşadığı ülkelerdeki toplumlar içindeki isyancı hareketleri araştıran, bulan ve organize eden bir dış politika geliştirmeye başlamıştır (Farr,1999: 64).

Humeyni'nin fikirleri ve Anayasa ilkeleri doğrultusunda şekillenen "devrim ihracı" politikası, bugün de İran dış politikasının en temel prensibi olarak devam etmektedir. Fakat İran'ın başında bulunan Ahmedinejad yönetiminin şimdilik Batı karşısında daha iyi direnebilmek için, Arap ülkeleriyle daha iyi geçinme zorunluluğundan dolayı İslam Devrimi ihracı politikasını bir süre için askıya aldığı düşünülmektedir (Keskin; 2006: 35).

b. Fars Milliyetçiliği

İran etnik yapı itibarıyla çoklu bir yapıya sahiptir. Fakat İran'da yönetimde Fars kökenliler bulunmaktadır. Bu çerçevede Fars milliyetçiliği, ülke içerisinde dengeyi sağlamak için devlet eliyle etkin bir şekilde kullanılmaktadır. Fars milliyetçiliği "Pan-İranizm (Pan-Farsisizm)" adı altında ortaya çıkmıştır (Attar, 2006: 93).

Pan-İranizm, İran'daki diğer etnik grupların ve milletlerin varlığını kabul etmeyen, hepsini Aryan ırkının bir parçası olarak kabul eden ve İran topraklarının asıl sahibinin Farslar olduğunu savunan bir ideolojinin ürünüdür (Bayır, 1999: 104).

İran'ın çağdaş tarihinde Fars milliyetçiliğinin çeşitli şekillerine rastlanmaktadır. Bunlardan birincisi "Modern Fars milliyetçiliği"dir. 1924–1979

yılları arasında iktidarda yer alan Modern Fars milliyetçiliği, İran'ın asıl sahibinin Farslar olduğunu savunmuştur. Fars millî kimliğini, İran millî kimliği olarak kabul eden Modern Fars milliyetçiliği, Arap ve Türkleri tarihsel bir anlayıştan dolayı en büyük tehlike olarak görmüştür (Keskin [web], 2001).

1979 İslam Devrimi ile birlikte aşırı Batıcı ve İslam karşıtı Fars milliyetçiliğinin yerini, aşırı totaliter ve merkezîyetçi yapıya sahip, Şia'yı esas alan "Geleneksel Fars milliyetçiliği" almıştır. Devrim sonrası iktidara gelen yönetim, Fars diline kutsal bir boyut kazandırmaya, dinî kimlik altında etnik ve dilsel grupları asimile etmeye çalışmıştır. Şia-İslam olgusu, İranlılık kimliğinin temel tutkalı olmuştur (Türksavaş, 2006: 208).

Humeyni'nin ölümüyle beraber Rafsancani ve Hatemi dönemlerinde yeni bir Fars milliyetçiliği ortaya çıkmıştır. Yeni Fars milliyetçiliği Batı, İslam ve İran unsurlarını birleştirmeye çalışmış ve İran'daki diğer etnik grupların varlığını da kabul etmiştir (Keskin [web], 2001). Fakat Ahmedinejad yönetiminin iktidara gelmesiyle birlikte geleneksel anlamda Fars milliyetçiliğine tekrar dönüş yaşandığı değerlendirilmektedir.

Fars milliyetçiliği; yabancı ülkelerin, ülke üzerindeki sömürü faaliyetlerinden, manipölasyonlarından ve müdahalelerinden aşırı şekilde beslenen ve yükselen bir olgudur. Fars milliyetçiliğinin en önemli özelliği dış politika ve kültürel anlamda millî bağımsızlığı ön planda tutmasıdır (Byman ve Chubin, 2001: 10).

Fars milliyetçiliğinin bu yapısını iyi değerlendiren günümüzün İran yönetimi, İran'ın nükleer çalışmalarıyla ilgili olarak ABD ve İsrail'in İran karşıtı politikalarına karşı, izlediği sert ve saldırgan dış politikayla krizi tırmandırarak iç politikadaki itibarını arttırmaya çalışmaktadır.

3. İRAN SİLAHLI KUVVETLERİ

İran, 1979'daki İran İslam Devrimi'ne kadar Körfez'deki en güçlü silahlı kuvvetlere sahipti. 1960 ve 1970'li yıllarda yapılan askerî harcamalarla Körfez bölgesinin en önemli askerî gücü durumuna gelen İran, Humeyni döneminde etkisizleşmiştir. Devrim sonrası dönemde ABD ve Batılı ülkelerle ilişkilerinin bozulması, silah ve askerî donanım bakımından batıya bağımlı İran askerî gücünü zayıflatmıştır. Bundan dolayı İran, silah ve askerî donanım ihtiyacını karşılamak için Rusya, Çin ve Kuzey Kore gibi ülkelere yönelmiştir. İran-Irak Savaşı'nda silah ve askerî teçhizat bakımından dışa bağımlı olmanın sıkıntılarını yaşayan İran, bir daha aynı duruma düşmemek için silahlı kuvvetlerini yeniden yapılandırmaya başlamıştır (Altınbaş, 1999: 250).

1988 yılından sonra konvansiyonel yeterliğini geliştirmeye çalışan İran, kitle imha silahları ve uzun menzilli füze elde etmek için önemli gelişmeler kat etmiştir (Eisenstant, 2001: 21).

Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu'nun (International Institute for Strategic Studies-IISS¹) verilerine göre, son birkaç yıldır İran'ın askerî harcamaları sürekli olarak artmaktadır. 2000 yılındaki askerî harcamaları 2,3 milyar dolar civarında iken; bu rakam 2003 yılında 3.36 milyar dolar, 2006 yılında ise 6,2 milyar dolar olmuştur. Bu rakamlara göre, İran'ın askerî harcamaları 2000 yılından bu yana %170 artmıştır. Askerî harcamalarındaki artışa rağmen İran'ın silah ithalatında artış gerçekleşmemiş, aksine bir azalma meydana gelmiştir. Örneğin; 1993–1996 yılları arasındaki silah ithalatı 2,6 milyar dolar iken; bu rakam 1997–2000 yılları arasında 0,9 milyar dolara ve 2001–2004 yılları arasında da 0,5 milyar dolara düşmüştür (Cordesman ve Al-Rodhan, 2006b: 5).

İran, 2006 yılı itibarıyla 545,000 mevcutlu silahlı kuvvetlere sahiptir. Bu mevcudun 220,000'ini 18 ay süreyle askere gelen, sınırlı eğitim alan ve sınırlı askerî etkililiğe sahip olan personelden oluşmaktadır. Her ne kadar

¹ Uluslararası ilişkiler konusunda araştırma yapan İngiliz think tank kuruluşu.

eksik eğitime ve teçhizata sahip olsalar da, İran 350,000 kişilik de ihtiyata sahiptir (Cordesman ve Al-Rodhan, 2006b: 7). İran Silahlı Kuvvetleri'nin Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri personel mevcudu, silah ve teçhizat envanteri EK-A'da sunulmuştur.

İran güvenlik kurumunun kalbi durumunda olan İran Silahlı Kuvvetleri, bugüne kadar varlıklarını ayrı ayrı sürdüren iki askerî gücü bünyesinde barındırmaktadır: "Nizami Ordu" ve "İslam Devrimi Muhafızları Teşkilatı". Her ikisinin de kendine ait kara, hava ve deniz kuvvetleri bulunmaktadır. Ancak Nizami Ordu, Devrim Muhafızları birliklerine göre daha büyüktür ve daha iyi teçhiz edilmiştir (Eisenstant [web], 2001). 1979'dan sonra gerçekleşen İran Silahlı Kuvvetleri'nin bu ikili yapısının, silahlı kuvvetlerin gücünü böldüğü değerlendirilmektedir.

İran Kara Kuvvetleri; örgütlenmesini, eğitimini ve teçhizatını geliştirmiştir. Ancak İran, hâlâ savunma için daha uygun olan topçu kuvvetleri ve zırhlı kuvvetlerinin sınırlı manevra kabiliyetinden dolayı, yavaş hareket edebilen bir güçtür. Sürekliliği sınırlı olan İran Kara Kuvvetleri'nin personel kalitesi, yetersiz eğitimden dolayı vasattır. İran Kara Kuvvetleri kendi sınırları dışında belli bir miktar güç kullanabilme ve manevra kabiliyetine sahiptir. Ancak uzun menzilli hareket ve amfibi harekât konusunda yetersizdir. Lojistik ve bakım sistemleri daha çok savunmaya yönelik tasarlanmıştır. Bununla birlikte İran, karşısına kayda değer deniz ve hava gücü çıkmazsa, Körfez içerisinde tugay seviyesinde mekanize birlikleri, amfibi gemi ve feribotlarla hareket ettirebilecek imkân ve kabiliyete sahiptir. Fakat bu tür bir harekâtı desteklemek ve savunmak için yeterli hava gücü, deniz hava ve füze savunma yeteneğinden yoksundur (Cordesman ve Al-Rodhan, 2006b: 14).

İran Deniz Kuvvetleri'nde bulunan gemilerdeki silah ve atış kontrol sistemleri eskidir. Ancak İran, deniz gücünün modernizasyonuna önem vermektedir. İran, konvansiyonel olmayan harp yeteneğini desteklemek, denizdeki tesislerini, adalarını ve sahil şeridini korumak için sürekli deniz

kuvvetlerinin imkân ve kabiliyetini geliştirmeye çalışmaktadır (Cordesman ve Al-Rodhan, 2006b: 35).

İran Hava Kuvvetleri sayısal anlamda yeterlidir. Ancak harp araç ve gereçlerinin eski ve yıpranmış olması, imkân ve kabiliyetini kısıtlamaktadır. İran'ın elindeki savaş uçaklarının çoğunluğu ya savaşılabilecek durumda değil ya da uzun süreli muharebeye dayanabilecek kapasiteye sahip değildir. İran'ın envanterindeki savaş uçaklarının %50-60'lık kısmını 30-40 yıl önce ABD ve Fransa'dan, %20-30'luk kısmını da Rusya ve Çin'den alınan uçaklar oluşturmaktadır (Cordesman ve Al-Rodhan, 2006b: 22).

İran Silahlı Kuvvetleri'nin diğer bir unsuru olan İslami Devrim Muhafızları Teşkilatı, sağlam bir asimetrik savaş ve örtülü operasyon imkân ve kabiliyetine sahiptir. Yerden yere füzeleri kullandığı değerlendirilen Devrim Muhafızları Teşkilatı'nın aynı zamanda, nükleer, biyolojik ve kimyasal silahları sahip olduğu ve İran'ın nükleer füze yeteneğini kullandığı tahmin edilmektedir (Cordesman ve Al-Rodhan, 2006b: 19).

Devam eden nükleer kriz sürecinde, İran'a müdahale edilmesi durumunda İran Silahlı Kuvvetleri'nin ABD ve müttefiklerinin silahlı gücüne karşı savunmada etkili olabileceği, Körfez bölgesi'ndeki araç trafiğini engelleyebileceği ve nükleer tesislerini korumak için geliştirmeye çalıştığı hava savunma sistemleri ile etkili olabileceği değerlendirilmektedir.

Özetle, günümüzde bilim-teknik, ekonomi ve askerî alanda önemli ilerlemeler kaydeden İran, %70'i 30 yaş altındaki kesimden oluşan ve ideolojik anlamda İslami değerlerle yoğrulmuş yaklaşık 70 milyon nüfusuyla, dünya petrol rezervlerinin %11,1'lik bölümüne ve doğalgaz rezervlerinin %15,3'lik bölümüne sahip doğal kaynaklarıyla, yaklaşık olarak 500,000 kişilik silahlı kuvvetleriyle, Avrupa ve Asya arasındaki kara ve deniz istikametlerini kontrol eden stratejik coğrafik konumuyla bölgesel bir güç olarak ortaya çıkmaktadır. İran İslam Cumhuriyeti, sadece Yakın ve Ortadoğu'yu ilgilendiren sorunlarda değil, aynı zamanda Kafkasya, Orta Asya ve Hazar

bölgesi gibi Rusya için de büyük önem taşıyan bölgelerde de artan bir role sahip olacaktır. Bu açıdan Avrasya bölgesinde stratejik hesaplara sahip bütün ülkelerin, İran'ı mutlaka göz önünde tutmaları gerekmektedir (Ivashentsov [web], 2006).

İKİNCİ BÖLÜM

İRAN'IN NÜKLEER ÇALIŞMALARI VE FÜZE PROGRAMI

1. İRAN'IN NÜKLEER ÇALIŞMALARININ TARİHSEL GELİŞİMİ

İran'ın Soğuk Savaş döneminde ABD ile yakın ilişki içerisine girmesi, İran'ın nükleer çalışmalara başlamasında önemli bir etken olmuştur. İran'ın nükleer bir program geliştirmesiyle ilgili tartışmalar 1955'li yıllara kadar uzanmaktadır. Ancak ilk somut adım, ABD ile İran'ın nükleer işbirliği konusunda antlaşma imzalanmasıyla birlikte 1957 yılında gerçekleştirilmiştir. Bu antlaşma, imzacı ülkelere nükleer enerjinin barışçıl amaçlar doğrultusunda kullanılması şartıyla, ABD'nin "Barış için Atom" programının bir parçası olarak ortaya çıkmıştır (Roraback, 2006: 50).

Böylece 1957 yılından itibaren nükleer teknoloji ile tanışan İran, bu alanda bilimsel ve teknolojik alt yapısını hızla geliştirme çabası içerisine girmiştir. Bu kapsamda her sene onlarca yetenekli öğrenci ve teknisyen başta Almanya ve İngiltere olmak üzere Avrupa ülkelerine ve ABD'ye eğitim için gönderilmiştir. Bunlardan bazıları ülkelere geri dönerek İran'daki üniversitelerde bu alanda araştırma merkezleri ve laboratuvarlar kurarken, bazıları da gittikleri ülkelerde kalarak bilimsel ve teknik altyapılarını geliştirmeye devam etmişlerdir (Kibaroğlu, 2006: 73).

1957 yılında nükleer çalışmalarına başlayan İran, aynı yıl kurulan Uluslararası Atom Enerji Ajansı (IAEA)'na 1958 yılında üye olmuştur (IAEA [web], 2006).

Kasım 1967 tarihinde İran, yapımı 1959 yılında başlayan Tahran Üniversitesi bünyesinde planlanan Tahran Nükleer Araştırma Merkezi'ni tamamlanmış ve faaliyete geçirmiştir. Tahran Nükleer Araştırma Merkezi

nükleer fizik, elektronik, nükleer kimya, radyobioloji ve medikal fizik konularında araştırmalar gerçekleştirmiştir (Bhatia, 1988: 83).

Bu araştırma merkezine, ABD tarafından karşılanan ve 1957 yılında kurulan Atom Enerji Komisyonu (Atomic Energy Commission-AEC) tarafından işletilen 5 megawatt'lık araştırma reaktörü yerleştirilmiş ve yakıtı da bir ABD firması tarafından karşılanmıştır.

1 Temmuz 1968 tarihi geldiğinde İran, Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması'nı imzalamış ve 2 Şubat 1970 tarihinde de parlamentosunda onaylamıştır (Amuzegar, 2006: 91).

1974 yılında da bu antlaşma dâhilinde Uluslararası Atom Enerji Ajansı (UAEA) ile kapsamlı bir "Koruma Antlaşması" yapmıştır. Bu antlaşma da 15 Mayıs 1974 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Böylece İran, Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması'nın üçüncü maddesine uygun olarak, UAEA'nın koruma önlemlerini kabul etmiştir (Strofova [web], 2006: 1; IAEA [web], 1974: 1).

13 Mart 1969 tarihinde ABD ile 1957 yılında imzalanan "Atomun Sivil Kullanımına İlişkin İşbirliği Antlaşması (Cooperation Concerning Civil Uses of Atoms)" 10 yıl süreyle uzatan İran, nükleer enerji konusunu ciddi olarak düşünmeye başlamıştır. İran, ilk olarak 18 Aralık 1972 tarihinde, ülkenin güneyinde nükleer güç tesisi inşa etmek için fizibilite çalışmaları yapmaya başladığı zaman, nükleer enerji konusundaki niyetini açıklamıştır (Sahimi [web], 2004).

Bu dönemde İran'ın başında bulunan Şah Muhammed Rıza Pehlevi, M.Ö. 500 yıllarında bölgenin ve hatta dünyanın en güçlü imparatorluğu olan Pers İmparatorluğu'nun kurucuları Ahamanniş Hanedanı'nın mirasçıları olduklarına inanmaktaydı. İran'ın eski zamanlardaki günlere geri dönebileceğini savunan milliyetçi bir görüşe sahip olan Şah, İran'ı uluslararası alanda bölgesel bir güç konumuna getirmek istiyordu. 1971

yılında İngiltere'nin bölgeden çekilmesiyle Şah'ın bu isteği ivme kazanmıştır (Tarzi, 2004: 96).

Bu hedefleri doğrultusunda İran'ı bölgesel bir güç yapma çalışmalarına başlayan Şah, 1973 yılında meydana gelen Arap-İsrail Savaşı (Yom Kipur) ve sonrasında kurulan Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC-Organization of Petroleum Exporting Countries) sayesinde dört katına çıkan petrol fiyatlarıyla nükleer çalışmaları için önemli miktarda kaynak elde etmiştir. Buna ilave olarak Avrupa ülkelerinin de İran'ı nükleer çalışmaları doğrultusunda teşvik etmeleri ve cazip projeler sunmaları, Şah hükümetinin harekete geçmesine sebep olmuştur. Bu kapsamda 1974 yılı, İran'ın atom enerji programı ile ilgili en yoğun yıl olmuştur (Kibaroglu, 2006: 73).

Bu dönemde ABD'de Stanford Araştırma Kurumu'nda yapılan bir araştırmanın da, İran'ın 1994 yılı itibarıyla 20,000 megawatt (MW) elektriğe ihtiyacı olacağını ortaya koyması Şah'ın faaliyetlerini hızlandırmasına sebep olmuştur. Bunun üzerine Şah Pehlevi, 1994 yılına kadar en kısa zamanda 23,000 megawatt (MW) elektrik üretme kapasitesine sahip 23 nükleer güç reaktörünü inşa etme hedefini ortaya koymuştur. Şah Rıza Pehlevi, bu amacını gerçekleştirebilmek için kendisinin talimatları doğrultusunda çalışacak olan İran Atom Enerji Kurumu'nu (Atomic Energy Organizaton of Iran-AEOI) kurmuştur (Bhatia, 1988: 83).

Görüldüğü gibi İran'ın günümüze gelen nükleer altyapısının temelleri, genel olarak 1970'li yıllarda ABD'nin teşvikleriyle atılmaya başlanmıştır (Beeman [web], 2006). İran'ın nükleer teknoloji konusundaki artan isteği üzerine, piyasadaki avantajını kaybetmek istemeyen ABD firmaları, özellikle ABD Başkanları Gerald Rudolf Ford (1974–1977) ve Jimmy Carter (1977–1981) dönemlerinde, İran'ın geniş doğalgaz ve petrol kaynaklarına sahip olmasına karşın, bu kaynaklardan tasarruf etmesi ve daha temiz ve ucuz enerji kaynağı olan nükleer enerjiden faydalanması gerektiği konusunda lobi faaliyetlerinde bulunmuşlardır. ABD, bu dönemde artan petrol fiyatları

sebebiyle ödediği bedeli, İran'a nükleer teknoloji satarak geri alma girişimlerine başlamıştır. Bu bağlamda ABD ile İran arasında nükleer işbirliğini de kapsayan ekonomik işbirliği süreci başlatılmıştır.

1975 yılına gelindiğinde ABD yönetiminde bulunan Ford hükümeti, bu yıla ait bir Amerikan stratejik güvenlik belgesinde, 15 yıl içerisinde İran'ın petrol rezervlerinin azalmasının beklendiği ve bu bağlamda İran'ın bununla ilgili hazırlık yapması ve büyük bir nükleer enerji endüstrisi içerisine girmesinin teşvik edilmesi gerektiği vurgulanmıştır (Linzer, 2005: A15). Bunun üzerine 3 Mart 1975 tarihinde İran ile ABD arasında, İran'da 8000 megawatt (MW) kapasiteye sahip sekiz adet nükleer güç tesisi kurulması ve reaktörler için gerekli olan yakıtın ABD tarafından karşılanması konusunda bir antlaşma imzalanmıştır (Sahimi [web], 2004).

Ayrıca ABD 22 Nisan 1975 tarihli belge (National Security Decision Memorandum 292²) ile de İran'ın reaktörlerinde kullanacağı yakıtın İran'da imal edilmesine de izin vermiştir (Sahimi [web], 2004). Öte yandan yine aynı dönemde, ABD'de bulunan Massachusetts Teknoloji Enstitüsü (Massachusetts Institute of Technology) ile İran arasında, İranlı nükleer mühendislerle eğitim verilmesini öngören bir antlaşma yapılmıştır.

ABD ile İran arasındaki nükleer işbirliği süreci 1979 yılında gerçekleşen İslam Devrimi'ne kadar devam etmiştir. Bu tarihe kadar İran ile ABD arasında başka antlaşmalar da yapılmıştır. Bunların arasında 12 Nisan 1977 tarihli elektrik üretimi için sekiz adet nükleer reaktörün İran'a satılmasını kapsayan; 1 Ocak 1978 tarihli, ABD'nin İran'a kullanılmış nükleer yakıtın yeniden işleyebilmesini garanti ettiği ve İran'ın 6–8 adet hafif nükleer reaktör almayı kabul ettiği ve 10 Temmuz 1978 tarihli, ABD ve İran arasında İran'ın nükleer enerji programına gerekli malzeme teçhizatın ihraç edilmesini öngördüğü antlaşmalar yapılmıştır (Sahimi [web], 2004).

² Bu belge için Bkz. <<http://www.ford.utexas.edu/LIBRARY/document/nsdmnssm/nsdm292a.htm>>.

Diğer taraftan İran, 1974'den sonra ABD ile arasında gerçekleşen nükleer teknolojiler ile ilgili ilişkiler dışında Batılı bazı ülkelerle de nükleer işbirliği yapmıştır. İran'ın nükleer teknoloji konusundaki istekli yaklaşımından faydalanmak isteyen Avrupa ülkeleri de, 1960'lı yılların ikinci yarısı ve 1970'li yıllarda hem İran'a nükleer santraller satmaya çalışmışlar hem de bu santrallerde çalışabilecek kadroları kendi ülkelerinde yetiştirmek amacıyla birbirleriyle yarışmışlardır.

Bu çerçevede 1974 yılında, Fransız Eurodif ve Alman Siemens (Kraft Werk Union-KWU) firmaları ile büyük yatırımlar gerçekleştirmeye başlayan İran, 1976 yılında Almanya ve 1977 yılında da Fransa ile nükleer yakıt antlaşması imzalamıştır. Alman firması tarafından Basra Körfezi kıyısındaki Buşehr'de her biri 1300 megawatt (MW) gücünde, iki adet hafif su reaktörü barındıracak nükleer tesis inşaatı başlatılmıştır. İran; 1975'te Fransa, Belçika, İspanya ve İtalya konsorsiyumunun bir parçası olarak Fransa'da inşa edilen Eurodif uranyum zenginleştirme fabrikasından %10 hisse almıştır. İmzalanan antlaşma ile İran, gelişen Eurodif teknolojisinden tam faydalanma imkânı ve yeni fabrikadan zenginleştirilmiş uranyum payı alacağı konularında anlaşma sağlamış olmaktadır (Cordesman, 2000: 5; Bhatia, 1988: 84).

1970'li yılların ortalarında Buşehr'de kurulacak nükleer tesislerde çalışmak üzere yetişmiş personel ihtiyacını karşılamak için, İsfahan şehrinde Fransızların yardımıyla "Nükleer Teknoloji Merkezi (Nuclear Technology Center)" kurulmuştur. Diğer birçok İran tesislerinin aksine İsfahan'daki bu merkez, Şubat 1992 tarihine kadar UAEA'ya bildirilmemiştir (Segal, 1987: D-01).

Bütün bu girişimlere ilave olarak Şah hükümeti, Ahvaz şehrinin güneyinde yer alan Darkhovin bölgesinde iki nükleer reaktör ve bir güç tesisi yapmayı planladığını açıklamıştır. Bunun üzerine 1974 yılında inşa edilmesi planlanan bu tesiste kullanılmak üzere İran, Fransız Framatome şirketi ile

950 megawatt (MW) gücündeki iki adet reaktör için antlaşma imzalanmıştır (Sahimi [web], 2003).

İran, 1974 sonrası dönemde ABD ve Avrupa ülkeleriyle gerçekleştirdiği nükleer işbirlikleri haricinde Güney Afrika Cumhuriyeti'yle de birtakım antlaşmalara imza atmıştır. Bu kapsamda İran ve Güney Afrika, 1976 yılında İran'a 700 milyon dolar değerinde uranyum cevheri satılması ve İran'ın her yıl bin ton alacağına dair gizli bir antlaşma üzerinde mutabakat sağlamışlardır (Tarzi, 2004: 102).

Ancak 1979 yılında gerçekleşen İran İslam Devrimi ile İran'ın nükleer çalışmaları uzun bir süre beklemek zorunda kalmıştır. İslam Devrimi gerçekleştiğinde, inşa aşamasında olan altı reaktör bulunmaktaydı ve ABD, Fransa ve Almanya'dan toplam on iki reaktör alınmaya çalışılıyordu. Buşehr'de inşa edilen tesis bünyesinde yer alan 1300 MW'lık reaktörlerden birinin %60'ı diğerinin ise %75'i tamamlanmıştı. Bu sırada ihtiyaçları Fransız Framatome tarafından karşılanacak olan iki adet 950 MW'lık Fransız santrallerinden birinin site hazırlık çalışmaları tamamlanmıştı ve binlerce İranlı ABD, Fransa, İngiltere ve Almanya'da nükleer teknoloji konusunda eğitim görmekteydi (Cordesman, 1994: 97).

Yeni rejimin yaklaşımı sonucunda, Şah'ın geliştirdiği nükleer plan önemli ölçüde küçültülmüştür. Şah ile bağlantılı bütün projeler uygunsuz olarak değerlendirilmiş ve nükleer reaktör sözleşmelerinin de içinde bulunduğu birçok proje iptal edilmiştir. Fakat Amirabad'da yer alan ve uluslararası denetim altında bulunan küçük bir araştırma reaktörü devam ettirilmiştir (Branigin, 1979: 22).

Ancak İran'ın, devrim sonrası oluşan nükleer program karşıtı tutumu uzun sürmemiştir. 1983 yılı itibarıyla İran yönetimi, uzun vadeli bir ekonomik planlama yapması gerektiğini görmüştür. Bu çerçevede Mart 1983 tarihinde nükleer programa yeniden başlanması hususunu da kapsayan ilk beş yıllık gelişme planı açıklanmıştır (Quillen, 2002: 19).

1980–1988 yılları arasında süren İran-Irak Savaşı, Humeyni yönetiminin nükleer silahlarla ilgilenmesi ve İran'ın nükleer programının yeniden canlandırılması gerektiği konusunda etkili olmuştur.

Nükleer çalışmalarına yeniden başlamaya karar veren İran, bu çalışmalarla ilgili planlarını UAEA'ya bildirmiştir. Hatta 1983 yılında UAEA, zenginleştirilmiş uranyum üretmek için "Teknik Yardım Programı" adı altında bir programla yardım etmeyi bile planlamıştır. Ancak, UAEA, ABD baskısı sebebiyle bu amacını gerçekleştirme konusunda yetersiz kalmıştır (Safdari [web], 2006).

1983 yılı içerisinde lazerle zenginleştirme programını yeniden harekete geçiren ve 1980'li yılların sonlarına doğru da nükleer çalışmalarına hız veren İran, 1987 yılında önemli miktarda uranyum madenine (en az 5000 ton) sahip olan Yazd eyaletinin Shagang bölgesinde bir tesis kurma niyetini açıklamıştır. 1989 yılında da bu tesisin inşa çalışmalarına başlamıştır (Cordesman, 2000: 5).

Sekiz yıl süren İran-Irak Savaşı sonrasında İranlı yetkililer ve halk, İran'ın gelecekte başına gelebilecek herhangi bir olayda dış destekten kesinlikle mahrum kalacağına ve bu bağlamda konvansiyonel ve konvansiyonel olmayan silahlanma alanında İran'ın kendi kendine yeter bir konuma gelmesi gerektiğine inanmaya başlamıştır. İsrail ve Irak nükleer tehdidi, İran'ın nükleer teknoloji için arayışlara girmesini teşvik etmiştir. Bu çerçevede İran; Çin, İspanya, Hindistan, Arjantin, Pakistan, Kuzey Kore, Belçika ve Almanya'dan nükleer teknoloji araştırmalarına başlamıştır. 1989 yılında Humeyni'nin ölümü bile bu çabaları yavaşlatmamıştır.

1980'li yılların sonları itibarıyla Arjantin, Almanya ve İspanya'dan bazı firmalarla İran arasında Buşehr'deki tesislerin tamamlanması konusunda karşılıklı olarak bazı öneriler söz konusu olmuştur. Bu çerçevede Rafsancani hükümeti ilk girişimini, Kraft Union şirketiyle yapmıştır. Ancak ABD baskısı,

diğer girişimlerde olduğu gibi bu girişimin de başarılı olmasına engel olmuştur (Sahimi [web], 2003).

İran, Buşehr tesislerini tamamlayabilmek için Batı'dan yıllar süren arayışlarından sonra Sovyetler Birliği (Rusya)'ya yönelmiştir. 1990 yılı Mart ayında İran, Sovyetler Birliği ile ilk protokolünü imzalamıştır. Bu antlaşmaya göre İran, Sovyetler Birliği'nden Buşehr projesinin tamamlanmasını ve İran'da iki adet daha reaktör inşa etmesini talep ediyordu. Fakat bu girişim de finansal sorunlardan dolayı ertelenmek zorunda kalmış ve başarılı olamamıştır (Sahimi [web], 2003).

İran'ın Buşehr tesisleriyle ilgili çabaları, ancak Ocak 1995'de sonuç vermiştir ve Rusya ile Buşehr'deki reaktörlerin tamamlanması için bir antlaşma yapılmıştır. Daha sonra UAEA'nın denetimi altına giren bu reaktörler tamamlandığı takdirde, İran'ın yılda kullanılmış yakıttan 180 kg plütonyum üretme imkân ve kabiliyetine sahip olacağı değerlendirilmektedir. Rusya ile yapılan antlaşmaya göre, Buşehr'deki reaktörlerin dört yıl içerisinde tamamlanması gerekiyordu. Ancak Rusya hâlen bu tesislerini tamamlayamamıştır. İran'ın Rusya'ya bu konuyla ilgili baskıları devam etmektedir ve tesislerin 2007 yılı itibarıyla tamamlanması beklenmektedir (Forbes [web], 2006).

2. NÜKLEER KRİZ SÜRECİ VE İRAN'IN NÜKLEER STRATEJİSİ

a. Nükleer Kriz Süreci

İran nükleer sorunu açısından 14 Ağustos 2002 tarihi, önemli bir tarih olmuştur. Bu tarihte Humeyni rejimi muhaliflerinden "İran Ulusal Direniş Konseyi (National Council of Resistance of Iran-NCRI)"nin eski bir üyesi ve Tahran'da önde gelen eleştirmenlerden olan Alireza Jafarzadehi, İran rejimi içerisindeki sağlam kaynaklardan edindiğini belirttiği bilgilere göre Natanz ve Arak'ta iki gizli nükleer tesis bulunduğunu ifşa etmiştir (Squassoni [web], 2006: 2).

Muhaliflerin intikam duygusuyla hareket ettiklerini ileri süren İran, bu iddiaları kabul etmemiştir (Balbay, 2006: 18). Bu açıklamalar sonrasında, ABD'nin İran'ı nükleer silah yapmaya teşebbüs etmekle suçlamasıyla birlikte nükleer kriz süreci başlamıştır. ABD, İran'ın ani denetim hakkı sağlayan Ek Protokolü mecliste onaylamasını ve tüm uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durdurmasını istiyordu. Ortaya çıkan kriz çerçevesinde ABD'nin tek taraflı ve saldırgan politikalarının Irak benzeri bir duruma dönüşmemesi için Fransa, Almanya ve İngiltere duruma müdahale etmiş ve sorunun diplomasi yoluyla çözülmesi için girişimlere başlamışlardır (Celalifer [web], 2006b: 1).

ABD tarafından uydu vasıtasıyla çekilen, Natanz ve Arak'ta nükleer silah geliştirme faaliyetleri amacıyla kullanılan tesisleri gösterdiği iddia edilen fotoğrafların ABD basınında yayınlanmasıyla, İran Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi, İran'ın faaliyetlerini UAEA'nın denetiminde yaptığını ve ülkesinin Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması'ya taraf olduğunu ve nükleer silah geliştirmeye çalışmadıklarını açıklamıştır (Chubin, 2006: xiv).

Eylül 2003 ile Ağustos 2005 arasındaki iki yıllık süreçte, İran'ın AB üçlüsü ile yaptığı müzakerelerden herhangi bir fayda sağlanamamıştır. İran'ın nükleer faaliyetlerinin barışçıl olduğuyla ilgili diğerlerini ikna etme ve İran'ın nükleer tutkusu arasında dengeyi bulma niyetinin tartışıldığı müzakereler, sadece şüphelerin daha da şiddetlenmesine sebep olmuştur (Chubin, 2006: 9).

UAEA, ABD tarafından çekilen ve 13 Aralık 2002 tarihinde yayınlanan nükleer tesis fotoğraflarını ihbar kabul ederek İran'dan bilgi istemiştir ve daha sonra da bu tesisleri incelemek istediğini bildirmiştir. Şubat 2003'de UAEA Başkanı Muhammed El Baradei, beraberindeki bir heyetle birlikte söz konusu tesislerde inceleme yapmak üzere İran'a gitmiştir. UAEA Başkanı El Baradei, 17 Mart 2003 tarihinde, İran'daki bir çok tesisi ziyaret ettiklerini ve Natanz'da neredeyse kullanıma hazır durumda olan gaz santrifüj zenginleştirme pilot tesisinin ve bir adet de daha geniş zenginleştirme

tesisinin hâlen inşa aşamasında olduğunu belirtmiştir. Ayrıca İran, Arak'ta ağır su üretme tesisinin inşa edilmekte olduğunu da doğrulamıştır (Elbaradey [web], 2003).

Yapılan denetlemeler sonrasında UAEA, İran'ın çalışmalarının tamamen sivil amaçlı olduğunu açıklamıştır ve İran'dan samimi olduğunu göstermesi açısından, UAEA'ya ani denetim yetkisi veren Ek Protokol'ü imzalamasını istemiştir. İran UAEA'nın bu isteği dikkate alınmayınca, Şubat ayında yapılan denetimin ayrıntılarını 19 Haziran 2003 tarihli bir raporla açıklanmıştır. UAEA, bu raporunda, İran'ın 1991 yılında ithal ettiği nükleer materyallerin (1000 kg Uranyum heksaflorid-UF₆, 400 kg Uranyum tetraflorid-UF₄, 400 kg uranyum dioksit-UO2) büyük miktarlarda olmadığını ve söz konusu materyallerin nükleer bir patlayıcı maddenin yapımında kullanılabilmesi için daha birçok süreçten geçirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Ancak İran'ın, Koruma Antlaşması uyarınca hakkında UAEA'ya bilgi vermesi gerektiği hâlde bilgi vermediği malzemelerin, tesislerin ve faaliyetlerin sayısının kaygı verici olduğu üzerinde durulmuştur (GOV/2003/40 [web], 2003: 8).

UAEA, Kasım 2003 tarihli raporunda da aynı konulara değinmesi ve İran'ın Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması'nı ihlal ettiği ve bomba yaptığı anlamına gelen bir hususa yer vermesi sonucunda, bu rapor ABD tarafından inanılması güç bir rapor olarak nitelendirilmiştir.

Bu rapor öncesinde İran, üç Avrupa ülkesiyle (Almanya, Fransa ve İngiltere) yaptığı antlaşma kapsamında 21 Ekim 2003 tarihi itibarıyla tüm nükleer faaliyetlerini durduracağını, UAEA ile işbirliğine hazır olduğu ve Ek Protokol'ü imzalayacağını açıklamıştır. Bu doğrultuda 29 Kasım 2003 tarihinde gönüllü ve sürekli olarak uranyum zenginleştirme faaliyetlerini askıya aldığını belirten İran; yasal anlamda yürürlüğe girebilmesi için kendi parlamentosunda onaylanması gereken Ek Protokol'ü de 18 Aralık 2003 tarihinde imzalamıştır (Chubin, 2006: xvi).

Haziran 2004 tarihine gelindiğinde El Baradei, UAEA'nın İran'ın nükleer faaliyetlerinin anlaşılması yolunda önemli gelişmeler kaydettiğini belirtmiştir. Ancak aynı zamanda bunların yeterli olmadığını vurgulayarak, İran'ı yeterince işbirliği yapmama konusunda suçlamış ve işbirliğini artırma konusunda çağrıda bulunmuştur. Bunun üzerine İran, 24 Haziran 2004 tarihinde, Ekim 2003 tarihinde yapılan antlaşmayı iptal ederek uranyum zenginleştirme faaliyetlerine yeniden başlayacağını açıklamıştır (Chubin, 2006: xvii).

İran'ın nükleer çalışmalarını yürüttüğü tesislerinde yapılan araştırmalarda, silah üretiminde kullanılan yüksek oranda zenginleştirilmiş uranyum zerreciklerine rastlanması gerginliği arttırmıştır. Bunun üzerine gerekli araştırmayı yaptığını belirten İran hükümeti, araştırma sonucunda bu zerreciklerin, ithal ettiği santrifüj yedek parçalarına daha önceden alınan ülkeden bulaştığını ileri sürmüştür. Yüksek oranda zenginleştirilmiş uranyum zerreciklerinin Pakistan ve Rusya'dan ithal edilen santrifüj yedek parçalarının üzerinde ülkeye girdiği Ağustos 2004 tarihinde UAEA tarafından doğrulanmıştır (Celalifer [web], 2006b: 3).

18 Eylül 2004 tarihine gelindiğinde UAEA onayladığı kararında, İran'ı Ek Protokol ilkeleri doğrultusunda hareket etmeye devam etmesinin önemine değinmiş ve İran'ın geciktirmeden Ek Protokol'ü onaylaması konusunda uyarmıştır. Ayrıca UAEA bu kararında İran'ın Almanya, Fransa ve İngiltere ile çabuk ve tam bir mutabakata varmasının önemli olduğunu da vurgulamıştır. Aynı karar çerçevesinde UAEA, İran'ın tüm uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durdurulmasını da talep etmiştir (GOV/2004/79 [web], 2004: 2).

24 Ekim 2004 tarihinde AB, İran'ın daimi olarak uranyum zenginleştirme faaliyetlerine son vermesi karşılığında, kendisine sivil nükleer teknoloji transferi yapma önerisinde bulunmuştur. Ancak verilen imtiyaz ve ödünleri yetersiz bulan İran, bu hakkından vazgeçmeyeceğini yinelemiştir. Bu aşamayla birlikte gerginlik biraz daha artmış ve Güvenlik Konseyi söylemleri daha çok gündeme gelmeye başlamıştır (Celalifer [web], 2006b: 3).

İran ve AB üçlüsü arasında yapılan müzakereler 15 Kasım 2004 tarihinde sonuç vermiştir. İran ile AB üçlüsü arasında yapılan Paris Antlaşması ile sürekli ve karşılıklı olarak kabul edilebilecek bir çözüme kadar, İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerini askıya alması ve müzakerelerin ikinci aşamasının başlaması hususunda uzlaşa sağlanmıştır ve antlaşma yapılmıştır (IAEA [web], 2004: 2; Savyon [web], 2004a). Paris Antlaşması, 2003 yılında yapılan Tahran Antlaşması ile birlikte İran'ın zenginleştirme faaliyetleriyle ilgili kaçamak noktalarını kapatan ikinci önemli antlaşma olarak nitelendirilmiştir (Chubin, 2006: 9).

Bu arada basına sızan gizli bir BM raporunda da, İran'daki malzemelerin incelenmesi sonucunda bu ülkede askerî amaçlara yönelik nükleer programa dair herhangi bir kanıta rastlanılmadığı belirtilmiştir. Ancak henüz böyle bir programın olma ihtimalinin de göz ardı edilmemesi gerektiği belirtilmiştir. Yapılan antlaşma kapsamında 22 Kasım 2004 tarihinde İran'ın müzakerelere başlayabilmek için gönüllü olarak uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durduracağını açıklaması üzerine, AB de durdurulan faaliyetlerin sürekli olması için İran'a siyasi ve ekonomik ayrıcalıklar sağlama yönünde arayışlarını ve isteğini devam ettirmiştir (Celalifer [web], 2006b: 3).

Ancak İran Cumhurbaşkanı Hatemi'nin 9 Şubat 2005 tarihinde, İran'ın barışçıl nükleer programdan kesinlikle vazgeçmeyeceği açıklaması, yumuşayan ilişkilerin yeniden sertleşmesine sebep olmuştur. Bunun üzerine 1 Mart 2005'de UAEA Başkanı El Baradei önemli herhangi bir yeni kanıta rastlanılmamakla birlikte, İran'ın denetlemeler esnasında tam bir işbirliği yapmadığı endişesini taşıdığını belirtmiştir. Daha sonra 30 Nisan tarihinde İran Cumhurbaşkanı Hatemi, kendilerinin görüşmelere ve uzlaşmaya istekli olmalarına rağmen, uranyum zenginleştirme faaliyetlerinin tamamen durdurulmasının kabul edilemez olduğunu ifade etmiştir (Chubin, 2006: xviii).

İran'ın Nisan 2005 içerisinde İsfahan tesislerinde uranyum çevrim çalışmalarına yeniden başlamayı planladığını duyurması ve ABD'nin de

İsrail'e yeraltı tesislerini bombalamakta kullanılan bombalardan sattığı haberleri ortamı daha da gerginleştirmiştir (Köse [web], 2006: 38).

Bunun üzerine 24 Mayıs 2005 tarihinde AB üçlüsü olarak nitelendirilen Almanya, İngiltere ve Fransa'nın temsilcilerinden oluşan heyet, İran'ın İsfahan'da uranyum zenginleştirme faaliyetlerine yeniden başlama niyetiyle ilgili olarak görüşmek üzere İsviçre'nin Cenevre şehrinde bir araya gelmişlerdir. Bu görüşmeler esnasında AB üçlüsü, İran'ı yeniden uranyum zenginleştirme faaliyetlerine başlaması durumunda Güvenlik Konseyi'ne gönderileceği ve daha önce görüşülen ticaret ve enerji teşviki paketinden vazgeçileceği konusunda İran'ı uyarmıştır. Bunun üzerine İran heyeti, bu paketi görmek istediğini ve Temmuz ayının sonunda veya Ağustos ayının başında yeni ve ayrıntılı bir Avrupa teklifine kadar uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durdurmayı kabul ettiğini belirtmiştir. Ancak Temmuz ayının sonuna gelindiğinde ise İran Cumhurbaşkanı Hatemi'den, Avrupa'dan gelecek önerilere bakılmaksızın nükleer yakıt çevriminin bir kısmına yeniden başlamaya niyetli oldukları açıklaması gelmiştir (Chubin, 2006: xviii).

İran nükleer programı konusundaki bu tartışmalar devam ederken, Haziran 2005 tarihinde yapılan seçimler sonrasında İran yönetiminde değişiklik yaşanmış ve Cumhurbaşkanı Hatemi görevi yeni seçilen Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinecad'a devretmiştir. İran yönetimindeki bu değişim, İran'ın nükleer programında daha da radikalleşmesine ve uzlaşmaz bir tavır sergilemeye başlamasına sebep olmuştur (Celalifer [web], 2006b: 4).

İran'da bu gelişmeler yaşanırken 5 Ağustos 2005 tarihinde AB, 25 Mayıs 2005'de yapılan görüşmelere istinaden İran'ın nükleer işbirliği yapması ve faaliyetlerine son vermesi karşılığında, İran'ın sivil nükleer çalışmalarına her türlü politik ve ekonomik desteği yapacağıyla ilgili ve İran'ın Nükleer Silahları Yayılmasını Önleme Antlaşması'ndan kaynaklanan haklarını onayladığını belirten teklifini İran'a götürmüştür.

AB üçlüsünün bu teklifine rağmen, dinî lider Ayetullah Hamaney 9 Ağustos 2005 tarihinde nükleer silahların üretimi, stoklanması ve kullanımının yasaklanması konusunda yayınladığı fetvada zenginleştirmeye olumlu baktıklarını açıklamıştır. Hamaney'in bu fetvası UAEA'nın Viyana'daki toplantısında resmi bir açıklama şeklinde sunulmuştur. Bir sonraki günde İran, İsfahan tesislerinde uranyum dönüştürme çalışmalarına başlayacağını açıklamıştır (Celalifer [web], 2006b: 4).

İran'ın 10 Ağustos 2005 tarihinde İsfahan tesislerinde uranyum dönüştürme çalışmalarına başlaması üzerine, 11 Ağustos tarihinde UAEA Yönetim Kurulu, İran'a İsfahan'da başladığı uranyum dönüştürme faaliyetlerini durdurması için çağrıda bulunmuştur. Yönetim Kurulu, Başkan El Baradei'yi İran'ın nükleer programıyla ilgili gelişmeleri yakından izlemeye devam etmesi ve 3 Eylül 2005 tarihine kadar bu konuyla ilgili bir rapor hazırlamakla görevlendiren kararı onaylamıştır (GOV/2005/64 [web], 2005: 2). Fakat bu karar Güvenlik Konseyi tehdidini içermemesi sebebiyle çoğu kesim tarafından yetersiz ve zayıf olarak değerlendirilmiştir.

Devam eden müzakereler kapsamında her geçen gün daha karmaşık bir boyut kazanan İran nükleer sorunu, Eylül 2005'teki BM Genel Konseyi toplantılarının da en önemli gündem konusu olmuştur. 15 Eylül 2005 tarihinde BM zirvesinde Ahmedinejad, İran'ın, Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması doğrultusunda uranyum zenginleştirme faaliyetlerine hakkı olduğunu vurgulamıştır. İran'ın faaliyetlerinin barışçıl amaçlı olduğunu ve gizlice nükleer silah yapmayacağını garanti altına almak için yabancı firmaların İran nükleer programına katılım sağlayabileceklerini, Amerikalı firmalar da dâhil olmak üzere tüm dünyadan gelen firmalarla ortaklık kurulabileceğini açıklamıştır (Celalifer [web], 2006b: 4). Buna karşın ABD'li yetkililer de İran konusunu UAEA'nın oyuyla BM Güvenlik Konseyi'ne taşımayı planladıklarını açıklamışlardır.

24 Eylül 2005 tarihine gelindiğinde UAEA Yönetim Kurulu daha önceye nazaran sertleşmiş ve İran'ın nükleer çalışmalarında şeffaf olmasının

kaçınılmaz ve artık engellenemez olduğunu belirten bir kararı kabul etmiştir. Ajans bu kararında, İran'ın mevcut sorunların çözümlenmesinde ve gerekli güvenceleri sağlaması konusunda yardım etmesi gerektiğini belirtmiş ve Koruma Antlaşması ilkeleri uyarınca hareket etmesi, zenginleştirme ile ilgili konuları askıya alması, ağır su reaktörünün kurulması konusunu tekrar değerlendirmesi, Ek Protokol'ü onaylaması ve yeniden müzakerelere başlaması konusunda uyarmıştır. Kararda İran konusunu BM'ye havale etmekten kaçınılmakla beraber, bu konudaki önemli hususların BM Güvenlik Konseyi yetki alanına girdiği vurgulanmıştır (GOV/2005/77 [web], 2005: 3).

UAEA'nın bu kararı sonrasında 13 Ekim 2005 tarihinde İran, Avrupa üçlüsü ile müzakerelere yeniden başlamayı kabul ettiğini açıklamıştır. Ancak Cumhurbaşkanı Ahmedinecad'ın 6 Ekim tarihinde İsrail'in haritadan silinmesi gerektiğini şeklindeki konuşması gerginliğin yeniden artmasına sebep olmuştur.

5 Kasım 2005 tarihinde Cumhurbaşkanı Ahmedinecad'ın BM toplantısında belirttiği gibi İran hükümeti, Natanz uranyum zenginleştirme tesislerinde yabancı yatırımcıların katılımına izin veren planı onaylamıştır. Hükümet aynı zamanda, İran Atom Enerji Kurumu'nu, yerli ve yabancı yatırımcıları teşvik etmek maksadıyla gerekli teşvikleri yapması konusunda yetkilendirmiştir (Celalifer [web], 2006b: 4).

Bu dönemde AB üçlüsü ile yeniden başlayan görüşmelerden bir sonuç sağlanamaması sonucunda İran yönetimi, iki yıldan fazla askıda tuttuğu nükleer yakıt araştırmalarına, 10 Ocak 2006 tarihinde tesislerin üzerindeki UAEA mühürlerinin kaldırarak Ajans'ın bilgisi dâhilinde yeniden başladığını açıklamıştır. İran nükleer yakıt üretimiyle, nükleer yakıt araştırmalarının farklı olduğunu belirtmesine rağmen, bu karar ABD ve AB ülkeleri tarafından tepkiyle karşılanmıştır (Chubin, 2006: xx).

İran'ın giderek uzlaşmaz bir görünüme bürünen tutumu karşısında muhtemel bir askerî müdahale planını seçenekler arasında hazır bulunduran

ABD, konunun önce Güvenlik Konseyi'nden geçmesi gerektiğini hususunda ısrarcı davranmaktaydı. Fakat İran'la önemli ticari ve stratejik ortaklıkları bulunan Çin ve Rusya, dosyanın Güvenlik Konseyi'ne gönderilmesine karşı çıkmışlardır. Müzakere sürecinin çıkmaza girmesi sonrasında, Rusya tarafından yeni bir öneri ortaya atılmıştır. Rusya'nın önerisi, İran'ın nükleer reaktörlerine gerekli olan yakıtın elde edilmesi için yapılacak uranyum zenginleştirme faaliyetlerinin İran ve Rusya arasında gerçekleştirilecek ortaklık vasıtasıyla Rusya topraklarında yapılmasını öngörüyordu. Bu öneriye ABD ve AB'nin yaklaşımı sıcak olmasına rağmen, İran öneriyi kabul etmemiştir (Celalifer [web], 2006b: 5).

İran'ın Güvenlik Konseyi'ne sevk edilmesi tartışmaları devam ederken, 30 Ocak tarihinde Javad Veidi başkanlığındaki İran delegasyonu Brüksel'de yapılan zirvede AB üçlüsüyle bir araya gelmiştir ve altı maddelik öneriler paketini bu üçlüye sunmuştur. Bu öneride (Afrasiabi, 2006: 43);

- Nükleer programın nükleer silah üretmek için değil, sadece barışçıl amaçlar doğrultusunda gerçekleştirileceği vurgulanmıştır,
- Tüm nükleer tesislerin açık bir şekilde denetimine izin veren Ek Protokol'ün onay için meclise gönderileceği taahhüt edilmiştir,
- Üyesi olduğu Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşması'nın dışına çıkılmayacağı ve gereklerinin yerine getirileceği taahhüt edilmiştir,
- Bir sonraki UAEA Yönetim Kurulu toplantısının gerçekleşeceği 2 Şubat 2006 tarihine kadar tüm uranyum zenginleştirme faaliyetlerin durdurulacağı taahhüt edilmiştir,
- UAEA'nın uranyum zenginleştirme faaliyetleri konusundaki tüm çalışmaları denetlemesi ve diğer zenginleştirme aşamalarına geçilmeyeceği taahhüt edilmiştir,

- İran'ın iki yıl daha AB üçlüsü ile zenginleştirme faaliyetleri ile ilgili olarak görüşeceği belirtilmiş ve bu süre sonunda görüşmeler başarısız olursa yeniden zenginleştirme faaliyetlerine başlanacağı ifade edilmiştir.

Ancak AB İran'ın ortaya koyduğu bu önerilere sıcak bakmamıştır. Bunun üzerine 31 Ocak 2006 tarihinde İran Dışişleri Bakanı Manučehr Muttaki, yapılacak olan "5+1" (BM Güvenlik Konseyi beş daimi üyesi ve Almanya) toplantısında İran'ın Güvenlik Konseyi'ne sevk edilmesine karar verilirse, İran'ın UAEA ile gönüllü işbirliğine son vereceğini açıklamıştır (Bell [web], 2006).

Müzakerelerin tıkanıdığı ve Cumhurbaşkanı Ahmedinecad tarafından "holokost"³ açıklamalarının sıklıkla yapıldığı bu dönemin sonunda, sorunun diplomasi yoluyla çözülmesi gerektiğini düşünen AB, ABD ile aynı yönde düşünmeye başlamış ve dosyanın Güvenlik Konseyi'ne gönderilmesi gerektiği konusuna eğilim göstermeye başlamıştır. Bunun üzerine Güvenlik Konseyi'nde veto hakkına sahip olan ve dosyanın Güvenlik Konseyi'ne götürülmesine karşı olan Rusya ve Çin'i ikna etme çabaları başlamıştır. 31 Ocak 2006 tarihinde Londra'da yapılan toplantı sonrasında Rusya ve Çin bu konuda ikna edilmiştir (Chubin, 2006: xx).

Bu karar sonrasında, Fransa, İngiltere ve Almanya tarafından 2 Şubat 2006 tarihinde İran'ın Güvenlik Konseyi'ne gönderilmesi konusunda hazırlanan taslak karar, değerlendirilmek üzere UAEA'ya gönderilmiştir. Bunun üzerine 4 Şubat 2006 tarihinde yapılan UAEA Yönetim Kurulu toplantısında, UAEA'nın İran'ın nükleer programına ait bir takım önemli konuları açıklığa kavuşturacak pozisyonda olmadığını vurgulanarak, İran'ın Güvenlik Konseyi'ne gönderilmesi kararı 27 olumlu, 3 olumsuz ve 5 çekimser oyla kabul edilmiştir (GOV/2006/14 [web], 2006: 2).

³ Nazi Soykırımı, Yahudi Soykırımı, Holokost (Yunanca: yanıp kül olan), ya da Shoa (İbranice: Felaket), Almanya'nın Nazi döneminde yaklaşık 6 milyon Yahudinin sistemli bir şekilde öldürdükleri katliama verilen isimdir.

Bu karar sonrasında İranlı yetkililerin sert açıklamaları gündeme gelmeye başlamıştır. Bunlar UAEA denetimlerinin derhâl kesileceği ve zenginleştirme çalışmalarına devam edileceği hakkındaydı. Daha sonra İran Dışışleri sözcüsü Hamid Reza Assefi'nin Rusya'nın önerisi kapsamında görüşmelerin devam edebileceği ve Rusya ve İran'ın 16 Şubat 2006 tarihinde görüşecekleri hususunda karar vermeleriyle ilgili açıklama, ortamın biraz yumuşamasını sağlamıştır. Ancak İran dışışleri sözcüsünün bu açıklamayı yaptığı günde İran, UAEA ile gönüllü işbirliğini durdurduğunu açıklamıştır (BBC TURKISH [web], 2006a).

İran nükleer sorununun çıkmaza doğru sürüklendiğini gören UAEA Başkanı El Baradei, 16 Şubat 2006 tarihinde İran'la diplomatik bir çözüme ulaşmak için İran'a küçük ölçekli bir uranyum zenginleştirme hakkı tanınmasının kaçınılmaz olduğunu açıklamıştır. Bu çerçevede İran'a pilot bir tesiste küçük ölçekli uranyum zenginleştirme hakkı tanındığında, İran'ın tam zenginleştirme ile ilgili programını Rusya topraklarında yapmayı kabul edeceği ve kendi topraklarında da sivil araştırmalarını yürütmesinin mümkün olacağı ifade edilmiştir. İran dışışleri Bakanı Manučeher Mottaki bu öneriyi memnuniyetle karşıladıklarını ifade etmiştir. El Baradei de UAEA Yönetim Kurulu toplantısında AB ve ABD'yi bu konuyla ilgili olarak ikna etme yollarını arayacağını belirtmiştir.

İran'ın BM'ye sevk edilmesi sonrasında tekrar gündeme gelen Rus önerisinin müzakere edilmesi için İran ve Rusya 20 Şubat 2006 tarihinde Moskova'da bir araya gelmiştir. Aynı gün İran Dışışleri Bakanı Manučeher Mottaki AB yetkilileri ile Brüksel'de yaptığı toplantıda, dönemin savaş değil müzakere dönemi olduğunu vurgularken, AB yetkilileri de İran'ı izole etmek istemediklerini, sorunun diplomasi yoluyla çözülmesini arzu ettiklerini ifade etmişlerdir (Celalifer [web], 2006b: 8).

29 Mart 2006 tarihinde BM Güvenlik Konseyi, 17 Mart itibarıyla başlayan toplantıların sonucunda İran'ın nükleer faaliyetlerini durdurması için 30 günlük bir süre verdiğini açıklamıştır. BM Güvenlik Konseyi'nin bu kararını

eleştiren İran, yine nükleer silah peşinde olmadığını ve sorunu çözmek için müzakerelere hazır olduğu açıklamasını yapmıştır (Vatan [web], 2006).

BM Güvenlik Konseyi 28 Nisan tarihine kadar İran'ın tüm nükleer faaliyetlerini sonlandırmasını istemesine rağmen, 11 Nisan 2006 tarihinde İran Cumhurbaşkanı Ahmedinecad büyük bir basın toplantısı yaparak İran'ın uranyum zenginleştirmeyi başardığını, İran'ın nükleer teknolojiye sahip ülkeler arasına katıldığını ve çalışmalarına barışçıl amaçlar doğrultusunda devam edeceklerini açıklamıştır (Hürriyet [web], 2006).

BM'nin İran'a karşı uluslararası yaptırımlar uygulanabileceğini açıklaması üzerine, İran da, 25 Nisan 2006 tarihinde İran'a yaptırım uygulanması hâlinde UAEA ile ilişkisine son vereceği açıklamasını yapmıştır. İran'ın dinî lideri Hamaney de ABD'nin kendilerine saldırması durumunda dünyanın her tarafında buna karşılık vereceklerini söylemiştir (Köse [web], 2006: 39).

Güvenlik Konseyi'nin verdiği 30 günlük sürenin dolması ve sonrasındaki periyotta İran, nükleer faaliyetleriyle ilgili hiçbir kısıtlamaya gitmemiş, aksine nükleer araştırmalarına hız vermiştir. Bunun üzerinde UAEA BM Güvenlik Konseyi'ne İran'ın uranyum zenginleştirme ile ilgili faaliyetlerini askıya almadığını ve tam tersine faaliyetlerini hızlandığını belirten bir rapor göndermiştir. UAEA'nın bu raporu sonrasında Güvenlik Konseyi'nin beş daimi üyesi arasında İran'a uluslararası yaptırım uygulanması konusunda fikir ayrılıkları yaşanmaya başlamıştır.

BM Güvenlik Konseyi'nde İran'a uygulanacak olan yaptırımlarla ilgili tartışmaların devam ettiği bu süreçte, İran Cumhurbaşkanı Ahmedinecad 8 Mayıs 2006 tarihinde ABD Başkanı George W. Bush'a bir mektup yazarak iki ülke arasında 1979 İslam Devrimi'nden sonra tek ve en üst düzeydeki ilişkisini kurmuştur. ABD, İran'ın mektubunun devam eden krizle ilgili beklentileri karşılamadığı ifade etmiştir. Fakat İran ile ABD arasındaki 1979 yılından beri hiçbir ilişki kurulmadığı göz önüne alınarak, bu mektup iki ülke

arasında temas kurma anlamında önemli bir gelişme olarak kabul edilmiştir. Dinî lider Hamabey'in de içinde bulunduğu İran'ın en üst düzeydeki mollaları da bu mektuba olumlu yaklaşmışlardır (Köse [web], 2006: 39).

İran nükleer dosyasının Güvenlik Konseyi'ne sevk edilmesi ve İran'a verilen 30 gün sürenin dolmasından sonra, UAEA'nın İran'ın nükleer çalışmaları ile ilgili olumsuzlukların devam ettiğini bildirmesiyle, İran'a uygulanacak yaptırımlar konusunda ortak bir noktada buluşma çabaları hız kazanmıştır. Bu çerçevede 2 Mayıs 2006 tarihinde BM Güvenlik Konseyi ve Almanya Paris'te bir araya gelmiştir. Ancak herhangi bir karar alınamamıştır (Jahanpour [web], 2006).

Nükleer kriz sürecinin bu döneminde çözüme yönelik olarak önemli açıklamalardan biri de yine AB'den gelmiştir. AB, 15 Mayıs 2006'da İran'ın askerî nükleer programını durdurması karşılığında İran'a gelişmiş sivil amaçlı nükleer teknoloji vermeyi öngören ayrıcalıklı yeni bir paket sunmaya hazır olduğunu açıklamıştır. AB Yüksek Güvenlik ve Dış Politika Temsilcisi Javier Solana, bunun için İran'ın uranyum zenginleştirme programını durdurmasının çok önemli olduğunu belirtmiştir. Bu teklif İran'a kendi topraklarında uranyum zenginleştirme hakkı verirken, aynı zamanda Amerikalı ve Avrupalı uçak teknolojisini alma şansını da veriyordu. İran ise AB'nin bu teklifini ciddi bir şekilde inceleyeceklerini ifade etmekle yetinmiştir (Köse [web], 2006: 41).

AB'nin bu teklifi sonrasında yeni ve önemli bir gelişme de ABD cephesinde yaşanmıştır. 31 Mayıs 2006 tarihinde İran nükleer programının kanıtlanabilir şekilde durdurulması hâlinde, İran'la müzakere masasına oturabileceğini belirten ABD, ciddi bir politika değişikliğine gidebileceği izlenimini vermeye başlamıştır.

Bu gelişmelerden dolayı kısmen yumuşama dönemi olarak nitelendirilebilecek olan bu dönemde, AB üçlüsünün hazırladığı öneriler paketi 1 Haziran 2006'da Rusya, Çin, ABD ve AB'nin katılımıyla görüşülmüştür. BM Güvenlik Konseyi beş daimi üyesi ve Almanya'nın adına

öneriyi açıklayan İngiltere Dışişleri Bakanı Margaret Beckett, İran'ın öneriyi dikkatle değerlendirmesini beklediklerini ve bu öneri paketine olumlu bakılması hâlinde İran'ın BM Güvenlik Konseyi gündeminden çıkarılacağını, olumlu karşılamayıp müzakereye yanaşılmaması hâlinde ise Güvenlik Konseyi'nin daha ileri düzeyde adımlar atacağını belirtmiştir. Genel olarak öneri gizli tutulmasına rağmen, bu pakette özet olarak İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerini askıya alması durumunda İran'a ticari nükleer enerji endüstrisi için yardımlar ve uzun süreli uranyum yakıt garantisi teklif edilmiştir (Köse [web], 2006: 42).

BM Güvenlik Konseyi beş daimi üyesi ve Almanya tarafından hazırlanan bu öneri paketi, 6 Haziran 2006 tarihinde AB ve Güvenlik Yüksek Temsilcisi Javier Solana tarafından Tahran'da İran'a sunulmuştur. İran'ın baş müzakerecisi Ali Laricani öneriler paketinin bazı olumlu taraflarının olduğunu, fakat bazı kısımlarının belirsiz olduğunu ve güçlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir. 21 Haziran 2006'da İran Cumhurbaşkanı Ahmedinecad, teklif edilen öneriler paketine cevabın 22 Ağustos'da verileceğini açıklamıştır. İran'ın bu cevabına karşılık ABD Başkanı Bush, İran tarafından açıklanan sürenin son derece uzun ve saçma olduğunu ve İran'ın cevabını G-8 (G-7+Rusya) toplantısından önce vermesini gerektiğini belirtmiştir (BBC TURKISH [web], 2006b).

Bu arada UAEA'nın 8 Haziran 2006 tarihinde yayınladığı yeni raporunda; İran'ın bir önceki döneme nazaran nükleer zenginleştirme faaliyetlerini yavaşlattığı, ancak Tahran'ın nükleer silah yapmak için uğraştığı iddia edilen teknolojik deneylere hâlen devam ettiği belirtilmiştir (GOV/2006/38 [web], 2006: 2).

BM Güvenlik Konseyi beş daimi üyesi ve Almanya'nın katılımıyla hazırlanan ve 6 Haziran tarihinde İran'a sunulan bu öneriye İran'ın 22 Ağustos 2006 tarihinde cevap vermesi beklenirken, UAEA'dan İran'ın 31 Ağustos 2006 itibari ile uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durdurmadığı aksine devam ettiği açıklaması gelmiştir (GOV/2006/53 [web], 2006: 2).

Bunun üzerine İran'a uygulanacak olan yaptırımlar konuşulmaya başlanmıştır. 15 Kasım 2006'da UAEA Genel Kurulu'nda görüşülen raporda, İran'ın Batılı istihbarat servislerinin iddia ettikleri gibi gizli nükleer silah programının bir parçası olan gelişmiş uranyum zenginleştirme programına sahip olduğunun doğrulandığı ileri sürülmüştür (Butcher ve Poole [web], 2006). Ayrıca bu rapor, uluslararası topluma karşı gelerek nükleer silah elde etme yeteneğine ulaşmaya çalışan İran'ın kararlılığının önemli bir göstergesi olarak değerlendirilmiştir.

İran'ın Güvenlik Konseyi'ne sevk edilmesinden sonra yaptırım kapsamında devam eden tartışmalar, BM Güvenlik Konseyi'nin 23 Aralık 2006 tarihinde İran'a doğrudan ya da dolaylı hassas nükleer malzeme ve balistik füze satışı ya da transferinin engellenmesini öngören yaptırım kararını oybirliğiyle kabul etmesiyle sonuçlanmıştır ve İran'a nükleer faaliyetlerini durdurması ile ilgili olarak altmış gün süre verilmiştir (BBC TURKISH [web], 2006c).

BM Güvenlik Konseyi'nin 23 Aralık 2006 tarihinde aldığı karar doğrultusunda İran'a verilen sürenin dolmasıyla UAEA tarafından açıklanan raporda İran'ın bu süre içinde nükleer faaliyetlerini durdurmadığı, aksine daha da hızlandığına yer verilmiştir. Bu karar sonrasında BM Güvenlik Konseyi beş daimi ve Almanya'nın katılımıyla İran'a uygulanacak yeni yaptırımlar konusunda görüşmeler tekrar başlamıştır. Ancak 6 Mart 2007 itibarıyla bu toplantılardan sonuç alınamamıştır. İran ise nükleer çalışmalarının amacının barışçıl olduğunu ifade etmeye devam etmektedir (Burkhardt [web], 2007).

b. İran'ın Takip Ettiği Nükleer Strateji

İran'ın genel olarak nükleer stratejisinin, Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması'nın dördüncü maddesi altında izin verilen her şeyi geliştirirken, nükleer silahlarla ilgili iddiaları açık bir şekilde inkâr etmek olduğu değerlendirilmektedir (Mayer, 2004: 42).

İran, nükleer teknolojiye ulaşınca ve Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması'ndan çekilme yönünde bir karar verinceye kadar veya ekonomik düzenlemeler veya kolektif güvenlik lehine nükleer silah imkân ve kabiliyetinden vazgeçinceye kadar, Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması gerisinde geliştirdiği imkân ve kabiliyetlerini korumak için doğrudan doğruya cevap vermekten kaçınmaktadır (Kemp, 2001: 14).

İran antlaşmanın açıklarını, nükleer kriz boyunca kaçamak noktası olarak kullanmış ve hâlen kullanmaktadır. Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması'ndan kaynaklanan yükümlüklerini yerine getirmediğine ilişkin ABD ve UAEA'nın suçlamalarını reddeden İran, dikkatleri nükleer programından başka yönlere çekme ve maruz kalacağı yaptırım ve uygulamaları geciktirme amacına hizmet eden her türlü taktiği benimsemektedir. İran, nükleer politikalarıyla ilgili karar mekanizmaları olan UAEA ve BM Güvenlik Konseyi gibi kuruluşları ne kadar oyalayabilirse, fisil maddeyi o kadar çok geliştirebileceğini değerlendirmektedir (Chubin, 2006: 63).

İran, nükleer konuyla ilgili başka ülkelerdeki gelişmelerin de farkındadır. Bu çerçevede Libya'nın 2003 yılında kitle imha silahlarından vazgeçme kararı ve Kuzey Kore'nin Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması'ndan çekilmesi sonrasında nükleer silahlara açık bir şekilde sahip olması ile karşılaştırıldığında, İran'ın takip ettiği politikanın her ikisinin arasında olduğu ve iki duruma da tam olarak uymadığı görülmektedir.

İran aynı zamanda, nükleer silah girişiminde başarısız olan Irak'taki gelişmeleri de incelemekte ve antlaşma dâhilinde hareket eden Irak'ın nükleer altyapısından dolayı değil, Kuveyt'e işgali nedeniyle uluslararası müdahaleye maruz kaldığını değerlendirmektedir. Bu ülkelerde meydana gelen gelişmeleri takip eden İran, nükleer programının askerî bir müdahaleye maruz kalmasını önlemek için UAEA'nın gözetimi altında nükleer programını yürütmeye çalışmaktadır (Chubin, 2006: 64).

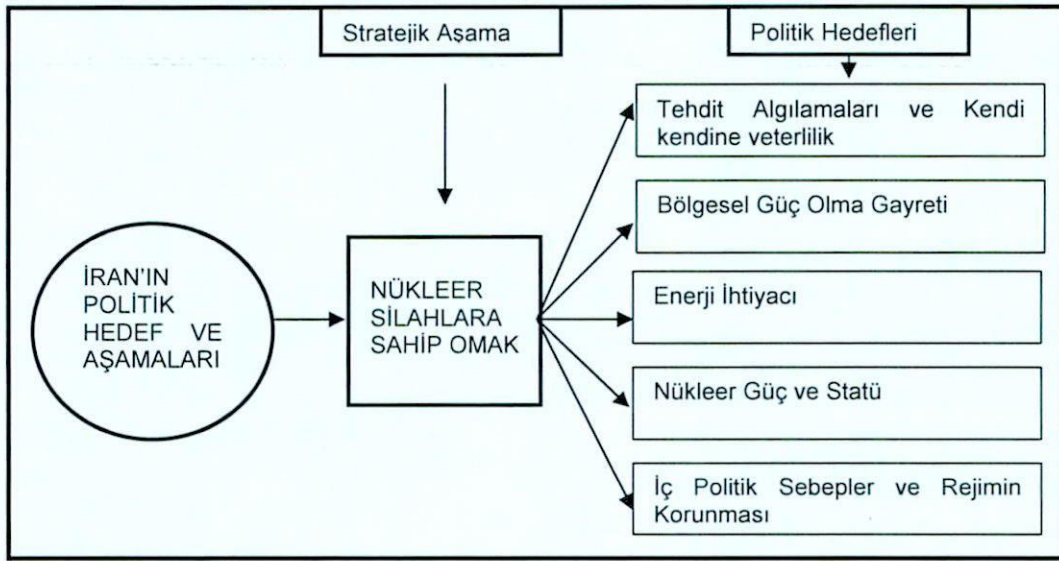
Takip ettiği nükleer strateji açısından Irak, Kuzey Kore ve Libya gibi ölkelerin hiçbirisine uyum sağlamayan İran; Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması üyesi olarak nükleer teknoloji ile ilgili hakları konusunda ısrar ederken, kısmen gizlediği hususları açıklamakta ve istekli bir şekilde Avrupa Üçlüsü ve UAEA ile işbirliği yapmaya devam etmiştir. ABD'nin kafasının Irak'la meşgul olmasından dolayı cesaret kazanan İran, UAEA'nın gözetimi altında gizli nükleer silah programını gerçekleştirebileceğini düşünmektedir (Russel, 2005: 23).

Tahran'a beklenmedik bir avantaj sağlayan petrol fiyatlarının ve bölgenin jeopolitik hassasiyetinin yükselmesi, İran'ın gücünü arttıran gelişmelerdir. Diğer taraftan Kuzey-Güney sorunu kapsamında teknolojiye sadece Kuzey'in değil bütün dünyanın hakkı olduğunu savunan ve bu bağlamda gelişmiş ölkelere karşı az gelişmiş ölkelerin savunucusu olarak ön plana çıkmaya çalışan İran, bu politikasıyla BM ve UAEA içindeki bu ölkelerin (Üçüncü Dünya Ölkeleri) desteğini kazanmayı hedeflemiştir. İran, taşıdığı jeopolitik öneme istinaden, kendisiyle ilgili değişik çıkarlar peşinde olan ABD, AB ve Rusya'yı birbirine düşürebileceğini de değerlendirmektedir (Chubin, 2006: 65).

Sonuç olarak İran nükleer politikaları kapsamında, karşısına çıkan gerek İsrail-Filistin, karikatür krizi gibi kriz ortamlarını veya Kuzey Kore'nin nükleer faaliyetleriyle ilgili uluslararası buhran dönemlerini kullanarak gerek nükleer kriz süreci boyunca dünyaya yön veren güçlü devletler arasındaki çıkar ilişkilerini kullanarak ihtilaflar yaratmak ve gerekse süreç boyunca kendisinin Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması'ndan doğan yükümlüklerini yerine getirdiği belirtip, sıkıştığı zamanlarda da uzlaşma sürecine girdiği görüntüsü vererek tehlikeyi atlatmak suretiyle zaman kazanmaya ve nükleer hedeflerine ulaşmaya çalışmaktadır. İran'ın politikası çatışma ortamına sebep olmaksızın, kendi adına kapıyı açabildiği kadar açmaktır. Bu anlamda İran, 2006 yılında 2002 yılına nazaran kendisine daha çok güvenmekte ve güvende hissetmektedir (Chubin, 2006: 65)

3. İRAN'I NÜKLEER TEKNOLOJİYE YÖNELTEN NEDENLER

İran, silah üretiminde kullanılabilecek ileri düzeyde nükleer teknolojiye birçok sebepten dolayı ihtiyacı olduğunu değerlendirmektedir. İran resmi olarak gelecekte meydana gelecek enerji sıkıntısını gidermek maksadıyla ifade etmesine rağmen, İran'ın nükleer teknoloji çalışmalarının sebepleri enerji ihtiyacıyla sınırlı değildir. Bu kapsamda İran'ın, tehdit algılamaları ve kendi kendine yeterlilik, bölgesel güç olma gayreti, enerji ihtiyacı, nükleer statü, iç politik sebepler ve rejimin korunması gibi sebeplerden dolayı nükleer teknolojiye hedeflediği değerlendirilmektedir.

Şekil-1: İran'ın Politik Hedefleri ve Stratejik Aşamaları

a. Değişen Stratejik Ortamda Tehdit Algılamaları ve Kendi Kendine Yeterlilik

Eylül 2001'den sonra değişen stratejik ortama bakıldığında, İran açısından uygun ve kabul edilebilir bir stratejik yapının oluştuğu değerlendirilebilir. Yeni oluşan stratejik yapıda Irak kontrol altına alınmış ve Afganistan tehdit olma niteliği açısından eski önemini yitirmiştir. Ancak yeni oluşan genel durumda, İran'ın eski ve güçlü rakiplerinden ABD tarafından çevrelendiği dikkat çekmektedir (Chubin, 2006: 14).

İran'ın çevresindeki ülkelerde meydana gelen gelişmeler göz önüne alındığı takdirde, İran'ın algıladığı tehditleri değerlendirmek daha anlamlı olacaktır. İran'ın doğusunda dinî ve uyuşturucu madde kaynaklı kaosun hakim olduğu Afganistan, güneydoğusunda ise hem nükleer silaha sahip hem de etnik ve dinî çatışma tabanına sahip olan Pakistan yer almaktadır. Kuzey doğusunda henüz Soğuk Savaş dönemi Sovyetler Birliği'nin etkisinden kurtulamamış ve istikrara kavuşamamış Türkmenistan, kuzeybatı sınırı boyunca Sovyetler Birliği sonrası dönemde değişim mücadelesi veren Azerbaycan ve kuzeybatısında ise Müslüman Ortadoğu'da başarılı demokrasiye sahip tek ülke olan ve aynı zamanda AB'ye girmesi durumunda İran'ın Batı ile sınır olmasını sağlayacak Türkiye bulunmaktadır (Brzezinski ve Gates, 2004: 9).

İran'ın batısında ise tarihî düşmanı olan Irak vardır ki, Irak ABD tarafından 2003'te işgal edilmiş ve büyük bir kaos ortamının içinde yer almaktadır. Son olarak, ülkenin güney ve güneybatısında ise genellikle İran ve Irak tehlikelerine karşı kendilerini ABD'nin himayesine sokan Körfez ülkeleri ve İran'ın bölgesel rakibi durumundaki Suudi Arabistan ve dünya petrol ihtiyacının %40'ının aktığı bir geçit olan Basra Körfezi yer almaktadır. Görüldüğü gibi İran çatışmaların yaşandığı veya her an yaşanma tabanına sahip olan çok kritik bir bölgenin merkezinde önemli bir konumdadır (Brzezinski ve Gates, 2004: 9).

ABD'nin Afganistan ve Irak müdahaleleri gibi gelişmelerden dolayı İran'ın değişen güvenlik ortamı, İranlı otoriteler tarafından yapılan tehdit değerlendirmelerini etkilemektedir. Soğuk Savaş dönemi sona ermesine rağmen, nükleer silahların devam eden rolü ve millî ve kolektif güvenlik stratejilerinde nükleer silahların önemine vurgu yapan ABD, Avrupa ve Rusya'nın güvenlik doktrinleri İranlı analistler ve stratejistler için en ciddi sorun niteliğindedir. Günümüz uluslararası ortamı görünüşte; Amerikan üstünlüğü, tek taraflılığı ve politik tehdit anlamında nükleer silahların artan rolü tarafından tanımlanmaktadır. Bu politikalar nükleer silahlanmayı teşvik

etmektedir. Çünkü bu politikalar, nükleer silaha sahip olmayan devletlerin hassasiyetini ve güvenlik endişelerini artırmaktadır (Afrasiabi, 2006: 2).

Değişen güvenlik ortamıyla birlikte İran ve Irak arasındaki tarihî düşmanlıktan dolayı, 11 Eylül sonrasında ABD'nin Afganistan'a ve Irak'a müdahalesi öncesinde İran'ın nükleer silah gereksiniminin en önemli nedeni, Irak'ı caydırmaktı (Tarzi, 2004: 98).

Özellikle 1980–1988 yılları arasında meydana gelen İran-Irak Savaşı, İran'ın nükleer teknolojiye bakış açısında büyük bir öneme sahiptir. İran-Irak Savaşı tüm İranlılar'ın ve benzer şekilde politik karar mekanizmalarının akıllarında derin izler bırakmıştır (Wenter, 2005: 45–67).

Batı'nın önemli bir müşterisi konumunda olan Irak, ABD'nin de içinde bulunduğu Batılı birçok devletten ve Arap dünyasından politik destek görürken, İran bu savaşta kendini büyük bir yalnızlık içinde hissetmiştir. Rusya, Çin ve Fransa Irak'a milyarlarca dolar değerinde silah ve askerî ikmal maddeleri satarken, Araplar maddi destek sağlamış ve ABD de uydu görüntüleri gibi diğer askerî konularda yardım sağlamak suretiyle Irak'a destek olmuştur. İran-Irak Savaşı'nda İran açısından en önemli konu ise Irak'ın İran'a karşı kimyasal silahlar kullanması olmuştur (Wenter, 2005: 63).

İranlılar, herhangi bir çatışmada kitle imha silahlarının kullanılmasını geçilmemesi gereken “kırmızı çizgi” olarak değerlendirmesine rağmen, Irak İran'a karşı kitle imha silahlarını kullanırken, uluslararası toplumun ve özellikle Batı'nın bunu görmezlikten gelmesi ve Irak'ı desteklemesi, İran'ı dehşete düşürmüştür. İran-Irak Savaşı'nda meydana gelen bu olaylar neticesinde İranlı yönetici elitler ve tüm İranlılar, çok küçük çıkarlardan veya İran'daki rejime olan düşmanlıklarından dolayı dünyanın güçlü devletlerinin kolay bir şekilde “kırmızı çizgi”lerin ihlal edilmesine göz yumabildiklerini gördüklerinden, İran'ın vatandaşlarının güvenliğini sağlayabilmesi için kendi kaynaklarına güvenmesi, kendi kendine yeterli konuma gelmesi ve ABD'yi ve

Körfez ülkelerini dengelemesi gerektiği sonucuna varmışlardır (Hadian, 2004: 52; Chubin ve Litwak, 2003:106–107).

Irak tehlikesinin kısmen ortadan kalkmasından sonra, ABD, İran için önemli bir stratejik problem olarak ortaya çıkmış ve nükleer silah politikaları için en geçerli neden durumuna gelmiştir. Nükleer silahlanmaya karşı önleyici kuvvet kullanımını öngören ve İran'ın çevresinde ABD askerî gücünün önemli oranda artmasıyla birleşen "Bush Doktrini", İran'ın ABD tarafından "çevrelenme (kuşatılma)" korkularını yoğunlaştırmıştır ve ABD'nin bir sonraki hedefi olma endişelerini arttırmıştır. ABD Başkanı Bush'un İran'ı "şer eksen" olarak nitelendirdiği ülkelerin arasına alması ve ABD'nin İran rejiminin değişmesi gerektiği üzerine vurgular yapması, ilişkilerin daha da gerilmesine sebep olmuştur. ABD'nin kendisini en büyük düşmanı ve önünde en büyük engel olarak gördüğünü değerlendiren İran yönetimi, er ya da geç ABD'nin İran rejiminin varlığına son vereceğine inanmaktadır (Afrasiabi ve Maleki [web], 2003: 260).

İran, ABD'den sonra en önemli tehdit olarak İsrail'i görmektedir. Tüm İran otoriteleri İsrail'i, güç ve sahip oldukları kaynaklar bakımından İran'ın güvenliğine ciddi bir tehdit olarak görmektedir. Bu kapsamda İsrail'in sahip olduğu nükleer kapasite, İran için önemli bir tehlike olarak algılanmaktadır. İranlılar İsrail'i İran'ın politik ve askerî gücüne engel olmaya çalışan, çok aktif bir bölgesel rakip ve emperyal hedefleri olan bir devlet ve amansız ve yok edilmesi gereken bir düşman olarak değerlendirmektedirler. İranlılar'ın İsrail'i düşman olarak değerlendirmesinin diğer bir sebebi de Filistin sorunudur. Filistin sorunu İran'da, Müslüman topraklarında Batı'nın ve özellikle ABD'nin desteğiyle oluşturulan İsrail'in varoluşundan kaynaklanan derin bir haksızlık olarak algılanmaktadır (Chubin, 2001: 26).

Müslüman topraklarındaki Siyonist İsrail'i, askerî tehditten daha çok ideolojik bir tehdit olarak değerlendiren İran rejimi içerisindeki bazı açıklamalara göre nükleer silahlara sahip bir İsrail, sadece İran için değil tüm İslam dünyası için önemli ve sürekli bir tehdittir (Takeyh [web], 2003).

İran, İsrail'in İran'a düşman olduğunu değerlendirmekte ve İsrail'in İran'a karşı nükleer silahlarını kullanma ihtimali sebebiyle tedirgin olmaktadır. İsrail ve Türkiye arasındaki savunma işbirliği de İran'ın endişelerini arttıran diğer bir faktördür (Nelson ve Saltiel [web], 2002: 19).

İran'ın nükleer faaliyetlerini kendi açısından haklı gösteren diğer bir sebep de Pakistan'dır. Pakistan ilk nükleer silah denemesini Mayıs 1998'de gerçekleştirmiştir. Pakistan kanadında yaşanan bu gelişme İranlı karar mekanizmalarını, Batı'nın olayı kabullenmesinden daha fazla etkilemiştir. İranlılar'a göre Pakistan, kültürel ve tarihsel bakımdan ikinci sınıf bir komşudur. Nükleer testleri sonrasında Pakistan'ın nükleer bir güç olarak tanınması, üstün "İranlılık hissini" büyük oranda zedelemiştir. İranlılar Pakistan'ın nükleer bomba sayesinde kazandığı gücün İran'ın güvenliği ve saygınlığı için mutlaka dengelenmesi gerektiğini düşünmektedirler. Afganistan'daki Taliban rejiminin en önemli destekçisi olan Pakistan, "Vahhabi" fundamentalizminin önemli bir merkezidir (Perkovich [web], 2003: 5).

11 Eylül olayları sonrasında ABD'nin Afganistan'a girmesi sonucunda Taliban rejimi ortadan kaldırılsa da, İran-Pakistan ilişkilerinde geçmişten günümüze kadar gelen mevcut mezhepsel uçurumlar devam etmektedir. Bu yüzden her iki ülkenin birbirlerini bu mezhepsel farklılıklardan dolayı önemli bir tehdit olarak görmeyi sürdüreceği değerlendirilmektedir.

ABD tarafından "şer eksenli" olarak nitelendirilen ülkeler içerisine alınan ve Afganistan'dan sonra terörizmi desteklediği ve kitle imha silahlarını geliştirmeye çalıştığı gerekçesiyle ABD saldırılarına maruz kalan ve hâlen işgal altında bulunan Irak da, her ne kadar savaşma kabiliyeti azaltılmışsa da, İran'ın tehdit algılamaları kapsamında değerlendirdiği bir ülkedir. İranlılar, Irak'ın savaşma kabiliyetinin, özellikle kitle imha silahlarının, tamamen yok edildiği konusunda ikna olmuş değillerdir. Konvansiyonel ve kitle imha silahları imha edilmişse bile, bilimsel altyapının sağlam kaldığını düşünmektedirler (Perkovich [web], 2003: 8).

Diğer taraftan ABD'nin Büyük Ortadoğu Projesi kapsamında Irak'ı, İran'ın ABD karşıtı politikalarına ve İslami rejimin üzerine bir baskı aracı olarak kullanabileceği değerlendirilmektedir (Barzegar, 2005: 52).

Son olarak İranlılar, özellikle yükselen Sünni köktendinciliğini de kaygı verici gelişmeler arasında görmektedirler. İranlılar, Sünni fanatiklerin Batı karşıtı olduğu kadar Şia karşıtı olduklarının da bilincindedirler. Bu çerçevede İran yakınlarında oluşabilecek Sünni köktendinci bir rejimin, İran için Taliban rejimi gibi ciddi bir tehdit oluşturacağı düşünülmektedir (Katz, 2005: 62).

Sonuç olarak tehdit algılamaları kapsamında ABD'yi en önemli düşman olarak değerlendiren İran; aynı zamanda tekrar nükleer güce sahip olma ihtimali sebebiyle tarihsel ve bölgesel rakibi Irak'ı ve nükleer silahlara sahip olan diğer bölgesel rakipleri İsrail, Hindistan ve Pakistan gibi ülkeleri ve Türkiye'yi İran millî güvenliğini tehdit eden ülkeler olarak görmektedir. Bütün bunlara ilave olarak, Tahran, ikinci derecede olsa, Körfez İşbirliği Konseyi ülkelerinin güvenlikleri için ABD ile işbirliği yapmalarını da, kendisi için önemli bir tehlike olarak değerlendirmektedir.

b. Bölgesel Güç Olma Gayreti

İran İslam Cumhuriyeti'nin politik hedefinin İslami-Şia rejimini ve toprak bütünlüğünü koruyarak daha etkin bir bölgesel güç hâline gelmek olduğu değerlendirilmektedir (Eisenstant, 2004: 18).

Bu amaçla İran, İslam dünyasında ve Ortadoğu'da lider pozisyonunda olmanın yollarını araştırmaktadır. İran, Ortadoğu bölgesinde ekonomik, bilimsel, teknolojik ve askerî potansiyeli giderek artan bir ülkedir. Son derece yüksek eğitilmiş nüfusa, dünya petrolünün %11,1'ine ve doğalgaz rezervlerinin %15,3'üne sahip olan ve Avrupa ve Asya'yı birbirine bağlayan deniz ve kara yolları üzerinde bulunan İran'ın, Ortadoğu'dan Kafkaslar'a ve Orta Asya'ya kadar uzanan geniş toprak parçası üzerinde önemli bir oyuncu

ve bölgesel lider olması kaçınılmaz olarak görülmektedir (Orlov ve Vinnikov, 2005: 56).

İran liderleri ve milliyetçileri; ülkelerinin tarihi, coğrafyası, demografisi ve doğal kaynaklarıyla kutsanmış olduğuna, geçmişteki Pers İmparatorluğu gibi büyük bir güç olması gerektiğine inanmaktadırlar (Keddie, 1998: 1; Mokhtari, 2005: 210).

İran'ın en uzun kıyıya sahip en büyük Körfez devleti olduğu ve bölgede hayati ekonomik çıkarlara sahip olduğu zamandan bu yana, ülkelerinin Basra Körfezi'nde baskın bir güç olması gerektiğini düşünen İranlılar; İslam Cumhuriyeti'nin devrimci İslam'ın takipçisi, İslam dünyasının ve ezilmiş milletlerin koruyucusu olarak uluslararası ilişkilerde anahtar role sahip olması gerektiği düşünmektedirler (Chubin, 2006: 19).

Bu hedef doğrultusunda İran'ın çabaları, mevcut düzeni kendi çıkarlarına daha uygun hâle getirmek için yeniden şekillendirme üzerine odaklanmıştır. Bu hedef, bölgede İran'ın çıkarlarını engelleyen bir çeşit bölgesel güç görünümünde olan ABD ve Batı'nın aleyhine bölgedeki durumu değiştirmeyi amaçladığı anlamına gelmektedir. İran'ın bölgede baskın role sahip olmadaki belirleyiciliği, genel olarak İran milliyetçiliği ve İslam Devrimi ihracı politikalarına dayanmaktadır (Chubin, 2006: 119).

İran yönetimi ve halkı, ülkelerini önemli veya önemsiz hiçbir bölgesel sorunun dışında kalmayan, yani kendi çıkarları doğrultusunda bölgesel sorunları yönlendiren tartışmasız bir bölgesel güç yapmak istemektedir. Bu amaç istikametinde ilerlemesi gerektiğini düşünen İran, ABD'nin Irak'ta bataklığa saplanmasıyla dolaylı kendisine karşı tehdidinin azaldığı değerlendirilerek cesaretlenmiştir. İran, bölgesel güç olma isteği doğrultusunda ABD'nin Ortadoğu'daki varlığından kurtulmak istemektedir. Bu anlamda nükleer programının ve füze programının bu ülkeyi caydıracağını değerlendiren İranlı yetkililer, diğer bölge devletlerinin kendisini bölgesel bir

güç olarak kabul etmelerini sağlayacak bir yol takip etmeye çalışmaktadırlar (Chubin, 2006: 119).

Bu amaçla İran, bölge devletlerinin ABD'den uzaklaşmasını sağlamak maksadıyla ABD'yi kötüleyici ve yıpratıcı faaliyetlerine devam ederek, ABD karşıtı bir düşünce yapısı oluşturmaya ve ayrıca bu devletlerle bir takım ikili antlaşma süreçlerine girerek bunların güvenini sağlamaya çalışmaktadır. Bu anlamda İran'ın, kendisinin bölgedeki konumunu güçlendirmek ve ABD'yi yıpratmak maksadıyla, İsrail karşıtlığını, Filistin sorunu ve bölgedeki Hizbullah, Hamas ve İslami Cihad gibi bir takım örgütleri kullanmak suretiyle Arap devletlerini yanına alarak ABD'den uzaklaştırmaya çalıştığı değerlendirilmektedir (Chubin, 2006: 119).

Son olarak nükleer sorun kapsamında Batı ile mücadele ederek, İslam dünyası ve bölgesel anlamda itibar kazanmaya çalışan İran, Batı'nın, Irak'ın komşularındaki sivil çatışmaları bahane ederek çevrelemesine misilleme olarak ve Irak'taki kanlı olaylara bölgesel bir çözüm bulmak için Irak ve Suriye ile görüşmeler yaparak bölgesel bir politikanın öncüsü olmaya çalışmaktadır (Butcher [web], 2006).

Ancak belirlenen bu hedeflere paralel olarak baskın güç olacak İran hayali, bu amaçlara cevap verebilecek bir askerî yeterliliğe hiçbir zaman ulaşamamıştır. Bu yüzden İran'ın kendi hedefleri ve mevcut gerçekler arasındaki boşluğu kapatması ve bu doğrultuda güçlenmesi gerekmektedir. Bu anlamda da nükleer teknoloji bu ihtiyacı karşılayacak en uygun yol olarak görülmektedir.

c. Enerji İhtiyacı

İran nükleer yeteneğini geliştirme çalışmalarına devam ederken, İranlı yetkililer ve İran medyası İran'ın nükleer teknoloji yaklaşımını açıklamak için birçok neden ortaya koymaktadırlar. Bunlardan standart ve resmi anlamda ortaya atılan en önemli gerekçe, artan enerji ihtiyacını karşılamak

için nükleer güç geliştirilmeye çalışıldığıdır. İranlı yetkililer, İran'ın nükleer silah programı yürüttüğünü reddederek, sivil amaçlı nükleer sektörde en önemli önceliğinin gelecekteki enerji ihtiyacını karşılamak için elektrik üretmek olduğunu ileri sürmektedir (Jafari [web], 2007).

Çünkü İranlı otoritelere göre, İran'da enerjiye yönelik iç talep giderek artmakta fakat kaynaklar sabit kalmaktadır. Ayrıca dünya piyasalarında petrolün çok pahalı olduğunu değerlendiren İran, bu kaynağın iç piyasada tüketilmesi yerine ülkeye ekonomik girdi olarak gelir sağlaması için dışarıya satılması gerektiğini, bundan dolayı da iç piyasadaki enerji ihtiyacının da karşılanması için nükleer güce dönülmesinin gerekli olduğunu düşünmektedir (Yaphe ve Lutes, 2005: 3).

İran'ın bu iddialarına rağmen, bol miktarda doğalgaz ve petrol rezervlerine sahip olan İran'ın bir başka alternatif enerji kaynağına gerçekten ihtiyacı olmadığı ve nükleer teknolojiyi elde etmeye çalışmasındaki gerçek amacının ise nükleer silahlara ulaşmaya çalışması olduğu savunulmaktadır. İranlı yetkililer ve otoriteler de bu iddiaların temelsiz olduğunu belirterek, İran'ın nükleer silah elde etmeye çalışmadığını sürekli ifade etmektedirler. Bu iddialara karşı İran da, nükleer teknolojiye uzak tutulmaya çalışıldığını ve kendisinin de bu teknolojiye hakkı olduğunu savunmaktadır. İran'da Batı kökenli olan bu karşıt iddiaların geçersizliğini göstermek için birtakım gerekçeler öne sürülmektedir. Bu anlamda;

- İran'ın nükleer çalışmalarının tarihi üzerinde durulmakta ve nükleer çabaların mevcut İslam hükümetinden önceye dayandığı belirtilmektedir. Şah döneminde nükleer enerji konusunda İran'ı cesaretlendirenlerin bugün İran'ın nükleer programına karşı oldukları üzerinde durulmaktadır. Gerçekten de konuya bu açıdan yaklaşıldığında, Batı'nın özellikle de ABD'nin, İran'ın petrol dışı enerji altyapısına sahip olması gerektiği konusunda ısrarcı davrandığı dikkat çekicidir. Hatta 1970'li yıllarda Stanford Araştırma Enstitüsü'nde yapılan bir araştırmada, İran'ın 1990'lı yıllara gelindiğinde elektrik ihtiyacının 20,000 megawatt (MW) olacağı ileri

sürülmüş ve bu yüzden İran'ın mutlaka alternatif enerji kaynaklarına yönelmesi gerektiği vurgulanmıştır. 1979 yılına gelinceye kadar bu anlamda İran ve ABD arasında karşılıklı olarak işbirliğini öngören birçok antlaşma yapılmıştır (Afrasiabi, 2006: 19).

- İranlı yetkililer ve otoriteler İran'ın mevcut elektrik ihtiyacının, geçmişteki tahminlerden daha fazla olduğunu belirtmektedirler. Yıllık %6–8 arasında artış gösteren elektrik ihtiyacı ve 2025'li yıllarda 100 milyona ulaşması beklenen nüfusuyla İran'ın, petrol ve gaza dayanan kaynaklarıyla enerji ihtiyacını karşılayamayacağı üzerinde durulmaktadır. İran, nükleer enerjiden 2020 yılı itibarıyla 7000 megawatt (MW) elektrik üreteceğini tahmin etmektedir (Chubin, 2006: 24).

Ayrıca ABD yaptırımlarından dolayı büyük oranda yabancı sermayeden mahrum kalan eskiyen petrol endüstrisinin, devrim öncesi günlük 5,5 varil seviyelerine ulaşamayacağı ve İran'ın başlıca 60 petrol alanından 57'sinin 40 milyar dolarlık bir onarıma ve kalite yükseltilmesine ihtiyacı olduğu değerlendirilmektedir. İran'ın mevcut petrol üretim seviyesi günde 3,5 milyon varil olup, bu miktar büyük oranda 1979'dan beri %280 artan iç talebe yönlendirilmektedir. Bu trendin devam ettiği değerlendirildiğinde de, İran'ın 2010 yılı itibarıyla petrol ithal eden bir ülke hâline geleceği vurgulanarak, bu durumun yıllık bütçesinin %45'ini ve dış kazançlarının %80'ini petrol gelirlerine dayanan bir ülke için felaket olacağına dikkat çekilmektedir (Afrasiabi, 2006: 20).

- İran'ın nükleer programı karşıtı olanlar, İran'ın çok daha ekonomik olduğu ileri sürülen doğalgazlı güç tesislerine yönelmesi gerektiğini iddia etmektedirler. Bununla birlikte ABD Massachusetts Teknoloji Enstitüsü'nden (Massachusetts Institute of Technology-MIT) profesörler, doğalgaz veya petrolden elektrik üretiminin maliyetiyle, nükleer reaktörlerden elektrik üretilmesinin maliyetinin mukayese edilemeyeceğini ortaya koymuşlardır (Afrasiabi, 2006: 20).

- İran'da, "ABD ve Rusya gibi enerji zengini çoğu ülke yenilenebilir enerji olan nükleer enerjiye başvururken, niçin İran'ın yenilenemeyen enerji kaynakları olan doğalgaz ve petrolü tüketmesi istenmektedir?" sorusu sürekli olarak İranlılar'ın kafasını meşgul etmektedir. Bu ülkelerin nükleer reaktörleriyle kendi sorunlarını çözdüğü, fakat onların İran'ın kronik elektrik sıkıntısına çare olamayacağı ve bu anlamda İran'ın kendi teknolojisini geliştirmesi gerektiğine sürekli vurgu yapılmaktadır (Afrasiabi, 2006: 20).

ç. Nükleer Güç ve Nükleer Statü

İran'da nükleer program için oluşan ve millî onur yaklaşımıyla birleşen halk desteği oldukça yüksek bir seviyededir. İran'ın tanımlamasına göre, çok önemli olarak kabul ettiği nükleer silahlara sahip devletler seviyesine yükselmesinin kendisi için iki önemli işlevi olacaktır. Bunlardan birincisi içeride rejimin meşrulaşmasını sağlayacak, ikincisi de uluslararası alanda İran'ın daha fazla saygınlık ve ağırlık kazanmasına önemli bir katkı yapacak olmasıdır. Bilim, teknoloji ve gücün birbirine eşit olduğu, yani bilim ve teknolojinin bir ülkeye güç ve statü getireceği düşünülmekte ve barışçıl nükleer gücün İran'ın nükleer güce sahip ülkelerin içinde bulunduğu "özel kulübe" girmesini sağlayacağı değerlendirilmektedir (Roraback, 2006: 51).

Nükleer teknolojiye ulaşmayı bölgesel ve küresel anlamda statü, saygınlık ve önemli bir pozisyona sahip olmakla bir tutan İran, nükleer teknoloji sayesinde kavuşacaklarını düşündükleri gelişmiş teknolojiyi, bilimsel gelişme ve bağımsızlık olarak görmektedir (Eisenstant, 2004: 18).

İran, nükleer enerjiyi çok gelişmiş bir teknoloji içerisinde var olma olarak görmektedir ve nükleer yeterliliği İran'ın dünyadaki yerinin bir göstergesi olarak algılamaktadır. Nükleer kapasite aynı zamanda, uluslararası arenada en güçlü ülkeler ile İran'ın eşit olması anlamında da algılanmaktadır. Batılılar ile müzakerelerde İranlı politikacıların, İran'ın bu gücü sayesinde Batı'nın baskısına ve İran halkının beklentilerine karşılık

verebilecekleri, aksi takdirde direnemeyecekleri ileri sürülmektedir (Afrasiabi, 2006: 3).

Nükleer konu, Irak'a karşı ülkelerinin "kutsal savunması"nda olduğu gibi herkesin etrafında fikir birliğine vardığı bir birlik ve beraberlik noktası olarak algılanmaktadır. Bu konuda İran basınındaki yorumlar dikkat çekicidir (Adeli [web], 2005):

"Atom enerjisi milletin birlik ve beraberliğini güçlendiren tutkal olmuştur.... Sadece hayal edin, devredilemez hak alanlarımızda halkın millî birlik ve beraberliği ile kutsal savunma zaferleri arasında bağlantı kurabilirsek, oldukça görkemli ve gurur verici, ne kadar büyük bir güç ortaya çıkarılacağıyla ve ne kadar büyük bir destan oluşacağıyla ilgili düşününce o zaman atom enerjisine hak veririz.."

İran'ın gelişmiş nükleer teknolojiye sahip olmasının bütün dünya için çok önemli olduğu üzerinde duran İran, sürekli olarak halkın kafasında İran'ın güçlü olması ve kendi kendine yeten bir ülke olması için nükleer enerjinin gerekli olduğu düşüncesini oturtmaya çaba göstermektedir. Bu anlamda da İran'ın nükleer faaliyetlerine karşı Batı'nın tavrının, İran'ın özel ve hassas teknolojiye girdiğinin bir göstergesi olduğunu ileri sürmektedir. Dinî lider Ali Hamaney'de bu konu ile ilgili olarak, "bu dünyanın zorbaları, bizim nükleer silahlara sahip olmadığımızı çok iyi biliyorlar. Ancak onları tedirgin eden şey, İran milletinin nükleer teknolojiye sahip olmasıdır" şeklindeki sözleri önemlidir (Chubin, 2006: 27).

İranlı yetkililer, nükleer teknolojinin İran'ın gücünü arttıracığını, bununda uluslararası arenada İslam Cumhuriyeti'nin varlığını garanti edeceğini ve Batılılar'ın İran'a karşı güç uygulayamayacaklarının farkına varmalarını ve durmalarını sağlayacağını ileri sürmektedirler.

d. İç Politik Sebepler ve Rejimin Korunması

İran'ın nükleer statüye ulaşması hâlinde rejimin iç politikada yerini daha da sağlamlaştıracağı beklenmektedir. Nükleer güç konusu Tahran'da Washington'dan daha farklı anlaşılmakta ve algılanmaktadır. ABD ve müttefikleri, İran'ın Rusya tarafından inşa edilmekte olan nükleer reaktörü nükleer silah yapmak amacıyla, kullanılmış uranyum elde etmek için kullanacağından ve bu silahları Hizbullah ve Hamas gibi İsrail karşıtı örgütlere vereceğinden korkmaktadırlar. Fakat tam tersine İranlılar da nükleer programa karşı olan ve asılsız iddialar ileri süren ABD'yi haksız görmektedirler. Çünkü aynı ABD, Hindistan'ın nükleer silahlara sahip olmasını sorgusuz sualsiz kabul etmiştir (Katz, 2005: 61).

Diğer taraftan Pakistan hükümetinin fazlasıyla istikrarsız ve Sünni fanatik gruplar tarafından etkilenmeye çok müsait olduğunu değerlendiren İran, ABD'nin bu kabullenişini ve çifte standart yaklaşımını gerçekten tedirginlikle karşılamaktadır ve gerçek niyetinin başka olduğunu değerlendirmektedir. İran'daki bakış açısına göre ABD, nükleer silahlara sahip Kuzey Kore ile herhangi bir çatışmaya girmeme konusunda oldukça dikkatli davranmıştır. Bu gelişmeleri takip eden ve söz konusu yargılara ulaşan İranlılar'ın kafasında, ABD'nin İran'a nükleer silahlara sahip olmadığı hâlde neden saldırmayı düşündüğü sorusu canlanmaktadır (Katz, 2005: 61). Bu yüzden ABD'nin gerçek niyetinin İran'ı ve rejimi değiştirmek olduğu düşünülmektedir.

Halkın bu yaklaşımının farkında olan ve bundan faydalanmak isteyen İran yönetimi, nükleer sorunu çözülmesi gereken millî bir sorun olarak yansıtarak, nükleer sorun kapsamında içeride rejimin kendi kendisini meşrulaştırmasını sağlamaya çalışmaktadır. Nükleer sorun dâhilinde millî duyguları istismar ederek kendisini güçlendirmeye çalışan rejim, onurlu bir devletin ileri teknoloji hakkında kesinlikle vazgeçmemesi gerektiğini vurgulayarak, modern bir teknolojiye sahip olmakla denk tuttuğu nükleer teknoloji inancını göklere çıkarmaktadır. Rejimin oluşturmaya çalıştığı millî

fikir birliği ile bütnleŖen İran halkı, en doğal hakkı olarak değerlendirdiği nükleer enerjiye ulaŖmadan uzlaŖı sağlanması taraftarı değerdir (Chubin, 2006: 28).

Teknolojide ŖaŖırtıcı bir Ŗekilde ilerlemekle İranlılık onuru arasında paralellik kurulmakta ve her ikisinin birbirini desteklediği üzerinde hassasiyetle durularak, İranlılık onuru ve nükleer teknolojinin geliŖmesinde İran rejiminin önemli bir katkısının olduğu zerine Ŗiddetle vurgu yapılmaktadır. İranlı liderler, İranlı bilim adamlarının İran'ın teknolojik ve bilimsel bir gç olduğunu dünyaya kabul ettirdiklerini belirtmektedirler. ZenginleŖtirmenin bilimsel geliŖmeye giden bir yol olduğu ileri sürülmek suretiyle, ABD ve Avrupa lkelerinin İran'ın bu hakkından vazgeçmesi için uđraŖtıkları ve bir ülkenin bunu yapmayı baŖardıđı takdirde dünyanın haksız çabalarının etkisini kaybedeceği belirtilerek, halkın kafasında nükleer programla ilgili gayretlere meŖruiyet kazandırılmaya alıŖılmaktadır (Chubin, 2006: 27).

Rejimle bağlantı kurarak nükleer teknoloji konusunda ısrar eden ve halk desteğini arkasına alan İran yönetimi, halk içerisinde, rejimden kaynaklanan birtakım kısıtlamaların İran'ın daha hassas teknolojilere ulaŖmasına engel olduğu fikrinin oluŖmasına engel olmak suretiyle rejimin içeride güçlenmesini sağlamaya alıŖmaktadır (Chubin, 2006: 31).

Bu doğrultuda rejimi güçlendirmeye ve korumaya alıŖan İranlı yetkililer, Irak ve Afganistan'daki ABD varlığından daha fazla eski Sovyetler Birliği ve diğer yerlerde meydana gelen demokratik devrimlerden tedirgin olmaktadırlar. İran halkının büyük bir çoğunluğu, Suriye birliklerinin Lübnan'dan çekilmesine sebep olan harekette olduğu gibi Gürcistan, Ukrayna ve Kırgızistan'da meydana gelen demokratik devrimlerin sebebinin ABD olduğunun bilincindedirler. Bu bağlamda İran yönetimin en büyük korkusu, lkelerindeki İslami rejimin yerine ABD'nin İran'da demokratik bir devrim organize etmeye alıŖacađı dŖncesidir (Katz, 2005: 60).

1979 İslam Devrimi sonrası oluşan ve ilk kurulduğu yıllara nazaran halk içindeki desteğini yavaş yavaş yitiren ve uluslararası alanda da sürekli yıpranan İran rejimi, İran'ın uluslararası boyuta ulaşan nükleer sorununu ülke içerisinde giderek artan ekonomik, sosyal ve siyasi sorunlara kalkan olarak kullanmaktadır. Bu yolla da rejim; İran ve İran halkının siyasi, sosyal ve ekonomik alandaki sorunlarını çözmeye ve uluslararası arenada saygınlık kazandırmaya muktedir olduğuna halkı inandırarak, iç politik düzlemde meşruiyet kazanmaya çalışmaktadır.

4. İRAN'IN NÜKLEER ALTYAPISI

İran, nükleer çalışmalarına ülkenin geneline yaymaya çalıştığı nükleer tesislerinde devam etmektedir. 1950'li yıllarda nükleer çalışmalarına başlayan İran, günümüz itibarıyla önemli bir nükleer altyapıya sahip duruma gelmiştir. Bu tesislerin bazıları tamamlanmış bazılarında da çalışmalar hâlen devam etmektedir. 2004 yılı itibarıyla UAEA tarafından tespit edilen İran'ın nükleer tesisleri Tablo-1'de sunulmuştur. İran'ın Tablo-1'de belirtilenlerin dışında, Lavisian-Shian, Parchin, Ardakan, Bonab, Chalus, Darkhovin, Kolehdoz ve Meysami Araştırma Merkezi gibi nükleer tesislerinin olduğu değerlendirilmektedir.

Tablo-1: İran'ın Nükleer Tesisleri (GOV/2004/83 [web], 2004: 1–2)

Bulunduğu Yer	Kasım 2004	Durumu
Buşehr	Buşehr Nükleer Güç Tesisi (Buşehr Nuclear Power Plant (BNPP))	İnşa aşamasında
İsfahan Nükleer Teknoloji Merkezi (Esfahan Nuclear Technology Center (ENTC))	Minyatürleştirilmiş Nötron Kaynağı Reaktörü (Miniaturized Neutron Source Reactor (MNSR))	Faaliyette
	Hafif Su Altkritik Reaktörü (Light Water Sub-Critical Reactor (LWSCR))	Faaliyette
	Ağır Su Sıfır Güç Reaktörü (Heavy Water Zero Power Reactor (HWZPR))	Faaliyette
	Yakıt İmalat Laboratuvarı (Fuel Fabrication Laboratory (FFL))	Faaliyette
	Uranyum Kimya Laboratuvarı (Uranium Chemistry Laboratory (UCL))	Kapatıldı
	Uranyum Dönüştürme Tesisi (Uranium Conversion Facility (UCF))	Test aşamasında/faaliyete geçmek

	Conversion Facility (UCF)) Grafit Alt kritik Reaktörü (Graphite Sub-Critical Reactor (GSCR)) *Yakıt Üretim Fabrikası (Fuel Manufacturing Plant (FMP)) *Zirkonyum Üretim Fabrikası (Zirconium Production Plant (ZPP))	üzere Geri çekildi 2004 yılında inşa edilmeye başlandı. 2007'de faaliyete geçmesi bekleniyor İnşa aşamasında
Tahran	* Tahran-Kalaye Güç Tesisi	Parçalanmış pilot zenginleştirme tesisi; santrifüjle zenginleştirme araştırma ve gelişme tesisine dönüştürülmüştür
Kerec (Karaj)	*Radyoaktif Atık Deposu (Radioactive Waste Storage)	Kısmen Faaliyette
Lashkar Ab'ad	*Pilot Lazerle Zenginleştirme Tesisi (Pilot Uranium Laser Enrichment Plant)	Parçalanmış
Natanz	*Pilot Yakıt Zenginleştirme Tesisi (Pilot Fuel Enrichment Plant (PFEP)) *Yakıt Zenginleştirme Tesisi (Fuel Enrichment Plant (FEP))	Faaliyette İnşa aşamasında
Tahran Nükleer Araştırma Merkezi (Tahran Nuclear Research Center-TNRC))	Tahran Araştırma Reaktörü (Tahran Research Reactor-TRR), Molibdenum, İyot ve Xenon Radyoizotop Üretim Tesisi (Molybdenum, Iodine and Xenon Radioisotope Production Facility (MIX Facility)) *Jabr Ibn Hayan Çokmaksatlı Laboratuvarları (Jabr Ibn Hayan Multipurpose Laboratories (JHL)) *Atık Yükleme ve Boşaltma Tesisi (Waste Handling Facility (WHF))	Faaliyette İnşa edildi, fakat faaliyette değil Faaliyette Faaliyette
Anarak	*Atık Depolama Alanı	JHL'ye transfer edilen atık
Arak	*İran Nükleer Araştırma Reaktörü (Iran Nuclear Research Reactor (IR-40)) *Radyoizotop üretimi için sıcak hücre tesisi (Hot cell facility for production of radioisotopes) *Ağır Su Üretim Tesisi (Heavy Water Production Plant (HWPP))	Detaylı tasarım aşamasında İnşasının daha fazla devam etmeyeceği açıklandı İnşa aşamasında

a. Buşehr Nükleer Santrali

Buşehr Nükleer Santrali'nin yapımına, 1970'li yıllarda Alman Siemens Firması tarafından başlanmıştır. Ancak bu firma, 1979 İslam Devrimi sonrasında ABD baskısından dolayı bundan vazgeçmiştir. Daha sonra İran-Irak Savaşı'nda defalarca bombalanan bu tesis, ağır hasara uğramıştır. İran, bu tesisin tamamlanması için büyük arayışlara girmesine rağmen 1995 yılına kadar önemli bir ilerleme kaydedememiştir (Balbay,

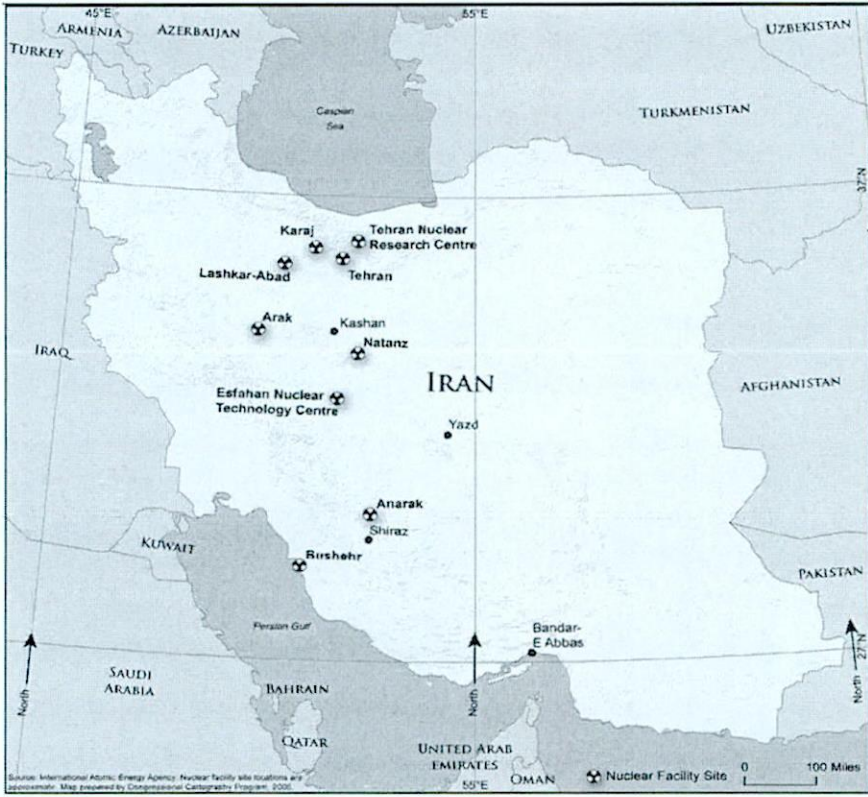
2006: 37). Buşehr'de iki reaktör bölgesi bulunmaktadır. Fakat ikinci bölgede her hangi bir çalışma yapılmamaktadır.

Buşehr nükleer tesislerin tamamlanması için Tahran ve Moskova arasındaki görüşmeler, Ocak 1995 tarihinde tamamlanmıştır ve Rus şirketi "Zarubezhatomenergostroi" tarafından Buşehr nükleer tesislerinin yapılmasına karar verilmiştir. Bu reaktörlerden birinin dört yıl içerisinde tamamlanması için 800 milyon (daha sonra bu miktar 1 milyon dolar olmuştur) dolarlık sözleşme imzalanmıştır. Fakat hâlen tamamlanmayan bu tesislerin 2007 yılı içerisinde tamamlanması beklenmektedir. Yine Rusya ile İran, Şubat 2005 tarihinde Buşehr tesisine Rusya tarafından yakıt tedarik edilmesi ve daha sonra da kullanılmış yakıtların tekrar Rusya'ya geri gönderilmesi konusunda antlaşmaya varmışlardır (Orlov ve Vinnikov, 2005: 58). Rusya'da yetiştirilen yaklaşık 750 İranlı teknisyen, tesis tamamlandığı zaman göreve gelecektir.

ABD yönetimi ise reaktörün muhtemel yanlış kullanımından endişe ettiğini sürekli yinelemektedir. Bazı ABD'li yetkililerin Buşehr'in tekrar inşası için harcanan miktarın, sivil nükleer güç tesisleri için harcanabilecek miktarın önüne geçtiği hakkındaki iddiaları, şüphelerin daha da derinleşmesine sebep olmaktadır. Aynı yetkililer, Buşehr'in yaklaşık olarak 30 nükleer silah yapmaya yetecek miktar ve zenginlikte plütonyum üretebileceğini de ileri sürmektedirler. Fakat bu iddialar doğrulanmamıştır (Cordesman ve Al-Rodhan, 2006a: 59).

Bazı uzmanlar ABD'nin bu tahminlerinin çok abartılı olduğunu belirtirken, diğerleri de ABD'nin iddialarını doğrular şekilde Buşehr'in, reaktör yakıt yükleme döngüsünün değiştirilerek çok daha fazla silah seviyesinde madde üretmeye daha uygun diğer reaktör tasarımlarını üretmek için gerekli teknoloji ve yeteneklerin geliştirilmesi maksadıyla kullanılabileceğini iddia etmektedirler. Buşehr tesislerinin, İran'ın plütonyum üretimi için kullanabileceği en önemli tesis olduğu değerlendirilmektedir. Bunlara ilave olarak Buşehr tesislerinin muhtemel saldırılardan korunması için, tesislerin

etrafında ABD yapımı geliştirilmiş yerden havaya Hawk füzelerin yerleştirildiği de elde edilen diğer bir bilgidir (Cordesman ve Al-Rodhan, 2006a: 60).

Şekil-2: İran'ın Bilinen Nükleer Tesisleri (Hassan [web]. 2006: 4)

b. İsfahan Tesisleri

İsfahan Üniversitesi İran'ın en büyük nükleer araştırma merkezidir ve 3000 bilim adamının çalıştığı söylenmektedir. Burada bulunan tesisler ise şunlardır: Yakıt imalat laboratuvarı (Fuel Fabrication Laboratory-FFL), uranyum kimya laboratuvarı (Uranium Chemistry Laboratory-UCL), uranyum dönüştürme tesisi (Uranium Conversion Facility-UCF), yakıt üretim tesisi (Fuel Manufacturing Plant-FMP). Bunlara ilave olarak bu araştırma merkezinde UAEA denetimine açık olan iki adet de reaktör bulunmaktadır (Cordesman ve Al-Rodhan, 2006a: 60).

Minyatürleştirilmiş Nötron Kaynağı Reaktörü (Miniaturized Neutron Source Reactor (MNSR)), % 90,2 oranında zenginleştirilmiş yakıt kullanan ve 1990'lı yıllardan beri faaliyette olan 30 kW'lık bir hafif su reaktörüdür. Ağır Su Sıfır Güç Reaktörü de, 1990'lı yıllardan beri faaliyette olan 100 W'lık bir ağır

su reaktörüdür. Bu reaktör yakıt olarak doğal uranyum kullanmaktadır. Aynı zamanda İran, yılın birkaç günü dışında çalışan ve yakıt olarak doğal uranyum madeni kullanan bir hafif su altkritik reaktörünü (Light Water Sub-Critical Reactor- LWSCR) ve yine yakıt olarak doğal uranyum kullanan ve aktif olarak hizmet vermeyen grafit altkritik reaktörünü (Graphite Sub-Critical Reactor- GSCR) bu tesislerde bulundurmaktadır.

İsfahan tesisleri, başlıca binaları bu kentin 15 km güneydoğusundaki Roshandasht'ta bulunan, İran'ın nükleer silah programı için en önemli merkezdir. İran bu merkezde Çin desteğiyle bir uranyum heksaflorid (UF6) dönüştürme tesisi inşa etmeye uğraşmaktadır. İran'ın bu tesiste birtakım bildirilmeyen plütonyum ayrıştırma deneyleri yaptığını tespit eden UAEA, tüm dikkatlerin bu tesislerin üzerine toplanmasına sebep olmuştur. UAEA, İsfahan'daki tesislerde yapılan faaliyetlerle ilgili elde ettiği bulguları, 15 Kasım 2004 tarihli raporuyla açıklamıştır (GOV/2004/83 [web], 2004: 3–4).

İsfahan uranyum dönüştürme tesisi (Uranium Conversion Facility- UCF), Ağustos 2005 tarihinde İran'ın askıya alma işlemini kaldırıp tekrar nükleer faaliyetlerine başlamasıyla birlikte yeniden faaliyete geçmiştir. Bilim ve Uluslararası Güvenlik Enstitüsü (Institute for Science and International Security-ISIS) tarafından yapılan bir araştırmaya göre, Ağustos 2005-Şubat 2006 sonu arasında İran'ın 85 ton uranyum heksaflorid (UF6) ürettiği değerlendirilmektedir. Bir nükleer bomba için yeterli yüksek zenginlikte uranyum yapmak için yaklaşık olarak 5 ton UF6 gerekli olduğu değerlendirildiğinde 85 ton UF6 ile 15 adet nükleer silah yapılabilir. Bu uranyum heksaflorid (UF6) santrifüjlerin faaliyetine engel olabilecek ve ürünü azaltabilecek yabancı maddelere sahip olmasına rağmen, UAEA uzmanlarının çoğu İran'ın bu problemi aşabileceğini ileri sürmektedir (Albright ve Hinderstein [web], 2006: 4).

İsfahan tesislerinin önemi, zenginleştirme faaliyetleri ve muhtemel ağır su araştırmasının ötesine geçmiştir. Bu tesisler aynı zamanda, Shahab–1, Shahab–2 ve Shahab–3 füzelerini de ihtiva eden İran balistik füze sistemi

için önemli bir üretim merkezidir. Bu şekilde faaliyet yürüttüğü hakkında söylenti çıkan diğer yerler ise Damghan, Parchin ve Kazvin'dir. Aynı zamanda bu tesislerin bünyesinde mühimmat üretiminin, tank revizyon, helikopter ve sabit kanatlı uçak bakımının yapıldığı birçok konvansiyonel askerî tesisin bulunduğu değerlendirilmektedir. sfahan'ın kuzeydoğusunda yer alan Khatamin Hava ss de aralarında olmak üzere, Kara Havacılık birlikleri için en önemli operasyonel tesislerin de sfahan'da yer aldığı yapılan değerlendirmeler arasındadır (FAS [web], 2000b).

c. Tahran-Kaleye G Tesisleri

Kalaye, kısmen sivil elektrik irketi olması kısmen de İran'ın açıklanmayan tesislerinden olması sebebiyle, İran'da belirsizliğini en fazla koruyan tesislerden birisidir. UAEA, Kalaye tesisini 2003 yılından beri denetlemektedir ve bu g tesisi ile Natanz gibi diğer ilgili tesisler arasında bağlantılar bulunduğu ileri sürülmektedir.

UAEA, bu tesis hakkında elde ettiği bulguları, 15 Kasım 2004 tarihli raporunda yayınlamıştır. Bu rapora göre, bu tesislerde santrifüj yöntemi kullanılmak suretiyle zenginleştirme konusunda birtakım şüpheler oluşmuşsa da tam olarak ortaya konulamamıştır. Fakat bu tesislere şubat 2003 tarihinde UAEA'nın girişinin ve Mart 2003'de de bazı numuneler almasının engellenmesi, nükleer maddelerin kullanıldığını gizlemek maksadıyla bu tesiste kullanılan malzemelerin bir kısmının başka yerlere nakledilmesi ve yerine yenilerinin konulması ve İran'ın bu tesislerle ilgili asılsız ve eksik bazı bilgiler göndermesi İran'ın zenginleştirme programının kapsamı ve kaynağını gizleme niyeti hakkındaki şüphelerin artmasına sebep olmuştur (GOV/2004/83 [web], 2004: 7).

Bu tesisteki kullanılan malzemelerin değiştirildiğiyle ilgili şüphelerini ortaya koyan UAEA, İran'ın açıklamaları doğrultusunda santrifüj parçalarının üretildiği, işleme tabi tutulduğu veya depolandığı yerler olduğu değerlendirilen Natanz, Kalaye Elektrik şirketi, Tahran Nükleer Araştırma Merkezi gibi bazı

tesislerden yaklaşık 300 numune almıştır. Bu numuneler üzerinde yapılan incelemeler sonucunda, ithal edilen parçalar ve bu parçaların birleştirilmesi sonucu yapılan test edilmiş rotorların üzerinde yaklaşık %54 zenginlikte U-235'in bulunduğu tespit edilmiştir. Bu incelemeler sırasında üzerinde U-235 bulunan bazı parçaların da Kalaye Elektrik Şirketine ait olduğu görülmüştür (GOV/2004/83 [web], 2004: 8).

ç. Kerec Tarım Araştırma ve Nükleer Tıp Merkezi

Kerec tesisi, Tahran'ın 160 km kuzeybatısında yer almaktadır ve bünyesinde dozimetri (doz ölçüm) laboratuvarı ve zirai radyokimya laboratuvarı bulunan bir bina barındırmaktadır. Diğer binalar 30 milyon elektrovolt'luk ivme makinesi içinde nötron akımıyla ısılanacak hedef maddeleri elde etmek için Çin'den satın alınan bir elektromanyetik izotop ayırıştırma sistemini bünyesinde barındırmaktadır. Bunlar kolay bir şekilde nükleer silah tasarımı çabalarına uyarlanamayan araştırma sistemleridir. Aynı zamanda bu merkezde roket araştırma ve geliştirme ve üretim faaliyetleri için bir tesis olabileceği değerlendirilmektedir (Globalsecurity [web], 2005a).

İran, 21 Ekim 2003 tarihinde, 1975 ve 1998 yılları arasında dört yabancı girişimci ile AVLIS (Atomic Vapor Laser Isotope Separation-Atomik Buhar Lazer İzotop Ayırıştırma) ve MLIS(Molecular Laser Isotope Separation-Moleküler Lazer İzotop Ayırıştırma) metotlarıyla lazer zenginleştirme yöntemine ilişkin sözleşmeler yaptığını UAEA'ya bildirmiştir. İran ayrıca çeşitli sözleşmeler ile ilgili detaylı bilgi vermiş ve 1993-2000 yılları arasında daha önce bildirilmeyen uranyum madeni ile Tahran Nükleer Araştırma Merkezi'nde (Tahran Nuclear Research Center-TNRC) lazerle zenginleştirme yaptığını ve yine bildirilmemiş ithal uranyumu kullanmak suretiyle deneyler yaptığı Lashkar Ab'ad'da lazerle zenginleştirme için bir pilot tesis kurduğunu bildirmiştir. İranlı yetkililerin sonradan verdikleri bilgilere göre, UAEA'nın Ağustos 2003 tarihinde Lashkar Ab'ad'a girişine izin verilmeden önce, bu tesiste deneylerde kullanılan donanım sökülerek uranyum madeniyle beraber depolanmak üzere Kerec'e transfer edilmiştir. Bu donanım ve madde, 28

Ekim 2003 tarihinde Kerec'de UAEA denetçilerine teslim edilmiştir (GOV/2004/83 [web], 2004: 12–14).

Aralık 2003 tarihinde Ajans, tam olarak Kerec'deki kütle spektrometri laboratuvarına girdiğinde, burada bulunan iki adet kütle spektrometrisini dikkatle incelemiş ve bu cihazlardan numune almıştır. Fakat herhangi bir bulguya rastlanmamıştır. Daha sonra İran, 5 Ocak 2004 tarihinde bu tesislerle ilgili ek bilgiler göndermiştir. Kerec'deki bu laboratuvar koruma altında olan tesisin bir bölümüdür (GOV/2004/83 [web], 2004: 12–14).

d. Lavisian-Shian Tesisleri

Tahran'ın kuzeydoğusunda yer alan Lavisian-Shian tesisleri, İran Ulusal Direniş Konseyi (The National Council of Resistance in Iran-NCRI) tarafından Mayıs 2003 tarihinde santrifüj geliştirme, lazerle zenginleştirme ve kimyasal ve biyolojik silahlarla ilgili çalışmalar yapıldığı gerekçesiyle şüpheli bir tesis olarak deşifre edilmiştir. Mayıs 2004'de bazı gözlemciler, İran'ın bu tesislerde konvansiyonel patlayıcıları test ettiği adı altında nükleer patlayıcıları ve yüksek patlama gücüne sahip savaş başlıklarının simülasyon çalışmalarını yaptığını iddia etmişlerdir. Yine İran Millî Direniş Konseyi, atom bombası için nükleer zincir reaksiyonunu başlatan nötron başlatıcısı geliştirilmesinde önemli iki element olan berilyum ve polonyum-210 (po-210)'un bu tesiste üretildiği iddialarını ortaya atmıştır (GOV/2004/83 [web], 2004: 18–19).

1989–2004 yılları arasında Lavisian'da Fizik Araştırma Merkezi'nce (Physics Research Center-PHRC) savunmayla ilgili nükleer çalışmalar yapıldığını kabul eden İran, nükleer madde konusunda çalışma yapıldığını reddetmiştir. Ancak UAEA, Fizik Araştırma Merkezi'nce askerî nükleer alanda kullanılabilecek hem sivil hem de askerî amaçlı madde ve donanım elde edilmeye çalışıldığını doğrulamıştır. UAEA aynı zamanda, muhtemel bir nükleer silaha ilişkin yüksek patlayıcı testleri hakkındaki iddiaları desteklemek için uydu fotoğrafları elde etmiştir, fakat bu iddialar doğrulanamamıştır. UAEA

denetimleri sonrasında bu tesislerde herhangi bir şey bulunamamasına rağmen, İran'ın daha sonra bu tesisleri tekrar ziyaret etmek isteyen UAEA'ya hemen açmayıp, yaklaşık dört ay sonra açması şüphelere neden olmuştur (GOV/2004/83 [web], 2004: 13).

UAEA Eylül 2005 tarihli raporunda, kendisine İran tarafından gönderilen bilgilerin güvenilir gibi görüldüğü ve kendisinin incelemeler sırasında bulduklarıyla uyuştugu kanaatine varmıştır. Bununla birlikte UAEA, İranlılar'dan, uranyum dönüştürme faaliyetleri için kullanılan donanımına sahip olduğundan şüphelenilen Lavisani'da yer alan Fizik Araştırma Merkezi'nin çalışmaları hakkında daha fazla açıklama istemiştir (GOV/2005/67 [web], 2005: 3). İran Ocak 2006'da UAEA'ya, donanımın Fizik Araştırma Merkezi'ne ait olduğunu gösteren belgelere rağmen, donanımın gerçekte üniversite laboratuvarına ait olduğunu bildirmiştir.

e. Natanz Tesisleri

Natanz tesisleri ile ilgili İran'ın hedeflerinin tespiti, kaynakların birbiriyle uyumsuzluğu sebebiyle belirsizliğini korumaktadır. Basında çıkan haberler, İran Millî Direniş Konseyi iddiaları, İran'ın açıklamaları, UAEA'nın incelemeleri ve dışarıdaki bazı uzmanlarca yapılan tahminler birbiriyle çelişmektedir. İran yönetimi, Natanz tesisinin sivil nükleer programın bir parçası olduğunu belirtirken, bu tesislerin İran'ın gaz santrifüj faaliyetleri için önemli bir tesis olduğu da iddialar arasındadır. Ayrıca UAEA denetçileri de, bu tesislerde uranyum kirlilik izlerinin tespit edildiğini belirtmişlerdir. Fakat UAEA'nın bu bulgularına karşı İran, bunların kendi uranyum programıyla bir alakası olmadığını ve 1980'li yıllarda satın alınan donanımın üzerinde olduğunu iddia etmiştir. Diğer taraftan basında çıkan bazı haberlerde de, bu tesislerde 100–200 adet gaz santrifüjünün olduğu iddia edilmiştir (Cordesman ve Al-Rodhan, 2006a: 65).

Bu tesisler hakkındaki bu iddialara ek olarak Halkın Mücahitleri (Mujahedin-e Khalq-MEK) isimli örgüt de, Natanz'da yerin 8 metre altında,

2,5 metre kalınlığında duvarlarla korunan 100,000 metrekarelik bir Yakıt Zenginleştirme Tesisi (Fuel Enrichment Plant-FEP) olduğuyla ilgili bir iddiayı ortaya atmıştır. Bütün bunların dışındaki bazı tahminlere göre de, bu tesislerde her yıl yirmi silah yapacak kadar zenginleştirilmiş uranyum üretebilecek 50,000 santrifüjün olduğu ve bu santrifüjler vasıtasıyla yılda birkaç adet silah yapılabileceği değerlendirilmektedir. Halkın Mücahitleri Örgütü, santrifüjlerin bir kısmının ithal edildiğini, diğelerinin ise İsfahan tesisinde yapıldığını iddia etmiştir. Daha sonra bu santrifüjler, Ab-Ali'deki Kalaye tesisinde test edilmişler ve sonra da son montaj için Natanz'a gönderilmişlerdir (Cordesman ve Al-Rodhan, 2006a: 65).

Bu örgütün iddiasına göre, Natanz yakınlarında bulunan Lashgarabad ve Ramadeh isimli iki kasabada, Natanz tesislerine saldırı olması durumunda kullanılması planlanan gizlenmiş ve güvenlik görevlileri tarafından sarılmış iki adet alternatif uranyum zenginleştirme tesisi bulunmaktadır. Aynı zamanda Tahran'ın yaklaşık 40 km batısında Kerec yakınlarında Hasthgerg bölgesinde laboratuvarların olduğu ve Ramandeh'de (Kerec tesislerinin bir kısmı) ve Lashkar Ab'ad'daki lazer laboratuvarında olduğu gibi, Natanz'da da lazer izotop ayrıştırma (Laser Isotope Separation-LIS) deneylerinin yapıldığı bildirilmiştir (Cordesman ve Al-Rodhan, 2006a: 65).

UAEA ise, İran'ın girişimlerini daha ılımlı bir şekilde değerlendirmiştir. Kasım 2004 tarihli raporunda, İran'ın 2001 tarihinde Natanz'da iki tesisin yapımına başladığını, bunlardan birinin küçük ölçekli ve %5'e kadar zenginleştirilmiş U-235 için yaklaşık 1000 santrifüje sahip olması planlanan Pilot Yakıt Zenginleştirme Tesisi (Pilot Fuel Enrichment Plant-PFEP) olduğunu ve diğelerinin de yine %5'e kadar zenginleştirilmiş U-235 için 50,000'in üzerinde P-1 santrifüj ihtiva eden büyük ölçekli Yakıt Zenginleştirme Tesisi (Fuel Enrichment Plant-FEP) olduğunu belirtmiştir. Yine aynı raporunda UAEA, 25 Haziran 2003 tarihinde pilot tesisteki ilk santrifüje uranyum heksaflorid gazı (UF6) konduğunu ve Ekim 2003 tarihinden itibaren 164 makineyi ihtiva eden girişimin sonlandırıldığını ve

Kasım 2003 tarihinde de bu işlemin durdurulduğunu ifade etmiştir. Yine Ajans'ın 11 Ekim 2004 tarihinde yapılan denetlemesinde de 164 makineyle yapılacak işlemin yapılmadığı ve pilot tesisteki santrifüjlere uranyum heksaforid (UF6) gazının konulmadığı belirtilmiştir (GOV/2004/83 [web], 2004: 6–7).

Nükleer uzmanlardan bazıları, Natanz tesislerindeki 1000 santrifüj ve 50,000 makinenin yeterli uranyum için tehlike arz etmediğini vurgularken, bazıları da Natanz tesislerinde endüstriyel anlamda uranyum zenginleştirmek için iki veya üç yıl boyunca günde 24 saat çalışılması gerektiğini belirtmektedirler. Buna karşın bazı uzmanlarda, İran'ın bu süreyi kısaltabileceğini ve esas uranyumun %4 oranına kadar zenginleştirilmesinin önemli olduğunu ve %0–4 arasında zenginleştirme yapıldıktan sonra %4–90 arasında zenginleştirme yapmanın çok daha kolay olduğunu değerlendirmektedirler (Cordesman ve Al-Rodhan, 2006a: 66).

Bilim ve Uluslararası Güvenlik Enstitüsü'nden (The Institute for Science and International Security (ISIS)) bazı bilim adamları da, daha kötümser bir yaklaşım sergileyerek, İran'ın Natanz'daki santrifüjlerin yarısını kullanması ve bunları düşük zenginlikte uranyum ile beslemesi durumunda altı ay içerisinde nükleer bomba için gerekli olan miktara kavuşabileceğini vurgulamışlardır (Albright ve Hinderstein [web], 2006: 4).

Şubat 2006'da Natanz'daki Pilot Yakıt Zenginleştirme Tesisi'ne (Pilot Fuel Enrichment Plant-PFEP) yeniden başlayan İran, Bilim ve Uluslararası Güvenlik Enstitüsü'ne (ISIS) göre, Mart 2006 başlarında bu tesiste uranyum zenginleştirme faaliyetine de başlamıştır (Albright ve Hinderstein [web], 2006: 2–3).

Ancak İran'ın Natanz'daki zenginleştirme faaliyetleri sorunsuz değildir. UAEA'ya göre, yaklaşık olarak santrifüjlerin %30'u teknik sıkıntılardan dolayı işletilememektedir. 2003 yılı sonlarında zenginleştirme faaliyetlerinin askıya alınmasından dolayı, santrifüjlerin önemli parçaları

tahrip olmuştur. Bununla birlikte bu sorunların İran'ı durdurma konusunda önemsiz olduğu da ileri sürülmektedir (Albright ve Hinderstein [web], 2006: 6).

f. Parchin Tesisleri

Parchin Tahran'ın 30 km güneybatısında bulunmaktadır ve İran askerî endüstrisi tarafından işletilmektedir. Bu tesis aynı zamanda mühimmat, roket ve kimyasal patlayıcıların da içinde bulunduğu yüksek patlayıcı maddeleri geliştiren ve üreten bir tesistir. Uzmanlar, Parchin'in, nükleer başlıkların Shahab-3'lere uyumlu hâle getirilebilmesi için başlıkların boyutlarının küçültülmesi üzerine çalışan bir tesis olduğunu değerlendirmektedirler. Basında bu tesisle ilgili raporlar çıkmaya başlayınca, UAEA Genel Direktörü Muhammed El Baradei, UAEA timlerinin Parchin'in farkında olduğunu ifade etmiş ve Ajans'ın bu tesisler dâhilinde İran'ın nükleer faaliyetler yaptığıyla ilgili kanıtlar olduğuna inanmadığını belirtmiştir. Daha sonra UAEA bu tesislere tam bir giriş için İran'dan izin istemiş, ancak İran buna müsaade etmemiştir (Cordesman ve Al-Rodhan, 2006a: 67).

Bilim ve Uluslararası Güvenlik Enstitüsü'nün yürüttüğü bir çalışmada da, İran'ın bu tesislerde nükleer çalışma yaptığının belirsiz olduğu vurgulanmıştır. Bununla birlikte bu tesislerin nükleer silah geliştirmek ve üretmek amacıyla kullanılabileceği belirtilerek, fotoğraflarla tesit edilen bazı bina ve koruganların yüksek patlayıcı madde denemelerine uygun olduğuna işaret edilmiştir. Aynı zamanda Parchin'in etrafında görünen tünellerin silah testleri için bir hazırlık yapıldığının göstergesi olabileceği de vurgulanmıştır (Albright ve Hinderstein [web], 2006: 8).

İran, ancak Ocak 2005'de UAEA yetkililerinin Parchin'e girmesine müsaade etmiştir. Bu inceleme esnasında yetkililer buradan numuneler almışlardır. Fakat tesisin her tarafına girilmesine müsaade edilmediğinden, denetleyiciler dört bölümden oluşan tesisin sadece birine girebilmişlerdir. Yapılan bu denetleme sonrasında nükleer faaliyetlerle ilgili herhangi bir

sonucuna varamadığı açıklanmıştır. UAEA bu tesiste nükleer kirlenmeye ilişkin hiçbir delil bulamadığı için, Ajans'ın denetimlerinin yetersiz olduğuyla ilgili kanaatlere bir yenisi daha eklenmiş olmuştur. UAEA, basına sızan birtakım bilgilerden dolayı bu tesisleri tekrar ziyaret etmek istemişse de, İran'ın bu girişimin ABD'nin istihbarat birimlerinin bilgi toplama amaçlı bir faaliyeti olabileceğinden şüphelenmesinden dolayı ve bu tesislerin konvansiyonel savunma tesisleri olduğu ve casusluğa müsaade edilmeyeceği gerekçesiyle izin verilmemiştir (Cordesman ve Al-Rodhan, 2006a: 68).

g. Tahran Nükleer Araştırma Merkezi (Tahran Nuclear Research Center-TNRC)

Tahran Üniversitesi Nükleer Araştırma Merkezi, Tahran Üniversitesi ve İran Atom Enerji Kurumu'nca (Atomic Energy Organization of Iran-AEOI) kontrol edilmekte ve İran'ın ilk nükleer araştırma tesisidir. En önemli araştırma kolu Jabr Ibn Hayan Araştırma Departmanı (Jabr Ibn Hayan Research Department-JIHRD)'dır. İran Atom Enerji Ajansı'na göre, JIHRD, İran'ın tüm nükleer araştırmalarının ve TNRC'nin merkezidir (Cordesman ve Al-Rodhan, 2006a: 68).

Amerikalı Bilim Adamları Federasyonu (Federation of American Scientists-FAS) da, TNRC'yi İran'ın en gelişmiş araştırma merkezlerinden biri olarak tanımlamıştır. FAS tarafından yapılan bir analizde, bu tesisin kullanılmış nükleer yakıttan plütonyum elde etme ve aynı zamanda "sarı pasta" üretme kapasitesine sahip olduğu belirtilmiştir (FAS [web], 2000a).

Bu tesiste 5 megawatt (MW)'lık havuz tipi bir araştırma reaktörü bulunmaktadır. Bu reaktör 1967 yılında ABD tarafından satılmış olup, kullanılmış yakıttan yılda 600 gr. plütonyum üretebilmektedir (Balbay, 2006: 43).

ABD'li yetkililer İran'ın TNRC'deki araştırma faaliyetleriyle ilgili endişelerini ifade etmişlerdir. TNRC tesislerinde po-210 bulunması, ABD

tarafından ciddi bir endişe kaynağı olarak algılanmıştır. Çünkü po-210 hem nükleer silah tasarımı için nötron başlatıcısı olarak hem de uydu bataryaları için kullanılabilir. İran herhangi bir uzay programına sahip olmadığına göre, po-210 ABD'li yetkililer tarafından nükleer silah uygulamalarında kullanılacağı şeklinde değerlendirilmiştir (Bolton [web], 2004).

TNRC'de sivil nükleer teknoloji araştırmaları örtüsü altında askerî kullanım niteliği taşıyan çeşitli faaliyetlerde icra edildiği düşünülmektedir. TNRC'de geniş bir sivil nükleer enerji programı yapılmadığı için, plütonyum ve lazer araştırma faaliyetlerinin nükleer silah yapmaktan başka açıklamasının olmadığı şeklinde değerlendirmeler yapılmaktadır (Balbay, 2006: 44).

ğ. Anarak Tesisleri

İran'ın Anarak'ta bir nükleer atık depolama tesisine sahip olduğu, UAEA'nın 15 Eylül 2005 tarihli raporunda görülmektedir. İran, nükleer atıkların katılaştırılmasını müteakiben son olarak Anarak'taki atık depolama tesisine gönderildiği konusunda UAEA'yı bilgilendirmiştir. Ayrıca Yazd eyaleti çevresinde ve Anarak yakınlarında bir uranyum cevherinin (Talmesi madeni) olduğu da rapor edilmiştir. Ayrıca UAEA, Anarak ile ilgili yapılan tasarım bilgilerini göndermediğinden dolayı İran'ı suçlamıştır (GOV/2005/67 [web], 2005: 3).

h. Arak Tesisleri

Arak, içerisinde İran'ın ağır su reaktörü inşa ettiğine inanan rejim karşıtı grup, İran Millî Direniş Konseyi, tarafından deşifre edilen ikinci tesistir. Arak'ın ortaya çıkışı UAEA denetçileri tarafından şaşkınlıkla karşılanmıştır. Çünkü İran'ın Buşehr'de olduğu gibi hafif su reaktörlerine sahip olduğu sanılıyordu. Uzmanlar, bu reaktör sayesinde İran'ın nükleer silah yapmak için kayda değer miktarda plütonyum üretilbileceği konusunda endişelerinin arttığını ifade etmişlerdir. İran, Ağustos 2006 tarihine gelindiğinde, ifşa

edildiğinde büyük yankı yaratan ve bünyesinde ağır su üretim reaktörü de bulunan ağır su üretim tesisinin (Heavy Water Production Plant-HWPP) açılışını yapmıştır (Schulte [web], 2006: 3).

Kasım 2004 tarihli raporunda Arak'taki tesislerin tamamlanması için beş yıllık bir sürenin gerekli olduğunu ifade eden UAEA, 21 Ekim 2003 tarihinde reaktör projesi için iki sıcak hücreyi öngördüğünü açıklayan İran'ın, 19 Ağustos 2004 tarihinde de dokuz sıcak hücreyle ilgili projesini UAEA'ya bildirdiğini belirtilmiştir (GOV/2004/83 [web], 2004: 15–16).

ABD, Arak'ta inşası devam eden ve 2009 yılında tamamlanması beklenen ağır su reaktörünün faaliyete geçtiğinde yılda en az iki nükleer silah yapacak kadar plütonyum üretebileceğini ileri sürmektedir. Buna karşın İran, bu tesislerin medikal çalışmalar için gerekli olan radyoaktif izotopların üretilmesi için kullanılacağı hususunda ısrar etmektedir (De Quetteville [web], 2006).

İran, aynı zamanda Arak'ta bulunan tesislerin bünyesinde, yakıt olarak doğal uranyum oksit kullanılacağı ve 2014 yılında faaliyete geçeceği tahmin edilen nükleer araştırma reaktörü (Iran Nuclear Research Reactor-IR-40) inşa etmektedir. İran, bu reaktörün amacının da medikal ve endüstriyel kullanım için araştırma, geliştirme ve radyoizotop üretmek olduğunu açıklamıştır (GOV/2004/83 [web], 2004: 15). Diğer taraftan Rusya Federal Güvenlik Servisi kaynaklı bilgilere dayanan ve Rusya'da yayınlanan bir raporda da, İran'ın aynı zamanda, Arak'ta bulunan tesislerde güdümsüz füzelerin araştırma ve geliştirme faaliyetlerini ve SCUD füzelerinin modifikasyon faaliyetlerini yaptığı belirtilmiştir.

1. Ardakan Tesisleri

UAEA, Ardakan'da yaptığı inceleme sonucunda elde ettiği bulguları Kasım 2004 tarihli raporunda yayınlamıştır. UAEA bu raporunda, Ardakan'da bulunan Sarıpaşa Üretim Tesisinde (Yellowcake Production Plant) uranyum

cevherinin, işlenmek suretiyle sarıpasta (Uranium Ore Concentrate-UOC veya Yellowcake) hâline getirildiğini belirtmiştir (GOV/2004/83 [web], 2004: 3). Bu tesisin kapasitesi yılda 50 ton olarak ifade edilmiştir. Bu tesisler ilk olarak rejim karşıtı grup olan İran Millî Direniş Konseyi (National Resistance Council of Iran-NRCI) tarafından açığa çıkarılmıştır.

i. Uranyum Madenleri ve Tesisleri

İran'ın nükleer araştırma tesislerini anlamak açısından, uranyum kaynaklarını da değerlendirmek önemlidir. İran'ın nükleer tesisleriyle ilgili tahminlerde olduğu gibi bu kaynaklar hakkındaki tahminlerde kesin olmamakla beraber, İran'ın uranyum kaynaklarının sınırlı olduğu değerlendirilmektedir. İran'ın ispatlanmış uranyum rezervleri yaklaşık olarak 3000 ton civarındadır. 1988 yılından beri İran, 10 uranyum madeni açmıştır. İran uranyum madeni bulma konusunda Almanya, Arjantin, Çekoslovakya, Macaristan, Rusya ve Çin gibi ülkelere yardım almıştır (Cordesman ve Al-Rodhan, 2006a: 70).

İran, Talmesi ve Meskani uranyum madenleri ve Saghand madeni olmak üzere üç önemli uranyum maden alanına sahiptir (GlobalSecurity [web], 2005c).

Talmesi ve Meskani uranyum madenleri, İran'ın ortasında Anarak bölgesinde yer almaktadırlar. Bu madenlerde yaklaşık olarak 200 ton uranyum bulunmaktadır. Bu madenin 1939'dan beri işletildiği, ancak 1990'a kadar uranyum bulunamadığı rapor edilmiştir (NTI [web], 2006c).

Diğer önemli uranyum madeni, Saghand, Yazd eyaletinin kuzeydoğusunda bulunmaktadır ve bu tesis iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde tespit edilmiş 1927 ton, ikinci bölümde ise 1367 ton uranyum olduğu tahmin edilmektedir. Bu madende bulunan ispat edilememiş uranyum rezervinin ise 7500 ton civarında olduğu değerlendirilmektedir (NTI [web], 2006a).

Kasım 2003 tarihi itibarıyla bu tesiste 100 uzman, mühendis ve işçinin çalıştığı ve tesis faaliyete geçinceye kadar bu rakamın 233'e ulaştığı ileri sürülmektedir (Cordesman ve Al-Rodhan, 2006a: 70).

UAEA, Kasım 2004 tarihli raporunda ülkenin güney bölümünde Bandar Abbas yakınlarında üçüncü bir uranyum madeninin işleme fabrikasıyla beraber kurulduğundan söz etmiştir. Bu tesisin de yılda 21 ton uranyum kapasitesinde olduğu tahmin edilmektedir (GOV/2004/83 [web], 2004: 3).

j. Diğer Nükleer Tesisler

İran'da nükleer tesis olduğundan şüphelenilen başka tesisler de bulunmaktadır. Bunlar ise Bonab, Chalus, Darkhovin, Kolahdouz ve Meysami Araştırma Merkezi'dir.

- **Bonab Tesisi:** Bonab Enerji Araştırma Merkezi olarak rapor edilen bu tesis, 1997 yılında UAEA tarafından denetlenmiş, fakat bu denetleme sonrasında gizli bir nükleer faaliyetin olmadığı rapor edilmiştir. Daha sonra bu tesiste İran'ın Çin yardımıyla bir nükleer reaktör yapmaya çalıştığı öğrenilmesine rağmen, bu merkezde ciddi anlamda gizli nükleer çalışmalar olabileceğine ihtimal verilmemekte ve kapasitesi itibarıyla da mümkün görülmemektedir (Balbay, 2006: 38).

- **Chalus Tesisi:** Chalus isimli kıyı kasabasının güneyindeki bir dağın içinde yer alan bu merkez, yeraltı nükleer silah geliştirme tesisi için muhtemel bir yer olarak rapor edilen bölgedir (Cordesman ve Al-Rodhan, 2006a: 71).

- **Darkhovin Tesisi:** Aynı zamanda Ahvaz, Darkhouin, Esteghlal ve Karun olarak da anılmaktadır. Darkhovin, Ahvaz şehrinin güneyinde Karun nehrinin üzerinde bulunmaktadır (Gerardi ve Aharinejad, 1995: 209). Devrim

Muhafızları Ordusu kontrolü altında olan şüpheli yeraltı nükleer silah tesislerinden birisi olduğu düşünülmektedir.

- **Kolahdouz (Kolahdouz, Kolahdooz veya Kolahdoz) Nükleer Tesisi:** Tahran'ın 14 km batısında yer alan ve İran'ın bazı zırhlı silah üretim fabrikalarından olan bu tesis, Halkın Mücahitleri Örgütü tarafından ifşa edilmiştir. İçerisinde uranyum zenginleştirme faaliyetlerinin yapıldığı gizli bir nükleer silah tesisi barındırdığı iddia edilen bu tesisin, aynı zamanda Natanz tesislerinin alternatifi olarak faaliyet gösteren geniş bir kompleks olduğu ileri sürülmektedir. UAEA denetçileri bu tesisi de ziyaret etmişler ve birtakım numuneler almışlardır, fakat uranyum zenginleştirme adına herhangi bir bulguya rastlayamamışlardır (Cordesman ve Al-Rodhan, 2006a: 71).

- **Meysami Araştırma Merkezi:** Bu tesisin en önemli görevi kimya harp maddesi araştırıcılığı ve kimyasal maddelerdir. Bu tesisin de kimyasal ve nükleer silahlarla ilgili bir görevinin olabileceği değerlendirilmektedir (Cordesman ve Al-Rodhan, 2006a: 72).

5. İRAN'IN FÜZE PROGRAMI

a. İran'ın Füze Altyapısı

Nükleer silahların önemli bileşenlerinden birisi de, gönderme sistemleridir. Nükleer silahlar istenilen hedefe gönderilemedikleri sürece askerî açıdan hiçbir anlam ifade etmemektedirler. İran'ın elinde nükleer silah ürettiğinde, bu silahları belirli mesafelere gönderebilecek kısa menzilli balistik füzeler⁴ ve orta menzilli balistik füzeler⁵ sınıfında yer alan Mushak-120, Shahab-1, Shahab-2, Shahab-3 ve Raduga Kh-55 Granat füzelerinin bulunduğu değerlendirilmektedir. Ayrıca İran'ın, orta menzilli balistik füzeler⁶ sınıfında yer alan Shahab-4, Ghadr-101 ve Ghadr-110'u, sınırlı menzilli

⁴ SRBM: Short Range Ballistic Missile (Kısa Menzilli Balistik Füze) < 1,000 km.

⁵ MRBM: Medium Range Ballistic Missile (Orta Menzilli Balistik Füze) 1,000–2,500 km.

⁶ IRBM: Intermediate Range Ballistic Missile (Orta Menzilli Balistik Füze) 2,500–3,500 km.

kıtalararası balistik füzeler⁷ sınıfında yer alan Shahab-5'i, uzun menzilli kıtalararası balistik füzeler⁸ sınıfında yer alan Shahab-6'yı üretmeye çalıştığı düşünülmektedir. İran'ın balistik füze alt yapısı EK-B'deki tabloda verilmiştir.

Sovyet tasarımı SCUD-B (R-17E) güdümlü füzeleri, İran balistik füze kuvvetlerinin özünü oluşturmaktadır. SCUD-B, konvansiyonel bir savaş başlığıyla 290–300 km menzile sahiptir. Füzenin Rus versiyonu konvansiyonel yüksek infilak maddesiyle, yakıt-hava patlayıcısıyla, pist delici ve denizaltı mühimmatıyla, kimyasal ve nükleer savaş başlıklarıyla teçhiz edilebilmektedir (Cordesman ve Al-Rodhan, 2006b: 63).

İran, SCUD-B versiyonunun daha uzun menzilli (500km/700kg) ve gelişmiş atalet güdümlü modeli olan SCUD-C'yi Kuzey Kore'den almıştır. İran tarafından bu füzeler ülke içinde Shahab-2 olarak da adlandırılmaktadır (GlobalSecurity [web], 2005b).

SCUD-B'nin geliştirilmiş modeli olan SCUD-C, daha uzun menzili ve daha fazla mühimmat yüküyle, İran tarafından ilk kez 1990 yılında elde edilmiş taktik bir füzedir. Kimyasal harp maddesi gönderilebilmesi için bu füzelerin konvansiyonel savaş başlıklarının taşıma kapasitesi sınırlı olarak değerlendirilmekle birlikte, İran'ın taşıma kapasitesini arttırmak için menzil ve kimyasal mühimmatı kısıtlama pahasına savaş başlığını modifiye edebileceği düşünülmektedir. 2006 yılı itibarıyla İran'ın envanterinde 200–450 adet SCUD-C'nin olduğu değerlendirilmektedir (Cordesman ve Al-Rodhan, 2006b: 65).

İran'ın Meteor-3, Shooting Star-3 ve Zelzal isimleriyle de anılmakta olan diğer bir füzesi de Shahab-3'dür. Bu füzenin, İran'ın finansal desteğiyle geliştirildiği iddia edilen Kuzey Kore'nin No Dong 1/A ve No Dong B füzelerinin tasarımına dayandığı değerlendirilmektedir (Feickert [web], 2004:

⁷ LRICBM: Limited Range Intercontinental Ballistic Missile (Sınırlı Menzilli Kıtalararası Balistik Füzeler) 3,500–8,000 km.

⁸ FRICBM - Full Range Intercontinental Ballistic Missile (Maksimum Menzilli Kıtalararası Balistik Füzeler) 8,000–12,000 km

4). Kuzey Kore tasarımı ve teknolojisine dayanmasına rağmen, İran'da geliştirilmiş ve üretilmiştir.

Shahab-3'e nükleer başlık monte etmek isteyen İran, 11 Ağustos 2004 tarihinden beri Shahab-3'ün savaş başlığının boyutunu küçültmek için çalışmalar yapmaktadır (Chipman [web], 2005: 4).

Shahab-3'ün menzili, taşıma kapasitesi, hassasiyeti ve güvenilirliği ile ilgili belirsizlikten dolayı, performansı konusunda tartışmalar bulunmaktadır. Çünkü uzun menzilli bir füzenin doğru taşıma kapasitesi ve savaş başlığıyla gerçek menzil, taşıma kapasitesi ve hassasiyete ulaşarak son konfigürasyonunun yapılması için en az 10–30 denemenin gerekli olduğu değerlendirilmektedir. Fakat Shahab–3 ile ilgili performans tahminleri spekülasyonlara ve yuvarlak rakamlara dayanmaktadır. Çeşitli kaynaklara göre, Shahab–3 füzelerinin menzilinin 1,300 ve 2,000 km arasında olduğu tahmin edilmektedir. Fakat daha uzun menzil iddiaları tam ölçekli operasyonel testlere değil, İranlılar'ın iddia ve varsayımlarına dayanmaktadır (Feickert [web], 2004: 4). ABD'li uzmanlar füzenin menzilinin 1,300 km olduğunu iddia ederken, İranlılar ise 2,000 km olduğunu ifade etmektedirler.

İran'ın envanterinde 25–100 Shahab–3 olduğu değerlendirilmektedir. İran rejimi karşıtı gruplar ise İran'ın 300 adet Shahab–3 füzesine sahip olduğunu iddia etmektedirler (GlobalSecurity [web], 2005b).

İran'ın elinde bulunduğu değerlendirilen diğer bir füze de Raduga Kh–55 Granat Sovyet yapımı zırhlı nükleer füzedir. Nükleer savaş başlığının ağırlığı 200 kiloton olan bu füzenin, 2,500–3,000 km menzile sahip olduğu değerlendirilmektedir (FAS [web], 2000c).

Bu füzeler menzilleri kısaltılmak suretiyle daha büyük nükleer, kimyasal, biyolojik ve radyolojik harp maddesi içeren savaş başlıklarını kullanmak için uyarlanabilirler (GlobalSecurity [web], 2005b).

Sovyetler Birliği yıkıldıktan sonra 1612 adet K-55 füzesine sahip olan Ukrayna'nın, 1999-2001 yılları arasında nükleer yeteneğe sahip bir miktar kruz füzelerini Çin ve İran'a gönderdiği değerlendirilmektedir (BBC [web], 2005). Bu füzelerden on iki tanesi 49,5 milyon dolar karşılığında İran'a, diğerleri de Çin'e gönderilmiştir (Gertz [web], 2005). Daha sonra 18 Mart 2005 tarihinde Ukrayna bu füzelerin uluslararası bir suç şebekesi tarafından kaçırdıldığını açıklamıştır (Kerr [web], 2005).

Ekim 2004 tarihinde Halkın Mücahitleri Örgütü (Mujahedin-e Khalq-MEK), İran'ın 2400 km menzilli bir Shahab modeli geliştirdiğini iddia etmiştir. İran rejimi karşıtı bu grubun bu iddiaları, İran'ın menzil konusunda gelişme kaydettiği ve füze yakıtını sıvı yakıttan katı yakıta değiştirmiş olabileceği değerlendirmelerini ortaya çıkarmıştır. Katı yakıtlı muhtemel bir Shahab-3'ün varlığının, diğer Shahab-3 (Shahab-3A, Shahab-3M, Shahab-3D) serilerini veya IRIS füzelerini ortaya çıkarmış olabileceği belirtilmektedir (Cordesman ve Al-Rodhan, 2006b: 70).

Katı yakıt kaynağı konusunda bu tür bir gelişmenin, Shahab-3D'ye uzaya girme yeteneği verebileceği ve bu füzenin muhtemel bir uydu fırlatma aracı olarak çalıştırılabileceği değerlendirilmektedir. Bu tür bir gelişmenin de, İran'ın füze teknolojisinde büyük ilerleme olabileceği ve Shahab-5 ve Shahab-6 gibi Sınırlı Menzilli Kıtalararası Balistik Füzelerin yapımında önemli bir aşama olduğu düşünölmektedir (Vick [web], 2006).

Diğer taraftan İran'ın; balistik füze konusunda Rusya, Çin ve Kuzey Kore'den elde ettiği teknik bilgileri kullanmak suretiyle daha uzun menzilli ve taşıma kapasitesine sahip yeni "Shahab" serileri geliştirmeye çalıştığı değerlendirilmektedir. Bu füzeler ise "Shahab-4", "Shahab-5" ve "Shahab-6" şeklinde tanımlanmaktadır. Fakat 2006 başı itibarıyla bu füzelerin hiçbirisi üretilmemiştir. Shahab-4'ün ortalama menzilinin 2,200-2,800 km arasında olacağını belirten bazı uzmanlar, Shahab-4'ün yapımında Kuzey Kore'nin No-Dong 2, üç aşamalı Taep'o-dong, Rus yapımı SS-N-6 SERB füzelerinin model alındığı ve bu füzelerin Rus yapımı SS-4 füzelerine bile

dayandırılmış olabileceği belirtilmektedir (Cordesman ve Al-Rodhan, 2006b: 71).

Ekim 2003 tarihinde, İran'ın, Shahab-4 füzelerinin menzilinin gerilimi arttıracak gerekçesiyle, bu füzeleri geliştirme faaliyetini terk ettiği değerlendirilmekle birlikte, Alman basını İran'ın Shahab-4 füzelerini geliştirmeye devam ettiğini iddia etmiştir. Alman haber ajansı Şubat 2006 tarihinde, Batılı istihbarat servislerini referans göstererek, 17 Ocak 2006 tarihinde İran'ın Shahab-4 füzesini başarılı bir şekilde test ettiğini ifade etmiştir. Alman basını tarafından yapıldığı iddia edilen bu test, bir kaç gün içinde İran televizyonundan da açıklanmıştır (Cordesman ve Al-Rodhan, 2006b: 72).

İsrail istihbaratına göre İran, henüz gerçekleştirememiş olmakla birlikte, 3,000-5,000 km menzile sahip Shahab-5 ve 10,000 km. menzile sahip Shahab-6 füzelerini yapmaya çalışmaktadır. Bu füzelerin Kuzey Kore yapımı Taep'o-dong-2 füzelerini model alması ve üç aşamalı olması beklenmektedir. Bu füzelerin tamamlanması durumunda İran, sınırlı menzilli kıtalararası balistik füzelere sahip ülkeler arasına girecektir. Bu füzelerin uzaya giriş için katı yakıtlı ve üç aşamalı olacağı ve birinci aşama için sıvı yakıtı sahip olacağı değerlendirilmektedir (Cordesman ve Al-Rodhan, 2006b: 72).

İran, 2006 başı itibarıyla bu füzelerle ilgili herhangi bir planını tamamlayamamıştır. Fakat Şubat 2006 tarihinde Alman basınında çıkan bazı haberlerde, Almanya İstihbarat Servisi'nin İran'ın 2007 başı itibarıyla 3,000-5,000 km menzile sahip füzeleri elde etmesinin mümkün olabileceğini tahmin ettiği ifade edilmiştir (Cordesman ve Al-Rodhan, 2006b: 73).

İran rejimi karşıtı İran Ulusal Direniş Konseyi (National Council of Resistance in Iran-NCRI), Aralık 2004 tarihinde, İran'ın Ghadr 101 ve Ghadr 110 olarak adlandırılan katı yakıt kullanan ve orta menzilli balistik füzeler

sınıfında yer alan yeni füzeler yapmaya çalıştığını iddia etmiştir. Fakat bu füzelerin varlığı doğrulanamamıştır (Cordesman ve Al-Rodhan, 2006b: 73).

Katı yakıtlı sistemler üzerine çalışmalarını sürdüren İran, Fateh 110A1 gibi katı yakıtlı top roketleriyle ilgili ve katı yakıt itme gücü ve güdüm sistemi geliştirme konusunda Çin desteğiyle deneyimini arttırmıştır (Schmucker [web], 2006: 7–8).

Bu aşamada İran'ın katı ve sıvı olmak üzere her iki yakıt sistemini kullanan orta menzilli balistik füzeler için farklı alternatifler geliştirmeye çalıştığı değerlendirilmektedir. Aynı zamanda İran'ın etkili bir nükleer silah yapamasa da, kimyasal, biyolojik ve radyolojik harp maddesi içeren savaş başlıkları yükünü gönderebileceğinden emin olmak için daha yüksek menzile ve daha fazla taşıma kapasitesine ulaşmaya çalışacağı değerlendirilmektedir. Bununla birlikte İran'ın ürettiği bilinen füzelerinin menzilleri ve yapmaya çalıştığı füzelerle ilgili farklı bilgilerin ortaya çıkmasının, İran'ın içinde bulunduğu durumdan dolayı füze sayılarını ve menzillerini fazla göstermek için yaptığı psikolojik harekât ve propaganda faaliyetlerinden kaynaklandığı düşünülmektedir.

b. İran'ın Füze İmkân ve Kabiliyetinin Değerlendirilmesi

İran'ın mevcut ve potansiyel balistik füze altyapısının, 2006 verileriyle özellikle bölgesel, yakın gelecekte de küresel anlamda önemli tehdit oluşturabileceği değerlendirilmektedir. İran'ın balistik füze altyapısı, İran'a uluslararası ilişkiler ve sorunlarda bölgesel ve küresel anlamda söz hakkına sahip olma imkân ve kabiliyetini arttıracaktır. Bu durum da İran'ın bölgesel bir güç olma ve İslam dünyasının liderliği hedeflerine ulaşmasında önemli olacaktır. İranlılar uzun menzilli balistik füzelere sahip olmayı, İran'ın güvenliği açısından hayati olarak görmektedirler. İran, nükleer programında olduğu gibi uzun menzilli füze programında da oldukça isteklidir.

Hem İran hem de öncelikle bölge ülkeleri olmak üzere dünyanın geri kalanını etkisi altına alacak bölgesel ve küresel güç dağılımı açısından, İran'ın füzelerinin menzillerinin ulaştığı mesafeler, İran'ın sahip olduğu ve olabileceği gücün oldukça etkileyici olduğunu göstermektedir. İran, balistik füzeleriyle başta ABD ve İsrail olmak üzere, diğer bölge ülkeleri üzerinde öncelikle caydırıcı bir etki yaratmayı hedeflemektedir. İran'ın elinde mevcut olduğu değerlendirilen 130 km menzile sahip Mushak-120 füzeleriyle kendisine sınır olan ülkeleri etki altına aldığı görülmektedir. Diğer taraftan 300 km menzile sahip Shahab-1 füzeleriyle etki alanını daha genişleten İran; 500 km menzile sahip Shahab-2 füzeleriyle Batı'yı etkileyemese de, Körfez'in güney sahillerindeki ve Irak'taki yerleşime açık bölgelerdeki tüm hedefleri vurabilme kabiliyetine sahip olduğu değerlendirilmektedir. İran'ın aynı zamanda, doğu Suriye'deki ve Türkiye'nin doğu bölgesinin üçte birlik kısmındaki hedeflere ulaşabilmesini sağlayan Shahab-2 füzeleriyle; Rusya Federasyonu güneyi, batı Afganistan ve batı Pakistan'daki hedefleri de örtebilmektedir (Cordesman ve Al-Rodhan, 2006b: 66).

İran'ın 1,300 km menzile sahip Shahab-3 füzeleriyle ulaştığı seviye, ABD ve batılı diğer devletleri kaygılandırmaktadır. Çünkü İran, bu sayede hem İsrail'i tahrip gücü yüksek bir füzeyle vurma yeteneğine ulaşmakta hem de bu füzeyle örttüğü bölge dikkate alındığında büyük bir alanı etki altına alabilmektedir. İran'ın Shahab-3 füzeleriyle etki altına aldığı bölgeye bakıldığında, Türkiye'nin ve Arap Yarımadası'nın hemen hemen tamamını, Ukrayna'nın güneydoğu ve Rusya'nın güney bölgelerinin bir kısmını, batıda Mısır sahillerine, doğuda Çin sınırına, kuzeyde Rusya ve Kazakistan sınırı ve hatta sınırlarının bir miktar ötesine geçen bir kısım bölgeyi ve güneydoğu'da Hindistan'ın bir bölümünü vurabilme yeteneğine sahip olduğu görülmektedir.

Sahip olduğu bu füzeler dışında füze kapasitesini artırmak için çalışmalarına devam eden İran, henüz uzaya uydu fırlatılabilmiş değildir. Ancak askerî alanda kullanabileceği uzay teknolojisi üzerinde çalışmalarını sürdürmektedir. İran'ın henüz elde edemediği, fakat üzerinde çalışmalarının devam ettiğini tahmin edilen Shahab serisinin diğer modelleri olan Shahab-4,

Shahab-5 ve Shahab-6 füzelerini geliştirdiği taktirde uzaydan füze fırlatma yeteneğine de ulaşmış olacağı değerlendirilmektedir. İran'ın Shahab-4 füzesiyle 3000 km çapındaki, Shahab-5 füzesi ile 5,500 km ve Shahab-6 füzesi ile 10,000 km çapındaki dairesel bir alanı örtebileceği görülmektedir ve hatta Shahab-6 ile ABD'nin doğu sahillerine bile ulaşabileceği değerlendirilmektedir. ABD'nin Ulusal İstihbarat Örgütü başkanı John Negroponte de, nükleer silaha şu anda sahip olmasa bile bu silahı elde etmeye çalışan İran'ın balistik füzeleri aracılığıyla ABD'yi vurabileceğini ifade etmiştir (Çongar [web], 2006).

İran'ın nükleer programına paralel olarak devam eden balistik füze çalışmalarının İran'ın rakiplerinde endişe yarattığını ifade eden çok sayıda uzman; İran'ın balistik füze çalışmalarının, özellikle nükleer silah programı olmak üzere, kitle imha silahları programıyla ilgili olduğunu kabul etmektedir. Çünkü sadece konvansiyonel mühimmat için füze elde etmeye çalışmak, maliyet etkinliği açısından uygun değildir. Bu füzelerin askerî ve psikolojik etkilerinden faydalanabilmek için nükleer, kimyasal veya biyolojik savaş başlıklarıyla teçhiz edilmesi gerektiği belirtilmektedir. İran, geliştirmeye çalıştığı Shahab-4, Shahab-5 ve Shahab-6 gibi uzun menzilli füzelere tahrip gücü yüksek nükleer başlık takabilecektir. Nükleer başlıkların etkili olabilmesi için uzun menzilli füzeler gerekmektedir. İran'ın füzelerinin etkisi altına alabildiği değerlendirilen bölgeler Şekil-3'te sunulmuştur.

Türkiye için İran'ın imkân ve kabiliyetlerinin en önemli tarafı, İran'ın şu anda elinde bulundurduğu füzelerle dahi Anadolu topraklarının tamamını etki altına alabilmesidir. Türkiye'nin içinde bulunduğu siyasi ve askerî gelişmeleri değerlendirirken, bölgesel ve küresel anlamda yükselen bir güç olma yolunda ilerleyen İran'ın balistik füze kabiliyetini de dikkate alması ve geleceğe ait askerî yapılanmasını İran'ı göz önünde bulundurarak yapması gerekmektedir.

konusunda Sovyetler Birliği'ne ihtiyaç duyması ve hem Sovyetler Birliği'nin hem de İran'ın bu stratejik bölgede ABD varlığından rahatsızlık hissetmeleri, İran-Sovyetler Birliği ilişkilerinin önemli bir çıkar noktasında kesişmesine sebep olmuştur.

İran, özellikle savaş sırasında uygulanan ambargo sebebiyle silah satın alabilmek için çok fazla seçeneğe sahip değildi. Sovyetler Birliği de İran'a silah satarak Körfez bölgesindeki etkinliğini arttırabileceğini düşünüyordu. Bu şekilde karşılıklı çıkarların uyuşmasıyla şekillenen İran-Sovyetler Birliği arasındaki ilişkiler, 1989 Haziran'ında silah ve teknoloji işbirliği kurulmasını sağlamıştır. Bu doğrultuda iki ülke, barışçıl amaçlı nükleer enerji konusunda birlikte çalışma kararı almış ve Sovyetler Birliği İran'ı askerî kapasite konusunda desteklemeyi kabul etmiştir (Katzman [web], 2003: 4). Bunlara ilave olarak, 1990-1991'deki Körfez Savaşı sonrasında ABD'nin Körfez bölgesi silah pazarındaki yerini sağlamlaştırması, Sovyetler Birliği açısından İran'ın önemini arttırmıştır. Sovyetler Birliği, İran'ı önemli bir silah pazarı olarak değerlendirmeye başlamıştır.

İran ile Rusya arasındaki nükleer işbirliği Buşehr projesi kapsamında; Ağustos 1992 tarihinde uzun vadeli ticaret ve işbirliği programının bir parçası olarak, iki ülke arasında nükleer enerjinin barışçıl kullanımı ve İran'da nükleer güç tesisi inşa edilmesiyle ilgili iki antlaşmanın yapılmasıyla başlamıştır. Bu dönemde iki ülke arasında başlayan nükleer işbirliği, İran için nükleer tesisler ve tam nükleer çevrim yapılmasını, araştırma reaktörleri tedarik edilmesini, kullanılmış yakıtın yeniden işlenmesini, medikal ve bilimsel amaçlar için izotop üretilmesini ve Moskova Fizik Mühendisliği Kurumu'nda İranlı nükleer bilim adamlarının eğitilmesini de kapsıyordu (Orlov ve Vinnikov, 2005: 50).

1992 yılında başlayan İran-Rusya nükleer işbirliği, ancak Ocak 1995 yılında sonuç vermiş ve İran ile Rusya arasında Buşehr tesislerinin iki yıl içerisinde tamamlanması konusunda 800 milyon dolarlık antlaşma yapılmıştır. 1000 megawattlık (MW) bir reaktörü kapsayan bu antlaşma, daha sonra Rusya tarafından bir milyar dolara çıkarılmıştır. Ağustos 2002

tarihinde Natanz'daki uranyum dönüştürme tesisi ve Arak'taki ağır su reaktörü ortaya çıkınca, Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, ABD ve Avrupa üçlüsüne İran'ın Ek Protokol'ü imzalamaması durumunda İran'a reaktör için yakıt tedarik etmeyeceklerini ifade etmiştir (Gedye [web], 2003; Wehling, 1999:135).

İran ve Rusya, 18 Şubat 2005 tarihinde, Buşehr-1 reaktörü tamamlandığında yakıt ihtiyacının karşılanması için yakıt tedarik antlaşması yapmışlardır. Haziran 2005 tarihinde Rusya Başkanı Vladimir Putin, İran'ın yeni Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinecad ile de nükleer işbirliğinin devam edeceğini açıklamıştır. Buna ilave olarak, Tahran'ın altı adet nükleer reaktör yapma isteği olduğunu belirten Rusya, bu konuda da yardımcı olmaya niyetli olduklarını da belirtmiştir. Buşehr'deki reaktörle ilgili olarak Rus mühendisler çalışmaya devam etmektedirler. İran'ın BM Güvenlik Konseyi'ne gönderilmesi sırasında da Buşehr reaktörü ve uranyum zenginleştirme ile ilgili İran-Rusya müzakereleri hâlen devam etmekteydi (Cordesman ve Al-Rodhan, 2006c: 11).

İran'ın nükleer programına ilave olarak füze çalışmaları kapsamında da Rusya ve İran ilişkileri gelişme göstermiştir. 1996 yılı sonlarından beri, Füze Teknolojisi Kontrol Rejimi'nin (Missile Technology Control Regime-MTCR) resmi üyesi olan Rusya, İran'ın balistik füze programının en önemli tedarikçisidir. 1997'den beri yayınlanan bazı raporlar; Rus girişimcilerin İran füze programına eğitim, test teçhizatı, çelik alaşım içeren parçalar, grafit kaplanmış tungsten, lazer teçhizatı, imalat tezgâhları ve bakımla ilgili doküman tedarik ettiklerini göstermektedir (Katzman [web], 2003: 9).

İran, Rusya'dan tedarik ettiği füze sistemleri ile nükleer tesislerinin savunmalarını güçlendirmektedir. Rusya tarafından gönderilen 29 adet Tor-M1 hava savunma sistemlerinin, muhtemel ABD saldırılarına karşı nükleer tesislerin korunması için kullanılacağı değerlendirilmektedir (Harding [web], 2006).

b. Çin'den Alınan Destekler

1949 tarihinde Pehlevi döneminde, Çin Halk Cumhuriyeti kurulunca İran, Çin ile diplomatik ilişkilerini kesmiştir. 1960 ve 1970'li yıllarda Sovyetler Birliği ve Çin Halk Cumhuriyeti arasındaki ilişkiler bozulunca, Çin, İran'ı Sovyetler Birliği'nin Körfez bölgesinde etkinliğini artırma hedeflerine önemli bir engel olarak değerlendirmiş ve bu dönemde iki ülke arasındaki ilişkilerde gelişme meydana gelmiştir. 1979 İslam Devrimi sonrasında Çin-İran ilişkileri daha fazla yumuşamış ve Çin, İran-Irak Savaşı boyunca Sovyetler Birliği ile birlikte İran'ın en önemli silah tedarikçisi olmuştur (Katzman [web], 2003: 13-14).

Çin-İran politik ve savunma işbirliği, Mayıs 1989 tarihinde İran Cumhurbaşkanı'nın Çin'e bir ziyaret gerçekleştirmesiyle başlamıştır. İran, Çin'den silah ve teknoloji satın alarak, diğer süper güçlerle ittifaklar kurarak ABD baskısına karşı koymayı ve askerî altyapısını güçlendirmeyi hedefliyordu. Çin ise İran'a silah satarak Tayvan yakınlarında askerî birlikleri olan ABD'nin dikkatini başka yöne çekmeyi ve bir anlamda da Tayvan'a silah satmaya devam eden ABD'yi cezalandırmayı, ekonomisi için petrol akışını garanti altına almayı ve silah ve teknoloji satışından gelir elde etmeyi hedefliyordu (Katzman [web], 2003: 14).

Çin, ABD'nin kendisini İran'ı nükleer teknolojiler konusunda desteklemesini engelleme çabalarına rağmen, 1980'li yılların ortalarından itibaren İran'ın nükleer teknolojilerinin en önemli kaynaklarından biri olmuştur. Çin, İran'a üç adet alt kritik ve sıfır güç reaktörü, küçük bir elektromanyetik izotop ayırıştırma makinesi ve 30 kilowatt (KW)'lık termal araştırma reaktörü tedarik etmiş ve nükleer bilim adamları için eğitim imkânı sağlamıştır (ICG [web], 2003: 26).

Bu donanımlardan hiçbirisinin, çok küçük miktarlarda nükleer silah maddesinden daha fazlasını üretmeye yeterli olmadığı değerlendirilmekle birlikte; küçük reaktörlerin, personel eğitimi için faydalı olabileceği ve

elektromanyetik izotop ayrıştırma makinelerinin de teknolojik yöntemleri keşfetme sürecinde kullanılabileceği belirtilmektedir (Albright [web], 1995).

1997 yılında Çin'in, İran'la uranyum dönüştürme projesini de içeren nükleer işbirliği sürecini durdurduğu değerlendirilmektedir. Uranyum dönüştürme projesi İran'ın nükleer silah için gerekli olan uranyum ve plütonyumu elde edilebilmesi için gerekli olan uranyum heksaflorid (UF₆) ve uranyum dioksit (UO₂) maddelerini üretmesini sağlayacak projeydi. Dahası Çin'in 1998 yılında, askerî ve sivil uygulamalarda kullanılabilecek donanımın satışını engelleyen yeni ihracat kontrol önlemlerini uygulamaya koyduğu belirtilmektedir (Office of The Secretary Defense [web], 2001: 36).

Bununla birlikte Çin hükümetinin, nükleer hassas teknolojinin ihracatı konusundaki yükümlülüklerini yerine getirdiği düşünülürken, ABD tarafından İran'a yardım etmekle suçlanmıştır. Aralık 2005 tarihinde ABD, bir Avustralyalı ve iki Hint şirketi ile beraber altı Çin şirketine yaptırım uygulamıştır. ABD'nin bu uygulamasına karşı Çin hükümeti, kendilerinin her zaman nükleer silahların yayılmasını önleme konularında hassas ve sorumlu davrandıklarını ve ihracat kontrolünü güçlendirmek için ciddi önlemler aldıklarını ifade ederek hoşnutsuzluklarını ifade etmiştir (Bilefsky ve Sanger [web], 2005).

Çin'in İran'a yardım ettiği konusunda diğer bir iddia da İran Millî Direniş Konseyi'nden gelmiştir. Eylül 2005 tarihinde İran'ın 50,000 santrifüj yapmayı planladığını belirten bu grup, bu santrifüjlerin son iki yıl içerisinde Çin'den kaçırıldığını iddia etmiştir (Daily Times [web], 2005).

İran'ın nükleer programına destek veren Çin, İran'ın füze programına da yardım etmiştir. 1989 yılında İran, Çin ile 220 adet CSS-8 füzesi almak için sözleşme imzalamıştır. Bu füzelerin menzil ve taşıdığı savaş başlığı yükünün sınırlı olmasından dolayı İran, Çin'den M-9 ve M-11 arayışına girmiştir. Ancak 1992 yılında Füze Teknolojisi Kontrol Rejimi'ni (Missile Technology Control Regime-MTCR) kabul eden Çin'in, M serisi füzelerini

İran'a göndermediği değerlendirilmektedir. Çin'in MTCR'yi kabul etmesinden sonra balistik füzeler ile ilgili yardımları durdurduğu değerlendirilirken, 1996 yılında ABD gizli servisi kaynaklı bazı raporlarda Çin'in balistik füzeler ile ilgili İran'a yardım etmeği kabul ettiği belirtilmiştir. Çin, İran'ın balistik füze programı kapsamında "Zelzal" ve "Mushak" serisi füzeler konusunda destek vermiştir (Katzman [web], 1998).

c. Pakistan'dan Alınan Destekler

İran-Pakistan ilişkileri, Pakistan'ın kuruluş yılı olan 1947'li yıllara kadar uzanmaktadır. Şah döneminde İran ile Pakistan arasındaki ilişkiler oldukça yakınlaşmıştır. Daha sonraki dönemde iki ülke, Taliban sorununa bakış açıları farklı olmakla birlikte, ilişkilerini korumaya çalışmışlardır. Pakistan, İran'ın nükleer programı kapsamında teknolojik destek aldığı ülkelerden biri olmuştur. Pakistan'ın gelişmiş nükleer araştırmalarda İran'a yardım ettiği düşünülmekle birlikte, Pakistan hükümetinin direk olarak bunun içerisinde olup olmadığı konusunda herhangi bir kanıt ortaya konulamamıştır. Bununla birlikte Abdulkadir Khan (Abdul Qadeer Khan) bağlantısının İran'ın nükleer araştırma faaliyetlerinde önemli bir rol oynadığı değerlendirilmektedir. Çünkü 1998 yılında iki nükleer bomba test eden Pakistan, nükleer bomba yapımında kullandığı yüksek seviyede zenginleştirilmiş uranyumu elde etmek için santrifüjleri kullanmıştır. Bu açıdan İran'ın sahip olduğu santrifüjleri Pakistan'dan almış olabileceği düşünülmektedir (Henderson [web], 2003).

Bununla ilgili olarak ABD'li, Fransız, Japon, İngiliz ve Rus bilim adamları tarafından İran nükleer tesislerindeki yüksek seviyede zenginleştirilmiş uranyum kirlenmesi tespit edilmesi sonrasında yapılan inceleme, bu kirlenmenin İran'ın 1980'li ve 1990'lı yıllar süresince Pakistan'dan aldığı teçhizattan kaynaklandığını ortaya koymuştur (Cordesman ve Al-Rodhan, 2006c: 8).

İran'ın santrifüjleri direk veya dolaylı bir şekilde Pakistan'dan tedarik etmiş olabileceği iddialarına rağmen, Pakistan resmi olarak İran'a santrifüj

teknolojisi transfer ettiğiyle ilgili iddiaları kabul etmemiştir (Henderson [web], 2003).

2005 yılı başlarında Pakistan, İran'da bulunan teğizatla karşılaştırılması için kendisine ait teğizatı UAEA'ya göndermiştir. Ağustos 2005 tarihine kadar mevcut kirlenmenin İran'ın yaptığı faaliyetlerden olmasını bekleyen ABD, karşılaştırma bulguları ile ilgili yorumları kabul etmemiş ve Pakistanlı bilim adamı Abdulkadir Khan'la görüşmek istemiştir (Shahzad [web], 2006).

Çoğu uzman ise İran'ın elindeki santrifüjlerin bir kısmının kaynağının Pakistan olduğuna inanıyordu. 20 Ağustos 2005'de UAEA yetkilileri, Natanz tesislerinde bulunan yüksek seviyede zenginleştirilmiş uranyumun İran'ın kendi yaptığı deneylerden değil, Pakistan'dan tedarik edilen teğizattan kaynaklandığını ortaya koymuşlardır. Eylül 2005 tarihinde UAEA'nın yayınlanan raporunda da, kirlenmenin Pakistan'dan ithal edilen teğizat üzerinde yer aldığının tespit edildiği belirtilmiştir (GOV/2005/67 [web], 2005: 4).

Sadece Pakistan'ın İran'a yardım sağlaması değil, aynı zamanda İran'ın nükleer programının kanıtı anlamına gelebilecek bu tür bir kirlenmenin İran'ın kendi uranyum zenginleştirme faaliyetlerinden kaynaklanmaması da önemlidir. Bu durum İran'ın nükleer yeteneklerinin anlaşılmasında belirsizliğe sebep olmuştur.

10 Mart 2005 tarihinde İran'a yapılan destek konusunda kendisine yöneltilen suçlamaları reddeden Pakistan hükümeti, kendisinin yapılan bu destek konusunda hiçbir katkısı olmadığını tekrarlayarak bunun tamamen kişisel bir girişim olduğunu vurgulamış ve Abdulkadir Khan'ın nükleer silah yapımı amacıyla uranyum zenginleştirmek için kullanılan santrifüjleri İran'a tedarik ettiğini kabul etmiştir (Athanasiadis [web], 2005).

Pakistanlı bilim adamı Abdulkadir Khan'ın İran'la gerçekleştirdiği işbirliğine rağmen, Pakistan'ın batı sınırında nükleer silahlara sahip yeni bir ülkeden hoşnut olması olası değildir. İran'ın nükleer silahlara sahip olması durumunda, doğusunda Hindistan batısında İran olmak üzere iki nükleer ülke arasında kalacak olan Pakistan, kendisi açısından tehlikeli bir stratejik ortamın içinde kalacaktır. Ayrıca Sünni-Şii sorununun su yüzüne çıkmasından ve bu kapsamda İran-Pakistan ilişkilerinin daha sıkıntılı bir hâl almasından kaygılanan Pakistan, Kuzey Pakistan bölgesinde Sünni-Şii çatışması ve Afganistan'daki İran etkisinden dolayı kendisini baskı altında hissetmektedir. Diğer taraftan Pakistan aynı zamanda, ABD ve İsrail'in İran'a verecekleri tepkiden de kaygılanmaktadır. Çünkü terörle savaşında ABD'nin yanında yer alan Pakistan, İran'a müdahalede bulunulması durumunda ABD'nin kendisinden yardım isteyeceğini ve bu bağlamda yapılacak herhangi bir yardımın da iç istikrarını bozacağını düşünmektedir (Yaphe ve Lutes, 2005: 30).

ç. Kuzey Kore'den Alınan Destekler

Kuzey Kore; Ortadoğu'da ABD karşıtı olan İran, Libya ve Suriye gibi ülkelerle kendi çıkarlarına hizmet edecek ittifaklar kurmak suretiyle bağlantı kurma eğilimindedir. Kuzey Kore, ABD-İran dostluğunu sona erdiren 1979 İslam Devrimi'ni desteklemiştir ve 1980-1988 İran-Irak Savaşı'nda İran'a füze teknolojisi tedarik etmiştir. İran ve Kuzey Kore, küresel hegemon olarak gelişmekte olan ülkelerin üzerinde baskı oluşturan ABD hakkındaki açıklama ve eleştirilerinde birbirlerini desteklemeye çalışmaktadırlar. Bu kapsamda İran, Körfez ülkelerindeki ABD askerî varlığını eleştirirken, Kuzey Kore de benzer şekilde Güney Kore'deki ABD askerî varlığını eleştirmektedir. Aynı zamanda Kuzey Kore, Ortadoğu ülkelerine silah ve teknoloji satışı yaparak, ekonomik gelir elde etmeyi de hedeflemektedir (Katzman [web], 2003: 19).

İran nükleer ve füze programına, Kuzey Kore tarafından yapılan yardımın geçmişi uzun ve karmaşık bir yapıya sahiptir. Kuzey Kore, İran'a füze teknolojisi tedarik eden en önemli ülkelerden birisidir. Fakat son

zamanlarda iki ülke üzerine yoğunlaşan uluslararası toplumun baskısı, bu işbirliğinin sınırlandırılmasına sebep olmuştur. Ancak Batılı istihbarat servislerinin raporlarında, Kuzey Kore'nin İran'a plütonyum sattığından şüphelenildiği, doğalgaz ve petrol sevk edilmesi karşılığında İran'a plütonyum gönderdiği ileri sürülmektedir. Kuzey Kore'nin hem kendi kullanımına hem de İran'a satabilecek yeterlikte olduğu düşünülen yaklaşık 43–53 kg civarında plütonyum ürettiği belirtilen bu raporlarda, Kuzey Kore'nin İran'a plütonyum gönderdiği konusundaki şüphelerin neredeyse kesinleştiği ifade edilmiştir (Cordesman ve Al Rodhan, 2006c: 11).

İran ve Kuzey Kore arasındaki nükleer işbirliği konusunda diğer bir iddia da, Kuzey Kore'nin İran'ın gizli nükleer silah projeleri için yeraltı koruganları yapması konusunda iki ülke arasında gizli görüşmeler yapıldığıdır. Yeraltı tesisleri inşasında kullanılan teknoloji ve donanım konusunda uzman bir ülke olan Kuzey Kore'nin; geçmişte Irak, Suriye ve Libya'ya askerî amaçlar doğrultusunda tünel kazma donanımı tedarik ettiği belirtilmektedir. İran'ın yapmayı planladığı yeraltı koruganlarıyla ilgili projede de, her biri nükleer silah yapmak için kullanılacak uranyumu üretmek için gerekli olan donanımı içine alacak kadar yeterli büyüklükte planlanmış, 1000–2500 metrekare genişliğindeki bölümlere ayrılmış yeraltı koruganları yapılması planlanmıştı (Coughlin [web], 2005).

Kuzey Kore, İran'ın füze programına da önemli katkılarda bulunmuştur. İran'ın "Shahab" programı büyük oranda, Kuzey Kore'nin SCUD-B, SCUD-C, Nodong–1, Taep'odong–1 ve Taep'odong–2 gibi füzelerinin tasarımlarına dayanmaktadır. Kuzey Kore'den füze teknolojisini ve alternatif olarak bitmiş füzeleri satın alma seçeneği karşılığında, İran'ın bu ülkenin füze programına finansal destek verdiği iddia edilmektedir. İran'ın Shahab–4 ve Shahab–5 füzeleri henüz faaliyette olmamakla birlikte, Kuzey Kore'nin füze teknolojisi konusunda sağladığı ilerlemenin, İran'ın bu füze programlarının gelişimini hızlandıracakı değerlendirilmektedir (Cordesman ve Al-Rodhan, 2006c: 12).

7. İRAN'IN NÜKLEER FAALİYETLERİ VE ULUSLARARASI HUKUK

a. İran'ın Dahil Olduğu Uluslararası Antlaşmalar

İran, önemli uluslararası antlaşmalar içerisinde yer almıştır. Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması'nı hiçbir zaman imzalamayan ve bu konuda zorlanmayan İsrail, Pakistan ve Hindistan'ın aksine İran, bu Antlaşmaya taraf durumdadır. Diğer taraftan İran, Cenevre'de yapılan Silahsızlanma Komitesi (Committee on Disarmament) ve New York'da her beş yılda bir yapılan Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması'nı gözden geçirme konferansları da dâhil olmak üzere, çeşitli uluslararası forumlarda nükleer silahların yayılmasını önleme rejiminin önemli savunucularından biri olmuştur. İran özellikle bu konferanslarda, nükleer silahların yayılmasının önlenmesi konusunda ABD politikalarını şiddetle eleştirmiş ve ABD'nin İsrail'in nükleer programına bakışı dolayısıyla çifte standart bir yaklaşım sergilediğini iddia etmiştir (Kemp, 2001: 2).

Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması'nı 1 Temmuz 1968 tarihinde imzalayan İran, Antlaşmayı 2 Şubat 1970 tarihinde meclisinde onaylamıştır. Diğer taraftan İran, 1957 yılında kurulan ve 27 Temmuz 1957 tarihinde tüzüğü onaylanıp yürürlüğe giren Uluslararası Atom Enerji Ajansı'na da 1958 yılında üye olmuştur (IAEA [web], 2006).

İran, 18 Aralık 2003 tarihinde yapılan nükleer çalışmalarla ilgili UAEA'nın kontrol yetkilerini genişleten Ek Protokol'ü de imzalamış, ancak bu protokolü henüz onaylamamıştır (Kerr [web], 2004).

17 Haziran 1925 tarihinde imzaya açılan kimyasal ve biyolojik silahların kullanımını yasaklayan Cenevre Protokolü'ne de taraf olan İran, 5 Ağustos 1963 tarihinde imzaya açılan, 10 Ekim 1963 tarihinde yürürlüğe giren ve atmosferde, uzayda ve denizaltında nükleer silah denemelerini ve diğer nükleer patlamaları yasaklayan Moskova Antlaşması'nı da 8 Ağustos 1963 tarihinde imzalamış ve 5 Mayıs 1964 tarihinde onaylamıştır. Yine İran,

18 Mayıs 1972'de yürürlüğe giren, kıyı bölgesinin 12 mil ötesinde okyanus tabanında nükleer silahlar ve kitle imha silahları (KİS) yerleştirmeyi yasaklayan Deniz Yatağı Antlaşması'nı 11 Şubat 1971 tarihinde imzalamış ve 26 Ağustos 1971'de de meclisinde onaylamıştır (Nuclear Files [web], 2006).

Diğer taraftan İran, 13 Ocak 1993 tarihinde imzaya açılan ve 29 Nisan 1997 tarihinde yürürlüğe giren Kimyasal Silahlar Konvansiyonu'nu (Chemical Weapons Convention-CWC) imzalamış ve onaylamıştır. Bu Antlaşma, diğer uluslararası silah kontrolü antlaşmalarına nazaran müsaadesiz denetimlere izin veren hükümlere de sahiptir. Bu Antlaşmayı onaylayan tüm ülkeler, geçmişteki ve mevcut kimyasal silah yeterliliklerinin ne olduğunu gösteren ve bu silahlardan kurtulmak için neler yaptıkları konusundaki açıklamaları Kimyasal Silahları Yasaklanması Örgütü'ne (Organization to Prohibit Chemical Weapons-OPCW) göndermek zorundadırlar. Bu bağlamda İran-Irak Savaşı'nın sonlarına doğru kimyasal silahlara sahip olduğunu bu organizasyona bildiren İran, hâlihazırda herhangi bir kimyasal silahı olmadığını ve savaş sırasında geliştirilen tüm tesislerin kapatıldığını ifade etmiştir (Kemp, 2001: 4).

26 Mart 1975 tarihinde yürürlüğe giren ve biyolojik toksinlerin üretilmesini, stoklanmasını, elde edilmesini yasaklayan Biyolojik ve Toksin Silahlar Konvansiyonu'na (Biological and Toxin Weapons Convention-BTWC) taraf olan ve 22 Ağustos 1973 tarihinde de onaylayan İran, her türlü nükleer patlama ve testi yasaklayan 10 Eylül 1996 tarihli Çok Amaçlı Nükleer Testleri Yasaklama Antlaşması'nı (Comprehensive Test Ban Treaty) 24 Eylül 1996 tarihinde imzalamıştır (Savyon [web], 2002).

Tablo-2: İran'ın Taraf Olduğu Uluslararası Antlaşmalar ve Örgütler

(NTI [web], 2006b)

ULUSLARARASI ORGANİZASYONLAR		TARİHİ	İRAN'IN KATILIMI	AÇIKLAMALAR/STATÜ
Birleşmiş Milletler (United Nations-UN)		24 Ekim 1945	24 Ekim 1945	192 Ülke Üyedir / Üyelik
Silahsızlanma Konferansı (Conference on Disarmament-CD)		1979	1979	65 ülke Üye ve 38 ülke gözlemcidir / Üye
Uluslararası Atom Enerji Ajansı-UAEA (International Atomic Energy Agency-IAEA)		1957	1958	138 Ülke Üyedir / Üyelik
Kimyasal Silahların Yasaklanması Örgütü ⁹ (Organization for the Prohibition of Chemical Weapons-OPCW)		İmzaya Açılış Tarihi: 13 Ocak 1993 Yürürlüğe Giriş Tarihi: 29 Nisan 1997	İmza Tarihi: 13 Ocak 1993 Onay Tarihi: 3 Kasım 1997	İmzalayan Ülke: 186 Onaylayan Ülke: 180 / Üyelik
Çok Amaçlı Nükleer Testleri Yasaklayan Antlaşma Örgütü (Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty Organization-CTBTO)		19 Kasım 1996	İmza Tarihi: 24 Eylül 1996	177 Ülke Üyedir Onaylayan: 137 / Onaylamamıştır
ANTLAŞMALAR		TARİHİ	İRAN'IN KATILIMI	AÇIKLAMALAR/STATÜ
NÜKLEER	Nükleer Silahların Yayılmasını Önlemeye İlişkin Antlaşma (Nuclear Nonproliferation Treaty-NPT)	İmzaya Açılış Tarihi: 1 Temmuz 1968 Yürürlük Tarihi: 5 Mart 1970	İmza Tarihi: 1 Temmuz 1968 Onay Tarihi: 2 Şubat 1970	188 Ülke Üyedir / Taraf ülke
	Çok Amaçlı Nükleer Testleri Yasaklayan Antlaşma ¹⁰ (Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty-CTBT)	24 Eylül 1996	24 Eylül 1996	İmzalayan Ülke: 177 Onaylayan Ülke: 137 / Onaylamamıştır
	Kısmi Testleri Yasaklayan Antlaşma veya Moskova Antlaşması (Partial Test Ban Treaty-PTBT)	İmzaya Açılış Tarihi: 5 Ağustos 1963 Yürürlük Tarihi: 10 Ekim 1963	İmza Tarihi: 8 Ağustos 1963 Onay Tarihi: 5 Mayıs 1964	Taraf Ülke: 131 / Taraf Ülke
	UAEA Koruma Antlaşması (IAEA Safeguards Agreement)	—	15 Mayıs 1974	NPT'yi imzalayan ve onaylayan her ülke Koruma Antlaşması'nı yapmıştır.
	UAEA İlave (Ek) Protokol (IAEA Additional Protocol)	1998	İmza Tarihi: 18 Aralık 2003	İmzalayan Ülke: 110 Onaylayan: 78 / Onaylamamıştır
BİYOKİMYASAL	Kimyasal Silah Konvansiyonu (Chemical Weapons Convention-CWC)	İmzaya Açılış Tarihi: 13 Ocak 1993 Yürürlük Tarihi: 29 Nisan 1997	İmza Tarihi: 13 Ocak 1993 Onay Tarihi: 3 Kasım 1997	İmzalayan Ülke: 181 Onaylayan Ülke: 172 / Taraf Ülke
	Biyolojik ve Toksin Silahlar Konvansiyonu (Biological and Toxin Weapons Convention-BTWC)	İmzaya Açılış Tarihi: 10 Nisan 1972 Yürürlük Tarihi: 26 Mart 1975	Onay Tarihi: 22 Ağustos 1975	İmzalayan Ülke: 167 Onaylayan Ülke: 151 / Taraf Ülke
	Cenevre Protokolü (Geneva Protocol)	İmzaya Açılış tarihi: 17 Haziran 1925, Taraflar onayladıktan sonra yürürlüğe girmiştir	5 Kasım 1929	İmzalayan Ülke: 132 / Taraf Ülke

⁹ Üyelik için Kimyasal Silahlar Konvansiyonunun (Chemical Weapons Convention) onaylanması gerekmektedir.

¹⁰ Yürürlüğe girmesi için onaylanması gerekmektedir

Diğer taraftan balistik füzeler ile ilgili herhangi bir antlaşmaya taraf olmayan İran, genel olarak "İhracat Kontrolü Rejimi (Export Control Regime)"ne ve özellikle otuz iki ülkenin taraf olduğu ve taraf olan ülkelere 170 mil menzile sahip ve 660 libras (1 libras: 454 gr) ağırlığında savaş başlığı taşıyabilen füzeler için füze teknolojisi ve çift kullanımlı parçaların transferini kısıtlayan Füze Teknolojisi Kontrol Rejimi'ne (Missile Technology Control Regime-MTCR) karşıdır. İran, bu rejimin, gelişmekte olan ülkeler üzerinde Batı üstünlüğünün ve baskısının örneği olduğunu belirtmektedir (Savyon [web], 2002).

b. Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması (Nuclear Nonproliferation Treaty-NPT) ve İran

1957 yılı içerisinde kurulan ve 27 Temmuz 1957 tarihinde tüzüğü onaylandıktan sonra faaliyete geçen UAEA'ya 1958 yılında üye olan İran, 1 Haziran 1968'de de Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması'nı imzalamış ve bu Antlaşmayı da 2 Şubat 1970 tarihinde meclisinde onaylamıştır. Antlaşmayı onaylamayı müteakiben de 1974 yılında UAEA ile kapsamlı bir Koruma Antlaşması yapmıştır. Bu Antlaşma da 15 Mayıs 1974 tarihinde yürürlüğe girmiştir. UAEA ile yaptığı bu Antlaşmaya göre İran, Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması'nın üçüncü maddesine uygun olarak, UAEA'nın koruma önlemlerini kabul etmiştir (Strofova [web], 2006: 1; IAEA [web], 1974: 1).

Ayrıca 1963 tarihli "Moskova Antlaşması" ve 1971 tarihli "Deniz Yatağı Antlaşması" gibi antlaşmaları imzalamış olan İran, nükleer silahların yayılmasını önleme rejimiyle ilgili ahde vefasını ispatlamış olduğunu değerlendirmektedir.

Bu antlaşmalara taraf olduğunu belirten İran, bütün nükleer antlaşmalara taraf olmakla nükleer silahtan arınma, nükleer silahları geliştirmekten sakınma, nükleer silahların geliştirilmesi, üretilmesi ve depolanmasına karşı mücadelede iyi niyetini gösterdiğini ileri sürmektedir.

Kendisinin nükleer silah üretmeye çalışan bir ülke olmadığını belirterek, nükleer silah elde etme niyeti olan bir ülkenin barışçıl nükleer süreci garanti eden fakat askerî nükleer gelişmeyi yasaklayan bir antlaşmayı imzalayarak ahde vefada bulunmayacağını ve kendisini sınırlamayacağını ifade eden İran, bu yaklaşımıyla takip ettiği nükleer programında haklı olduğunu göstermeye çalışmaktadır (Niyini [web], 2004).

Diğer taraftan İslam Devrimi sonrasında da önceden imzalanan nükleer antlaşmaların hepsini imzalayıp onayladığını belirten İran, her fırsatta ulusal politika ve stratejisinin gereği olarak nükleer silahları kullanmanın ve elde etmenin doğru olmadığını vurgulamaktadır. Bu kapsamda İran, barışçıl nükleer enerjiyi geliştirme ve kullanma sürecini vazgeçilmez bir hak olarak görmektedir. Çünkü İran, 1968 yılında yapılan Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması'nın dördüncü ve beşinci maddeleri uyarınca, antlaşmaya taraf ülkelerin barışçıl nükleer teknolojiyi transfer etme hakkından mahrum edilemeyeceğini değerlendirmektedir (Niyini [web], 2004). Bu maddeler EK-C'deki Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması metninde verilmiştir.

İran'ın nükleer programının Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması doğrultusunda ilerlediğini belirten ve batılı devletlerin İran'ın bu Antlaşmadan kaynaklanan yasal haklarına saygı duyması gerektiğini belirten İranlı yetkililer, aksi taktirde antlaşmaya bağlı kalmanın hiçbir nedeni olmayacağını vurgulamaktadırlar. Nükleer kriz sonrası dönemde millî nükleer programı hakkındaki şüpheleri ve yanlış anlamaları ortadan kaldırmak için "Ek Protokol" kapsamı ötesinde bile önlemleri başardığını belirten İran, Batılı devletlerin gerçek amacının İran'ı barışçıl nükleer programından vazgeçirmek olduğunu belirtmektedir. Bu kapsamda İran, Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması'nın ve Ek Protokol'ün asıl amacının üye ülkeleri barışçıl nükleer programlarından yoksun bırakmak değil, aksine üye ülkelerin bu haklarına saygı duyulmasını ve her konuda teknik destek verilmesini sağlamak olduğunu vurgulamaktadır (ArabicNews [web], 2006).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İRAN'IN NÜKLEER ÇALIŞMALARININ ULUSLARARASI ETKİLERİ

1. İRAN'A ETKİLERİ

a. İç Politik Yapısına Etkileri

11 Eylül 2001 sonrası dönemde yeni oluşturulan ABD stratejisi kapsamında "Şer Eksenı" olarak nitelendirilen diğer iki devlet olan Irak ve Kuzey Kore'den İran'ı ayıran en önemli özellik, belki de İran'ın sözde demokrasisidir. Serbest olarak politik görüşlerin belirtilemediği ve hanedana dayalı politik sistemlerin hakim olduğu bu ülkelere nazaran İran halkı; rejimi eleştiren, canlı, hareketli ve şüpheli bir görünüme sahiptir.

İran kamuoyu, ülkelerinin uluslararası platformlarda ciddiye alınmasını sağlayacak olan aktif bir uluslararası kişiliğe sahip olmasını istemektedir. İran'ın iç politik yapısı; Kuzey Kore ve Irak'a nazaran İran kamuoyuna, nükleer politikalarla ilgili olarak karar vericileri etkileyebilecek fırsatları kısmen de olsa vermektedir. Dış politika ve güvenlikle ilgili olarak İran'ın iç politik yapısı, uluslararası toplum ve komşularıyla genel güvenlik yaklaşımları ve İran'ın savunma ihtiyaçlarıyla ilgili konularda farklı değerlendirme ve görüşlere sahip millî çıkarlara vurgu yapanlar ile uluslararası ilişkilere ideolojik kapsamda yaklaşanlar arasında farklılıklar göstermektedir. Bu ayrılık, İran'ın nükleer ve füze programlarıyla ilgili uluslararası baskının artmasıyla derinleşmektedir (Chubin ve Litwak, 2003: 102).

İran rejiminin meşruiyetini devam ettirme arzusu, İran'ı nükleer teknolojiyi elde etmeye yönelten en önemli neden olarak gösterilmektedir. Rejim, millî duygulara hafifçe dokunmak suretiyle iç politikadaki duruşunu

sağlamlaştırmak istemektedir. İç politikada kendisine saygı duyan bir milletin kesinlikle nükleer teknolojiye sahip olması gerektiğini vurgulayan rejim, nükleer teknolojiyi aşırı derecede savunmaktadır. Buna rağmen İran iç politikasında nükleer program hakkındaki görüşler geniş bir yelpazeye sahiptir. Nükleer tartışma; sadece modern teknolojiye ulaşma kapsamında değil, aynı zamanda İran'ın uluslararası ortama nasıl entegre olacağı ve nasıl bir modeli benimsemesi gerektiği, nükleer teknoloji sayesinde elde edeceği uluslararası saygınlık ve sahip olacağını değerlendirdiği bölgesel ve global roller boyutunda derinlik kazanmaktadır. Haziran 2005 tarihindeki Cumhurbaşkanlığı seçimleri de bu tartışmalar çerçevesinde şekillenmiştir (Chubin, 2006: 28).

Bu seçimler, İran'ın gelişmiş teknolojiye ulaşma hakkı olarak değerlendirilen nükleer teknolojiye girme gayretlerinin toplumun % 80'i tarafından desteklendiğini göstermiştir. İran'da nükleer tartışma, nükleer teknolojinin bir hak olduğu ve nükleer teknolojiye ulaşması durumunda İran'ın daha saygın ve etkili bir konuma geleceği çerçevesinde, rejim tarafından kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirilmektedir. Belki de iç politik düzlemde nükleer tartışma için farklı bir çerçeve çizilmiş olsaydı, sonuç farklı olabilecekti. İranlılar, nükleer program karşılığında yüksek bir ekonomik bedel ödemeyi ve birçok yaptırımlara maruz kalmayı kabul etmek istemeyebileceklerdi. Nükleer tartışmanın bu boyutu da, İran kamuoyunda derin bir şekilde tartışılmaktadır.

İranlılar genel olarak, Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması'nı imzalayan devletlerin atom enerjisini elde etme hakkı olduğunu ve dolayısıyla da İran'ın bu amaç için Rusya tarafından inşa edilmekte olan nükleer güç tesisini kullanmasının önlenmesini haksızlık olarak görmektedirler. İran halkının bir kısmı, İran'ın nükleer silah elde etme niyetinde olmadığını iddia ederken; diğer bir kısmı da İran'ın mutlaka nükleer silahlara sahip olması gerektiğini düşünmektedir. Ayrıca İran halkı, ABD'nin sanki nükleer İran, Kuzey Kore ve Pakistan'dan daha tehlikeli bir ülke olacakmış gibi hareket etmesine anlam verememektedir. Çünkü İsrail ve

ABD'nin intikam alacağını farkında olduğunu belirten İranlılar, bu yüzden İran'ın İsrail'e saldırmayacağını ve nükleer silahların sadece caydırıcılık için elde edilmeye çalışıldığını söylemektedirler (Katz, 2005: 61).

Nükleer tartışmaların boyutunu anlamak için İran'ın iç politik yapısı incelendiğinde, toplumsal gruplaşmaların başlıca iki grup etrafında toplandığı görülmektedir; muhafazakârlar ve reformistler. Bu her iki grup da temelde nükleer teknolojiyi gerekli olarak görmekle birlikte; muhafazakârlar konuya biraz sert ve radikal yaklaşırken, reformistler daha ılımlı ve uzlaşmacı bir yaklaşım benimsemektedirler. Bazı muhafazakârlar, açık bir şekilde Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması'nı terk etmeyi ve nükleer silahlara yönelmeyi savunurken, reformcu kanat ise barışçıl nükleer programa vurgu yapmaktadır (Fahri, 2001: 41–43; Savyon [web], 2004b).

Nükleer teknoloji konusundaki bu tartışma, bedeli ne olursa olsun ABD'nin ve AB'nin karşı çıkmalarına rağmen bu hassas teknolojiyi araştırmaya devam etmek veya daha az tartışmalı ve üzerinde uzlaşmaya varılabilecek düzeyde bir teknolojiye yönelmek ile uluslararası toplumla ilişkileri geliştirmek arasında sürüp gitmektedir (Pollack ve Takeyh [web], 2005).

Değişik görüşlere sahip bu gruplar, bu tartışmayı politik olarak da kullanmışlardır. Böylece ilk kez, son İran Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde uluslararası sorunlarla iç sorunlar arasında bir bağlantı kurulmuştur. İranlılar; iş, yatırım ve uluslararası ilişkiler anlamında normalleşmeyle ilgili önceliklerinin, nükleer program çerçevesinde kendi ülkeleri ve uluslararası toplum arasındaki tartışmayla bağlantılı olduğunu görmüşlerdir. Reformist kanat, zenginleştirme işlemi uluslararası toplumla İran'ın ilişkilerini bozacaksa, İran'ın bundan vazgeçmesi gerektiği yönünde tavrını koyarken; muhafazakâr kanat da bilimsel gereksinim ve saygınlık için tam yakıt çevrimini desteklemiştir. Bu iki kanadın dışında üçüncü bir kanat da, İran'ın hakları ve halkın istekleri arasında denge kurulması gerektiğini savunarak, bu kapsamda düşmanlıklar ve barışı bozucu yaklaşımlardan kaçınılarak, hem

mümkün olduğu kadar gelişmiş teknolojiye ulaşılması hem de uluslararası toplumla karşılıklı güvenin sağlanması yaklaşımını benimsemiştir (Chubin, 2006: 30).

Genel anlamda nükleer programı destekleyen reformistler, İran'ı uluslararası toplumdan ayırmaya doğru götürecektir ve komşularıyla ilişkilerini zedeleyecek bir yaklaşım taraftarı değildirler. Bununla birlikte İran'da nükleer politika konularıyla ilgili kararlar, her ikisi de muhafazakâr olan iki grup tarafından verilmiştir ve hâlen verilmektedir. Bunlardan ilki 1989–1997 yılları arasında iki dönem Cumhurbaşkanlığı yapan Rafsancani ve kendisinden sonra Cumhurbaşkanı olan Hatemi dönemindeki eski nükleer müzakere başkanı Hasan Rowhani gibi pragmatik yaklaşımı benimseyenler, diğeri de mevcut İran Cumhurbaşkanı Ahmedinecad ve yeni nükleer müzakere başkanı Ali Laricani gibi ideolojik yaklaşımı benimseyenlerdir (Afrasiabi [web], 2006).

Bu muhafazakâr sınıflardan her ikisi de İran'ın nükleer silahlara gereksinimi olduğu konusunda hemfikir olmalarına rağmen, bunu gerçekleştirmek için ödenecek bedel konusunda farklı düşünmektedirler. Pragmatistler, müzakere sürecinde daha güçlü olmak, bir antlaşma yapabilmek ve ilişkileri normalleştirebilmek için güce ulaşmaya çalışırken, ideolojik yaklaşımı benimseyenler antlaşmalardan uzak durmayı, bölgesel ve küresel anlamda kendilerini kabul ettirebilmek için güce ulaşmanın zorunlu olduğunu düşünmektedirler. Fakat her iki grup da temelde İran için daha fazla bölgesel rol arayışı içinde olmaları ve ABD'yi bu amaçlarının önünde bir engel olarak görmeleri noktasında birleşmektedirler.

Bu kapsamda İran nükleer sorununun yeniden gündeme gelmesinden sonra, nükleer sorun ile ilgili görüşmeleri ve politikaları 2003–2005 yılları arasında pragmatist yaklaşımı benimseyenler sürdürüp oluştururken, 2005 yılından sonra bu politika ve görüşleri yapılandıranlar Cumhurbaşkanı Ahmedinecad yönetiminin temsil ettiği ideolojik yaklaşımı benimseyenler olmuşlardır. Pragmatistler döneminde nükleer konularla ilgili

olarak Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması'na bağlı kalınarak uzlaşmacı bir tavır izlenmiş, İran'ın kitle imha silahları kurbanı olan bir ülke olarak nükleer silahları istemediği vurgulanmış ve uluslararası toplumla yapılacak etkili müzakereler sayesinde İran'ın nükleer programına karşı fikir birliğinin oluşmasının önlenebileceği iddiaları öne çıkmıştır (Yaphe ve Lutes, 2005: 7).

2005 sonrası dönemde ise uzlaşmacı tavır terk edilmiş ve güce sahip olmak için her şeyi yapma ve güçlü olduğu oranda müzakerelerde başarılı olunacağı yaklaşımı benimsenerek, İsrail ve ABD'nin İran İslam rejimini yıkmaya kararlı olduğu ve bu yüzden nükleer programın devam ettirilmesinden başka seçenek olmadığı iddiaları daha fazla ağırlık kazanmıştır. Radikal muhafazakârlar, müzakerecileri yetersiz olmakla ve önemli teknik ve yasal tavizler vermekle suçlamışlardır (Yaphe ve Lutes, 2005: 7).

Sonuç olarak; iç politik düzlemdeki bu tartışmalara rağmen İranlılar'ın büyük bir çoğunluğu nükleer teknolojiye ulaşma çabalarını, statü, saygınlık ve daha etkili bir bölgesel rol çerçevesinde desteklemektedirler. İran halkı gelişmiş teknoloji, bilimsel gelişme ve bağımsızlığı birbirine bağlı üç kavram olarak görmektedir. İran'ın maruz kaldığı düşünülen ayrımcılık ve çifte standartla birlikte İran milliyetçiliği nükleer programı yaymak için rejim tarafından kullanılmaktadır. Aynı zamanda İran milliyetçiliğinin nükleer teknoloji konusundaki iç baskıları körüklediği belirtilerek, bu aşamadan sonra İran'ın nükleer teknolojiyi terk etmesinin mümkün olamayacağı iddiaları dış politik düzlemde müzakereciler tarafından kullanılmaktadır. Bu sayede İran rejimi kendisini iç politikada meşrulaştırdığı gibi dışarıya karşı da meşrulaştırmaya çalışmaktadır (Chubin, 2006: 31).

b. Dış Politikasına Etkileri

İran, 1979'daki İslam Devrimi'nden itibaren siyasal İslam, devrim ihracı, terörizmi desteklemek ve kitle imha silahları elde etme çabaları

nedeniyle hem komşuları hem de büyük güçler ile sorunlar yaşamaya başlamıştır. İran dış politikası, rejim kimliği ve devletin bölgesel ve küresel sistemde farklı arayışları sebebiyle sıcak savaş gibi büyük kriz dönemleri yaşamıştır. Rejimi ve bölgesel hedefleri doğrultusunda bekası istenmeyen rejim olarak nitelendirilmesinden dolayı İran dış politikası, bu krizler nasıl aşılabilir noktasında şekillenmiştir. Bu bağlamda özellikle ABD-İran ilişkileri, İran dış politikasını bir kriz yönetimi hâline getirmiştir. İran çevresindeki değişimler ABD merkezli değişimlerdir. ABD geçmişte olduğu gibi bugün de söz konusu gelişmelerde İran'ı dışlamayı veya etkisini en aza indirmeyi hedeflemektedir. Bu kapsamda etrafındaki tehlikelerin farkında olan İran, dış politikası çerçevesinde bulduğu fırsatlar doğrultusunda tehdit faktörlerini en aza indirme yönünde eğilim göstermiştir (Keskin, 2006: 32).

Bu çerçevede İran'da, ülkeyi bölgesel ve küresel sorunlarından kaynaklanan kriz ortamından kurtarma amaçlı farklı bakış açıları şekillenmiştir. Reformcular, İran'ın bu kriz ortamından kurtulması için ülke içinde demokrasiyi ve dış politikada Batı'ya uyumlu olmanın gerekliliğini savunurken, 1989 yılından sonra iktidara gelen ılımlı muhafazakârlar İran'ın dış politikasında pragmatist bir yaklaşımı benimsemişlerdir. Özellikle 1997 yılında iktidara gelen Hatemi hükümeti, tansiyonu düşürme ve medeniyetler arası diyalog söylemlerini benimseyerek İran'ın dış dünyaya entegre olması yönünde bir dış politika takip etmiştir. Ancak Ahmedinecad yönetiminin iktidara gelmesiyle birlikte İran'ın yönetiminin takip ettiği pragmatist yaklaşım terk edilmeye başlanmış ve farklı bir dış politika doktrini temelinde siyaset üretilmeye başlanmıştır. Kendisini İsrail ve ABD'nin hedef listesinde gören İran, saldırganlığı ve krizi tırmandırma politikasını en etkili caydırıcı etken olarak görmektedir (Celalifer [web], 2006a).

Hâlen ülke yönetimini elinde bulunduran radikal muhafazakâr cepheye göre, Batı ile sorunları olan İran'ın, Batı karşısında sürekli taviz vererek devamlılığını sağlaması mümkün değildir. Bu bağlamda İran'ın yeni dönemde kendi bekasını sağlamak için saldırganlığı akılcı bir politika olarak benimsediği görülmektedir. Radikal muhafazakârlara göre, İran Batı ile

uyumlu hâle gelmek için birçok devrimci ölkü ve amacından vazgeçmesine rağmen yine de rejimi garanti altına alamamıştır. Çünkü İslam devrimi hedeflerinden uzaklaşma sürecine giren İran, batı ile ilişkilerinde sürekli kaybetmiştir. İran, yeni dönemde varlığı kabul edilmediği takdirde uyumlu olmayacağı görüntüsü vermektedir. Cumhurbaşkanı Ahmedinecad'ın İsrail, ABD ve kısmen AB karşıtı söylemleri bunun en açık göstergesidir. Görülüyor Dış politika yaklaşımında radikal muhafazakârlar, reformcular ve ılımlı muhafazakârlara nazaran daha sert ve uzlaşma yanlısı olmayan bir tutum sergilemektedirler (Keskin, 2006: 33).

Bu noktada İran'ın nükleer silahlara sahip olması durumunda bölgesel ve küresel anlamda nasıl bir dış politika ve tavır benimseyeceği önemlidir. Bu konuyla ilgili olarak bazıları, İran'ın Körfez bölgesindeki çıkarları için daha saldırgan ve bölgesel ortaklıklar için taleplerinde daha tehditkâr davranacağını ileri sürmektedirler. Kendine güvenen bir İran'ın bölgedeki ABD üslerinin kapatılmasını talep edebileceği veya 1980'li yılların başında olduğu gibi devrim ihracı gayretlerine yeniden başlayacağı konusunda tehdit olabileceği değerlendirilmektedir. Aynı zamanda İran'ın petrol politikalarında kendini ağırlıklı olarak hissettirmesi, daha ileri düzeyde İsrail düşmanı, Irak, İsrail-Filistin sorununa daha çok müdahil olması beklenmektedir. Diğer taraftan bazı İranlı uzmanlar da, nükleer güvene sahip bir İran'ın dış politika ve güvenlik ilişkilerinde daha ılımlı olacağını ve daha güçlü bir İran'ın daha az tehlikeli olacağını iddia etmektedirler (Yaphe ve Lutes, 2005: 9).

Nükleer silahlara sahip İran konusunda bazıları da; İran'ın aşağılık duygusu taşıdığını ve psikolojik olarak rahatlamak ve rejimin hayatiyetini devam ettirmek için nükleer silahlara ulaşmayı hedeflediğini vurgulamaktadırlar. Bu çerçevede nükleer silahlara sahip olacak olan İran'ın nükleer stratejisinin savunma yönünde caydırıcılığa dayanacağını ileri sürmektedirler. Bu görüşü paylaşanlar, İranlıların, nükleer silahları ABD ve İsrail'e karşı kullanmanın intihar olacağını farkında olduklarını söylemektedirler. Bu uzmanlar, nükleer silahlarla donanmış bir İran'ın, muhtemelen şu an olduğundan daha az saldırgan olacağını, ABD ile daha iyi

ilişkilere sahip olacağını ve terörist organizasyonları daha az destekleyeceğini savunmaktadırlar (Yaphe ve Lutes, 2005: 9).

Görüldüğü gibi her ne şekilde olursa olsun nükleer silahlara sahip olacak bir İran'ın dış politik yapısında bir değişim olacağı kesindir. Bu değişim de, mutlaka İran yönetimine sahip iktidarın özelliği ile doğru orantılı olacaktır. Bu dönemde İran yönetimine sahip olanların radikal muhafazakâr cephe olduğunu ve bu kanadın bölgesel ve küresel hedefleri göz önüne alınırsa, birinci gruba girenlerin görüşlerinde olduğu gibi, İran'ın bölgesel ve küresel hedeflerinde daha saldırgan ve tehditkâr davranacağını değerlendirmek daha doğru bir yaklaşım olacaktır.

2. BÖLGESEL ETKİLERİ

a. Ortadoğu'ya Etkileri

(1) Arap Ülkelerine Etkileri

Genel olarak Arap devletleri Ortadoğu ve Basra Körfezi'nde İran'ı dengelemek için uğraşmışlardır. Suriye ve Yemen gibi belli başlı istisnalar dışında, Arap devletlerinin büyük bir çoğunluğu İran-Irak Savaşı sırasında İran'ın Irak'ı yenme tehlikesinden dolayı Irak'a destek vermişlerdir. Arap ülkelerinin bu savaştaki en büyük hedefi, Irak'ın İran'a yenilmesi durumunda İran'ın Suudi Arabistan ve Kuveyt'e baskı yapabileceği bölge olan Güney Irak'ta stratejik bir avantaj elde etmesini engellemektir. Aksi taktirde olayların gidişatı İran'ın, bölgedeki tüm Arap devletlerine zarar verecek devrim ihracı politikasını daha kolay uygulamasına ve bölgede gücü ele geçirmesine izin verebilirdi (Russel, 2005: 25).

İran-Irak Savaşı sebebiyle İran'ın politik, askerî ve ekonomik gücünün azalması, 1990'lı yıllar süresince Arap devletlerinin algıladığı İran tehdidinin şiddetini azaltmıştır. Diğer taraftan 1990–1991 Körfez Savaşı sonrasında Körfez'de yeni bir Irak tehlikesinin ortaya çıkmasını engelleme

gerekçesiyle bölgeye yerleşen ABD askerî varlığı, Irak ve İran'ın bölgesel güç dengesini bozucu yönde herhangi bir askerî faaliyet içerisine girmelerini önlemiş ve Arap devletlerini rahatlatmıştır. 1997 yılında İran Cumhurbaşkanı olarak Hatemi'nin seçilmesi ve daha sonra takip ettiği politika, Arap devletleri için İran tehdidinin daha da az algılanmasına sebep olmuştur (Russel, 2005: 25).

Ancak ABD'nin Irak'ta Saddam Hüseyin rejimini ekarte etmesi, İran'ın Körfez bölgesini kontrol eden bir güç konumuna gelmesi yolunda Arap tehdidinin azalmasına yol açmıştır. Çünkü Arap ülkeleri, Arap birliği kurarak tek bir Arap devleti kurma özlemi olan Saddam Hüseyin'i kendilerine yönelik bir tehdit olarak algılasalar da, Irak'ı, devrim ihraç etmeye çalışarak onlara zarar verme çabası içerisinde olan İran'a karşı önemli bir denge unsuru olarak görüyorlardı.

Aynı zamanda Irak'ta Saddam rejiminin devrilmesinden sonra yeni oluşacak yönetim ve meydana gelecek gelişmelerden tedirgin olan Arap devletleri, Irak'ta ABD'nin destek verdiğini düşündükleri Şii varlığının ön plana çıkma ihtimalinden de kaygılanmaktadırlar. Bölgede Şiiler'in öne çıkmasıyla İran'ın etkisinin artacağını değerlendiren bu ülkelerin korkusu, yeniden canlanan İran milliyetçiliği ve devrimci düşünceler doğrultusunda İran'ın bölgede etkili bir güç olarak ortaya çıkması ve güç dengelerini alt üst etmesidir. Bütün bunlara rağmen Arap devletleri, Körfez'de giderek yükselen İran tehdidinden olduğu kadar ABD'nin askerî ve politik niyetlerinden de çekinmektedirler (Russel, 2005: 26).

İran'ı kendileri için önemli bir tehdit unsuru olarak gören Körfez İşbirliği Örgütü¹¹ (KİÖ) üyesi Arap ülkelerinden birkaç tanesi nükleer silahlara sahip İran'ı nükleer silahlara sahip olmayan İran'dan daha büyük bir tehdit olarak değerlendirmektedirler. Bu ülkeler, ifşa edilmemiş nükleer silahları ile İsrail bir tehdit oluşturmuyorsa, nükleer silahlara sahip bir İran'ın tehdit oluşturduğunu kabul etmemektedirler. Bu kapsamda nükleer silahlara sahip

¹¹ Körfez İşbirliği Örgütü(KİÖ): Suudi Arabistan, Kuveyt, Bahreyn, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri ve Umman

İran'ın Körfez'i ilgilendiren bir sorun olmadığını düşünen KİÖ ülkeleri, bu sorunun çözülmesine yardımcı olmaları gerektiğini de düşünmemektedirler. Bu ülkeler; İsrail ve ABD bu sorunu ciddi bir tehdit olarak görüyorsa, bu meseleyi kendilerinin halletmeleri gerektiğini değerlendirmektedirler (Yaphe ve Lutes, 2005: 19).

Bu ülkeler aynı zamanda, askerî müdahale seçeneği gerçekleştiği takdirde içinde bulundukları bölgenin krizin içerisinde yer alacağını ve kendilerinin sonuçlarına katlanmak zorunda olduklarını da bilmektedirler. Bu yüzden bu devletler, bölgesel güvenliğinin tehlikeye girecek olması ve istikrarın bozulması noktasında ABD ve İran'ı eşit oranda suçlamaktadırlar. Bu çerçevede Arap devletleri, gerçek sorunun Tahran ve Washington arasında ilişki olmamasından kaynaklandığını düşünmektedirler. İran ve ABD arasındaki bu diplomatik kopukluğun, sorunun askerî bir çatışmaya kadar gitmesine sebep olacağına dikkat çeken bu ülkeler, İran'ın bu kararı çoktan verdiğini, her ne pahasına olursa olsun nükleer silahları elde etme çabalarını sürdüreceğini ve dönüşü olmayan bir noktada olduğunu düşünmektedirler (Yaphe ve Lutes, 2005: 19).

İran'ın nükleer silahları ve ABD'nin sorun içerisindeki konumu hakkında bu tür yargılara sahip olan Arap devletlerinde, genel olarak nükleer yeteneğe sahip olacak bir İran'ın Ortadoğu'da nükleer silahlara sahip İsrail ve ABD'yi dengeleyeceği de düşünülmektedir. Ortadoğu bölgesinde hiçbir Arap ülkesinin ve Pakistan dışında hiçbir Müslüman ülkenin nükleer silahlara sahip olmadığını belirten bu devletler, ABD ve İsrail'in nükleer silahlarına karşı en azından Müslüman bir ülke olan İran'ın nükleer silahlara sahip olması olayını bile dengeleyici olması açısından meşru olarak görebilmektedirler (Russel, 2005: 26).

Ancak Ortadoğu bölgesinde nükleer silahlara sahip bir İran'ın ABD ve İsrail'i dengeleyeceğini değerlendirilen Arap devletlerinin iki konuyu göz ardı ettikleri düşünülmektedir. Bunlardan birincisi İran'ın nükleer silahlara sahip olması durumunda ABD'nin Arap devletleri arkasındaki duruşunun oldukça

zayıflayacağı ve bunun sonucunda da İran'ın Irak, Kuveyt veya Birleşik Arap Emirlikleri istikametinde topraklarını genişletmeye çalışacağı değerlendirilmektedir. İkinci olarak ise, nükleer silahlara sahip İran'ın saldırgan bir dış politika takip etmeye başlayacağı ve bundan dolayı da bölgedeki ABD varlığını sonlandırmak için bölgedeki ABD hedeflerine ve ABD yanlısı devletlere terörist saldırılara destek verebileceğine ve hatta bu hedeflere karşı balistik füzeleri vasıtasıyla nükleer saldırıda bulunabileceği ileri sürülmektedir (Russel, 2005: 27).

Ancak bu yapılan değerlendirmelerden Arap ülkelerinin gerçekten nükleer silahlara sahip bir İran'ı istedikleri sonucu kesinlikle çıkarılamaz. Arap ülkeleri, sadece bölgedeki hedeflerinden çekindikleri güçlü bir ABD varlığına karşı İran'ı haklı bulmaktadırlar. Gerçekte Arap ülkeleri, ne bölgeye tamamen yerleşmiş ve kontrolü altına almış bir ABD'yi ne de nükleer silahlara sahip bir İran'ı istemektedirler.

Nitekim Aralık 2006 tarihinde Suudi Arabistan, Kuveyt, Bahreyn, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri ve Umman'ın aralarında bulunduğu altı Arap ülkesi Suudi Arabistan'ın başkenti Riyad'da bir araya gelmişler ve uluslararası antlaşmalar dâhilinde sivil bir nükleer programı değerlendirdiklerini açıklamışlardır. İran sorununun mutlaka barışçıl yollarla çözülmesini isteyen bu ülkeler, İran ile Körfez ülkeleri arasındaki ayrılığın daha da fazla derinleşmesini istememektedirler. İran'ın nükleer kapasitesini askerî amaçlar doğrultusunda kullanma ihtimali doğrultusunda kendilerinin de bu teknolojiye ihtiyaçları olduğunu belirtmektedirler. Hâlihazırda 100–200 adet nükleer silaha sahip olan İsrail'in nükleer kapasitesini kesinlikle onaylamadıklarını söyleyen bu ülkeler, bölgede nükleer silahlara sahip ikinci bir devletin çıkmasını kesinlikle istemediklerini açıklamışlardır (BBC TURKISH [web], 2006d).

Sonuç olarak İran'ın nükleer sorununun hem müzakere aşamasında hem de nükleer silahları elde ettikten sonra kendilerine önemli etkileri olacağını düşünen Arap ülkeleri, nükleer silahlara sahip bir İran'ı kesinlikle

istememektedirler. Bununla birlikte bu ülkelerin kendi bölgelerindeki ABD hedeflerine ve İsrail'in elinde bulundurduğu nükleer silahlara karşı İran'ın nükleer programını bile destekler gibi görünmelerinin arkasında, ABD'nin amaçlarından ve İsrail'in nükleer silahlarından da en az İran'ın nükleer silahlara sahip olması kadar çekindikleri anlamı rahatlıkla çıkarılabilir. Kısacası Arap ülkeleri, bölgede ne İsrail'in ne de İran'ın nükleer silahlara sahip olmasını istememektedirler. Ancak bu aşamada nükleer kapasiteye sahip İsrail için herhangi bir şey yapılamayacağını vurgulayan bu devletler; İran'ın nükleer silahlara ulaşması konusunun mutlaka engellenmesi gerektiğini, ancak bunun barışçıl yollarla yapılması gerektiğini vurgulamaktadırlar.

(2) İsrail'e Etkileri

İsraili sivil ve askerî yetkililer ve akademisyenler, nükleer silahlara sahip İran'ı büyük bir tehdit olarak değerlendirmektedirler. İsraililer, Kudüs'ü serbest bırakmak ve kendi ülkelerinin yerine Filistinlileri yerleştirmek için, İsrailileri Filistin'den atarak kendi devletlerinin yerine Müslümanlar'ın kontrolünde üniter bir devlet kuracağını değerlendirdikleri İran'ı kendileri için önemli bir tehdit olarak görmektedirler (Yaphe ve Lutes, 2005: 15).

İran'ın nükleer silahları elde etmesi durumunda, İsrail'in öncelikli olarak üç önemli tehditle karşı karşıya kalacağı değerlendirilmektedir. Bunlardan birincisi, İran'ın nükleer silahları İsrail'e karşı direk olarak kullanabileceği olasılığıdır. İsrail; Soğuk Savaş dönemindeki dehşet dengesi doktrininin İsrail ve İran arasında başarılı olmaması, İran'ın mevcut yönetimi içindeki radikal grupların yönetimi ele geçirmesi, rejimin tamamen yok olma tehlikesi ile karşılaşması ve bunun sonucunda İranlı radikal yöneticilerin İsrail'i bombalamaya karar vermeleri durumlarında İran'ın nükleer silahlarını direkt olarak İsrail'e karşı kullanabileceğini düşünmektedirler (Sadr, 2005: 63).

Bu tehditlerden ikincisi ise İran'ın nükleer silahlarını İsrail'e karşı kullanması için Hizbullah veya Hamas gibi bazı radikal İslami örgütlere verebileceğidir (Kemp, 2004: 1).

İsrail'in nükleer silahlara sahip olacak olan İran'dan üçüncü çekincesi de, İran'ın terörist organizasyonlara verdiği destek konusunda daha da cesaretlenerek desteğini giderek arttırmasıdır. Nükleer silahlarla karşılık verebileceğinden dolayı İsrail'in çatışma ihtimalini göze alamayacağını değerlendiren İran'ın, İsrail'i tedirgin etmek için daha serbest ve rahat bir biçimde Hizbullah ve İslami Cihad gibi örgütlere para desteğini arttırabileceği ve yaptıkları intihar eylemlerini arttırarak devam etmeleri için cesaretlendirebileceği ileri sürülmektedir (Kemp, 2004: 1).

İsrail açısından İran'ın nükleer silahlara sahip olması durumunda algılayabileceği ileri sürülen bu üç mevcut tehdit dışında daha sonraki aşamalarda meydana gelebileceği değerlendirilen bazı tehditler de bulunmaktadır. Bu tehditlerin de, İsrail'in çıkarlarına zarar verebileceği değerlendirilmektedir.

Bu çerçevede İran'daki rejimi değiştirmek için yapılacak askerî bir faaliyetin, uzun vadeli bir çözüm olmayabileceği ve bu amaçla yapılacak bir harekâtla rejimin daha da kuvvetlenerek arkasına aldığı iç desteği arttırabileceği belirtilmektedir. Bazı uzmanlar, İran nükleer programının en önemli itici kuvvetlerinden birinin, bölgedeki ABD ve İsrail'in amaçlarından kaynaklanan endişelerin İran yönetimi ve halkı tarafından daha fazla hissedilir duruma gelmesi olduğunu ileri sürmektedirler. Bu açıdan, yapılacak herhangi bir askerî harekât sonrasında nükleer program konusunda birleşmiş İran kamuoyu, nükleer programa desteğini daha da arttıracaktır. İran halkı, İran yönetiminin, her ne şekilde olursa olsun, nükleer silah elde etme çabalarına daha fazla destek verecektir ve buna engel olmaya çalışan ABD ve İsrail aleyhtarlığı konusunda daha da radikalleşecektir. Bu anlamda İsrail'i ve ABD'yi tedirgin eden diğer bir konu da, bölgede ABD ve İsrail'in varlığının

devamını tehlikeye düşürecek olan mevcut ABD ve İsrail karşıtlığının artmasıdır (Eisenstant, 2004: 20).

İsrail askerî bir harekâtın sonuçlarıyla ilgili bir takım çekincelere sahip olmakla birlikte, nükleer silahları elde eden İran'ın, rejimini içeride meşrulaştıracak, uluslararası arenada da bir prestij kazanacak olması ve buna bağlı olarak da bölgesel hedeflerini yerine getirebilme anlamında daha kararlı ve korkusuzca hareket edebilecek olması İsrail'i bekleyen diğer tehlikeler olarak görülmektedir (Sadr, 2005: 68).

Diğer taraftan İran'ın nükleer silahları elde etmesi, İsrail'in bölgesel rakibinden daha ileri düzeyde nükleer yeterliliğe sahip olmak için kaynaklarının büyük bir çoğunluğunu nükleer çalışmalar doğrultusunda yönlendirme zorunluluğunu hissetmesine sebep olacağından, İsrail'i ekonomik açıdan sıkıntıya sokacak gereksiz ve pahalı bir silahlanma yarışının başlayabileceği değerlendirilmektedir. Buna bağlı olarak İran'ın Türkiye, Mısır, Cezayir, Suriye, Libya ve Suudi Arabistan'ın da nükleer silahlara sahip olmaya çalışacağını değerlendiren İsrail, bölgedeki silahlanmanın İran ile sınırlı kalmayacağını düşünmektedir. Halklarının büyük bir çoğunluğu hiçbir hâl ve şartta İsrail'in varlığını kabul etmeye yanaşmayan topluluklardan oluşan bu ülkelerin nükleer silah sahibi olmasını körükleyecek bu durum, İsrailli yöneticiler tarafından kabul edilemez ve ciddi bir tehdit olarak algılanmaktadır (Kibaroglu, 2006: 112).

Bu ülkelerin nükleer silahları geliştirmeye başlamalarıyla birlikte, stratejik derinliğe sahip olmayan ve az bir nüfusa sahip küçük ve hassas bir ülke olan İsrail'in kendisine düşman olan ülkelerin yer aldığı bir ortamda kendisini savunmasının çok zor olacağı iddia edilmektedir. Bu görüşü savunanlara göre, İran son derece tehlikeli "serseri bir devlet"tir. Bunun da ötesinde rasyonel olarak hareket etmeyen bir rejime sahip olan İran, İsrail ve Siyonist rejim düşmanlığı ile radikalleşmiştir. Bu çerçevede İsrail için zaten var olan bir tehdit görünümünde olan İran tehlikesinin, nükleer silahlarla

kendisini daha fazla hissettireceği değerlendirilmektedir (Yaphe ve Lutes, 2005: 17).

İsrail'de İran'dan kaynaklanan tehdit konusunda ülke çapında ortak bir fikir birliği olmakla birlikte, bu tehdide karşı İsrail'in nasıl hareket edeceği tartışmaları devam etmektedir. Bu kapsamda, ülkede İran tehdidini ele alan iki farklı görüş bulunmaktadır. Bunlardan birincisi İran'ı, İsrail'i yok etmeye çalışan sert ideolojik bir düşman olarak görmektedir. Bu görüşün savunucuları, yakın gelecekte İran rejiminin değişmesinin mümkün olmayacağını düşünmektedirler ve İsrail'in nükleer silahlara sahip bir İran'la birlikte yaşayamayacağını ileri sürmektedirler. Çünkü er ya da geç İran'ın nükleer silahlarını İsrail'e karşı kullanacağı değerlendirilmektedirler (Brom, 2005: 145).

Diğer görüşün savunucuları ise birçok faktör tarafından etkilenen politikası ile İran'ı, çok daha karmaşık bir varlık olarak değerlendirmektedirler. Bu görüşe göre, bu faktörlerden sadece bir tanesi ideolojik faktördür ve İran'ın politikaları ideolojiden çok millî çıkarlar ve rejimin korunması faktörleri tarafından yönlendirilmektedir. İsrail'e karşı İran ideolojik gündemi takip etmektedir. Çünkü bu politika İran'ın Arap dünyasındaki millî çıkarlarına ve Müslüman dünyasında liderlik konumuna hizmet etmektedir ve rejimin devrimsel imajını kaybetmemesine yardım etmektedir. Böylece İran rejiminin, meşru bir rejim olarak var olma nedenini korumasına yardımcı olmaktadır (Brom, 2005: 145).

İsrail kamuoyunda bahsedilen bu iki farklı görüş etrafında şekillenen İran tehdidi, farklı sonuçların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Birinci görüşe mensup olanlar, politik baskıların İran'ın nükleer programını durdurmaya yeterli olmayacağını savunurken, diğerleri de politik baskının İran'ın nükleer programını kayda değer bir şekilde erteleyebileceğini savunmaktadırlar. İkinci görüşü savunanlar, farklı bir rejime sahip nükleer bir İran'ın, İsrail için önemli bir tehdit oluşturmayacağını ve kolaylıkla caydırılabileceğini ileri sürmektedirler. Dahası bu görüşün taraftarları, nükleer

program yeterli bir şekilde ertelenebilirse, İran'da rejim değişikliğinin gerçekleşebileceğine inanmaktadırlar ve bunun da İsrail'e yönelen tehdidi azaltacağını ifade etmektedirler. Birinci görüşün taraftarları ise, hiçbir politik koşul altında nükleer bir İran'ın kabul edilememesi gerektiğini düşünmektedirler (Brom, 2005: 146).

Bu iki görüş çerçevesinde şekillenen İsrail kamuoyunun büyük bir çoğunluğu, İran'ın henüz nükleer silah elde etme aşamasına gelmediği değerlendiriliyorsa, tesislerinin yeri biliniyorsa ve hassas olduğu düşünülüyorsa, önleyici bir saldırı yapılmasını desteklemektedirler. İsrailler, tüm tesislerin yerinin net bir şekilde belli olmamasının ve yapılacak saldırının İran'ın nükleer tesislerine imha etmesinin önemli olmadığını, Irak'ın nükleer tesisi Osirak reaktörüne yapılan saldırının Irak'ın nükleer çalışmalarını ertelediği gibi yapılacak herhangi bir saldırının da İran'ın nükleer çalışmalarını sekteye uğratmasını yeterli olarak görmektedirler. 1981 yılında Irak'a yapılan operasyon gibi askerî müdahaleyi savunanlar, bu tür bir harekâtın faydalı, etkili ve sonuca götüren bir faaliyet olacağını değerlendirmektedirler.

Diğer taraftan bu tür bir harekâtın etkisini sorgulayanlar ise daha çok ikinci görüşü paylaşanlardır. Osirak reaktörünün İran'dakilere göre devre dışı bırakılmasının daha kolay olduğunu değerlendirmektedirler. Çünkü Osirak tesislerinin yeri belliydi ve tek bir tesisti. Fakat İran'ın, tesislerini ülke geneline yaydığı ve zenginleştirme işlemini gerçekleştirdiği için daha tehlikeli olabileceği ileri sürülmektedir. Üstelik Irak İsrail'in saldırılarına karşı koyabilecek yeterlilikte değildi. Fakat İran misilleme yapabilecek güce ve hava savunma sistemlerine sahiptir. Diğer taraftan az da olsa bu düşüncüyü paylaşan İsrailliler, bu sorun kapsamında ülkelerinin yalnız olmadığını ve UAEA'nın İran'ın nükleer programıyla ilgili olarak çok daha etkili bir mekanizma olduğunu ve politik girişimlerin devam etmesi gerektiğini savunmaktadırlar (Brom, 2005: 146).

b. Türkiye'ye Etkileri

(1) Türkiye-İran ilişkileri

Jeopolitik açıdan dünyanın en kritik bölgesinde yer alan İran ve Türkiye, aynı zamanda köklü bir tarihsel geçmişe de sahiptir. Türkiye-İran ilişkileri analiz edilirken iki farklı bakış açısıyla karşılaşılmaktadır. Bunlardan birincisinde; 400 yıldan beri Türkiye-İran ilişkilerinde dostluk ilişkilerinden bahsedilerek, 1639 Kasr-ı Şirin Antlaşması'ndan bu yana Türkiye-İran sınırının hiç değişmediği, iki ülke arasında hiçbir problem yaşanmadığı ve yaşansa da barışçıl yollardan halledildiği vurgulanmaktadır. Diğer görüşü savunanlar ise 400 yıldan beri Türkiye-İran ilişkilerine düşmanlıkların hakim olduğunu, Şii İran tehlikesinin hiçbir zaman bitmediğini ve bitmeyeceğini ve İran'dan asla dost olmayacağını ileri sürmektedirler. İki ülke ilişkilerine dostluğun hakim olduğunu ileri sürenler, 1979 sonrası dönemde yaşanan gerginlikleri Humeyni rejimine bağlamakta ve Şah dönemindeki ilişkilerin oldukça iyi olduğunu belirtmektedirler (Çetinsaya [web], 2006: 2).

Türkiye-İran ilişkilerine tarihsel perspektiften bakıldığında, iki ülke arasında sürekli bir rekabetin olduğu ve 1514–1639, 1723–1746, 1776–1779, 1812–1823 dönemlerinde savaşların yaşandığı görülmektedir. İran'da 1501 yılında Şii Safevi devletinin kuruluşundan sonra iki devlet, ya savaşmışlar ya da birbirlerini zayıf gördükleri zamanlarda istediklerini elde etmekten çekinmemişlerdir. İki ülke arasındaki dinî, siyasi, mali ve stratejik sebeplerle toprak kazanma mücadeleleri, 19. yüzyılın ilk yarısına kadar sürmüştür. Bu mücadelenin, 19. yüzyılda İslam dünyasında emperyalizm dönemiyle farklı bir havaya bürünüp, 1918 yılına kadar sürdüğü görülmektedir (Çetinsaya [web], 2006: 2).

I. Dünya Savaşı'ndan sonra batılılaşma ve çağdaşlaşmayı kendilerine hedef olarak kabul eden İran ve Türkiye birbirlerine yakınlaşmıştır. Türkiye-İran ilişkilerinde bu dönemde yaşanan yakınlaşma sonrasında, Kürt kabilelerinin iki ülke sınırında sorun çıkartmaları üzerine

İran'ın bu Kürt aşiretlerine yardım etmesini engellemek ve iki ülke arasında gerginliklere sebep olan bu olaylara son vermek için 22 Ağustos 1926 tarihinde "Türk-İran Dostluk ve Güvenlik Antlaşması" imzalanmıştır. Daha sonra aynı sorunlar tekrar yaşanmaya başlayınca 15 Haziran 1928 tarihinde ek bir protokol daha imzalanmıştır (Saray, 1999: 113–114).

20. yüzyılda temel olarak iki ülke arasındaki ilişkilerde zıtlaşma ve uzlaşma olarak nitelendirilebilecek iki temel boyut göze çarpmaktadır. Bunlardan uzlaşma boyutu, Sadabat Paketi'yle başlayıp Bağdat Paketi, CENTO (Central Treaty Organization-Merkezi Antlaşma Örgütü), Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Teşkilatı, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (Economic Cooperation Organization-ECO) çizgisinde devam eden işbirliği sürecidir (Çetinsaya [web], 2006: 3).

Zıtlaşma boyutu ise genellikle bölücü unsurlar ve ideolojik sorunlar üzerinde oluşan rekabet sürecidir. Ortak iktisadi çıkarlar, iki ülkeyi uzlaşmaya yönlendiren faktörler olarak öne çıkarken, iki ülke ve Kuzey Irak'ta yaşayan Kürtler iki ülke ilişkilerinde önemli bir rol oynamaktadır. İki ülke arasındaki ideolojik çekişme ise Şah döneminde monarşi-demokrasi, İslam Devrimi sonrası dönemde ise laik-İslamcı tartışması etrafında şekillenmiştir (Çetinsaya [web], 2006: 3).

İki ülkenin Arap ülkeleriyle ilişkileri de, ilişkilerinin şekillenmesinde belirgin bir faktör olmuştur. Özellikle her iki ülkenin Irak ile olan ilişkileri, birbirleri arasındaki ilişkilerini doğrudan etkilemiştir. Diğer taraftan Türkiye ve İran'ın ABD ve Sovyetler Birliği (Rusya) ile ilişkileri de, iki ülkenin ilişkilerini etkilemiştir. Soğuk Savaş sonrası dönemde, Türkiye-İran ilişkilerinde Orta Asya, Kafkasya, Kuzey Irak ve İsrail faktörleri belirleyici unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır (Çetinsaya [web], 2006: 3).

Tahran'daki İslam Devrimi'nden bu yana Türk-İran ilişkileri, iki ülkenin tamamen uzlaşmalarına imkân tanımayan farklı dünya görüşlerine ve ideolojik yaklaşımlara sahip olmalarından dolayı karşılıklı güvensizlikle

tanımlanmaktadır. Bununla birlikte, her iki ülkenin bin yıllık devlet tecrübeleri, kendilerini tehdit altında hissetmedikleri sürece karşılıklı çıkarlara dayanan komşuluk ilişkilerini sürdürmelerini sağlamıştır. Son yirmi yılda Türkiye-İran ilişkileri, bahsedilen bu faktörler çerçevesinde inişli ve çıkışlı bir döneme sahne olmuştur (Cankara, 2005: 208).

Günümüz itibarıyla Türkiye ile zaman zaman millî çıkarları çatışan İran arasındaki uyuşmazlıkları ve potansiyel anlaşmazlıklar şu şekilde sıralanmaktadır (Yavuz, 2006: 13):

- İran'ın bölgede siyasal İslam kavramını ihraç etme gayretlerinden kaynaklanabilecek potansiyel uyuşmazlıklar,
- Türkiye'deki bölücü gruplara destek,
- Azerbaycan'da milliyetçiliğin gelişmesi ile Türkiye ve İran'ın rekabete sürüklenmesi, bu gelişmenin İran'ın toprak bütünlüğünü tehdit etmesi,
- Türkiye ile İran arasındaki Orta Asya'da nüfuz mücadelesi.

Devrim sonrası İran'da kurulan Humeyni rejimi, Türkiye'nin gösterdiği dostane hareketlere aynı şekilde karşılık vermemiştir. Türkiye'nin yarım yüzyıldır sürdürdüğü yumuşak ilişkiler, İran'ın değişen rejiminden önemli ölçüde etkilenmiştir ve İran'ın İslam Devrimi ihraç etme çabaları sıkıntı yaratmıştır. Humeyni ve arkadaşları, Türkiye hakkında pek dostça olmayan sözler söylemişler ve muhtelif zamanlarda yaptıkları sözlü ve yazılı açıklamalarda laik Türkiye Cumhuriyeti'ne ve onun kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'e karşı saygısızca tenkitlerde bulunmuşlardır.

Humeyni rejiminin ilk günlerinden itibaren, İran'da gerçekleşen devrim, Türkiye'ye ihraç edilmek için büyük çaba sarf edilmiş ve bazı radikal

dinci çevreler tarafından sempati ile karşılanmıştır. Hatta bazı eski ve yeni politikacıların, muhtemelen İranlı yetkililerin daveti üzerine, bu ülkeyi gayri resmi yollardan ziyaret ettikleri ve birtakım temaslarda bulundukları tespit edilmiştir. Bu ziyaretlerden cesaretlenen İranlı yöneticiler; Türkiye'ye yönelik köktendinci faaliyetlerine, Atatürk ve laikliği savunan yöneticilere karşı kampanyalarına devam etmişlerdir (Saray, 1999: 158).

İran, Türkiye'ye yönelik terör faaliyetlerini de desteklemişlerdir. 1990 Körfez Savaşı'ndan sonra ABD ile müttefiklerinin Kuzey Irak'ta oluşmasına sebep oldukları boşluk, bölücü terör örgütü PKK'nın işine yaramış ve Türkiye'yi rahatsız etmeye başlamıştır. Türkiye'nin hassas bölgesi hâline gelen Güneydoğu bölgesinde kendi güdümünde bir Kürt-İslam Devleti kurma hayalleri kuran İran, Hizbullah ve PKK terör örgütlerine eğitim, kamp, barınma, sağlık, silah, cephane ve lojistik destek vermeye başlamıştır. İran'ın bu iki terör örgütüne verdiği destek ve hakkında ortaya çıkan deliller, Türkiye'yi son derece rahatsız etmiştir. Türk yetkililer, İran'ı defalarca ikaz etmelerine rağmen, terör örgütlerine İran'ın desteğinin devam etmesi, iki ülke ilişkilerini arzu edilmeyen bir krizin içerisine sürüklemiştir (Saray, 1999: 162).

Ancak yakın zamanda İran güvenlik güçleri ve PKK terör örgütü mensupları arasında yaşanan sınır çatışmalarına bakıldığında, uzun yıllar PKK'ya destek veren ve Türkiye'nin tüm istek ve baskılarına rağmen, bundan vazgeçmeyen İran'ın; Irak'ın 2003'te ABD tarafından işgalinden sonra PKK konusunda tutum değişikliği içerisine girdiği görülmektedir (Keskin, 2004: 28).

Türkiye ve İran arasındaki ihtilaf konularından birisi de, her iki ülkenin tarihe ve akrabalığa dayalı ilişkileri olan Azerbaycan'dır. Kuzey İran'da Azerbaycan'dan daha fazla Azeri yaşadığı için Tahran, Kuzey İran'da ayrılma taraftarı bir harekete dönüşebilecek potansiyel bir ayaklanmadan kaygılanmaktadır. Elçibey hükümetinin (1992–1993) izlediği politika Tahran'a bir uyarı sinyali göndermiştir. O zamandan bu yana İran, Bakü Körfezi'ndeki Türk etkisini kırmak için Rusya'nın gayretlerine destek vermiştir ve Türkiye'nin Kafkaslar'daki konumu açısından zorluk çıkarmıştır. İran bir

yandan Haydar Aliyev'e kendisini güvenilir bir ortak olarak gösterirken, diğer yandan Dağlık Karabağ olayında Ermenistan'a destek vermiştir (Cankara, 2005: 212).

Şah döneminde fazla sıcak olmayan Türkiye-İran ilişkileri; İslam Cumhuriyeti döneminde de soğuk olmakla beraber, yine de olabileceği en kötü duruma nazaran iyi bir seviyededir. Bu durum Türkiye'nin, İran'ın kışkırtmalarına uymaması sonucunda ortaya çıkan bir tablodur. Bu ilişkilerin bu şekilde devam etmesinin diğer bir nedeni de, iki ülke arasında toprak veya başka bir konuda herhangi bir ihtilafın olmamasıdır. İran'ın, NATO üyesi Türkiye'ye karşı güvensiz tavrı, iki devletin Irak'a karşı taşıdığı ortak çıkarlar ile dengelenmektedir. Her iki ülkenin de düşman olarak gördüğü Sovyetler Birliği'nin Soğuk Savaş sonrasında ortadan kalkmasıyla, iki ülkenin buluştukları tek ortak nokta da böylece yok olmuştur. Şimdi ise İran ile Rusya stratejik bir ortak görünümündedir ve İran'ın en önemli komşusu olan Türkiye üzerine yeteri kadar eğilmediği bir gerçektir. Bu anlamda İran dış politikasının en önemli eksikliği, Avrupa Birliği ve dinamikleri konusundaki bilgi ve çalışmalarının yetersizliğidir. Yakın bir gelecekte İran, Türkiye'nin AB üyesi olması durumunda AB'nin sınırdaşı olabilir (Chubin, 2001: 27).

İran'a yönelik ekonomik yaptırım kararının tartışıldığı ve Türkiye-AB ilişkilerinin sıkıntılı noktalara taşındığı bir dönemde, 1 Aralık 2006 tarihinde Türkiye Başbakan'ı İran'a bir ziyaret gerçekleştirmiştir ve bu ziyaretin içeriği birçok devletin ilgisini çekmiştir. Bu ziyaretin üç temel ekseninde gerçekleştiği söylenebilir. Birincisi, Ortadoğu'daki gerginlik ve bölgesel sorunların çözülmesi çerçevesinde Irak, Filistin-Lübnan ve PKK ile mücadele konularının ele alınması; ikincisi, nükleer kriz sürecinde İran'ın diplomatik çözüme katkıda bulunması ve üçüncüsü de iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin geliştirilmesidir (Celalifer [web], 2006c).

(2) Nükleer İran ve Türkiye'ye Etkileri

(a) Türkiye'nin Stratejik Yaklaşımına Etkisi

Genel olarak Türk toplumu; toplum ve bölgesel bir güç olarak Irak, Suriye ve diğer Arap ülkeleriyle ilgili aynı yaklaşıma sahip olmamakla birlikte, İran'a karşı daha ciddi bir bakış açısına sahiptir. İran ve İsrail Ortadoğu'da Türkiye açısından rakip kabul edilmekle birlikte; Suriye, Irak ve diğer Arap ülkeleri bu kategoriye dâhil edilmemektedir (Kirişçi [web], 1997).

Türkiye'nin çevresinde, gerek Avrupa'da gerekse Ortadoğu'da (İsrail gibi) çok sayıda nükleer silah sahibi ülke varken, buna yenilerinin eklenmesi Türkiye'nin güvenliğini doğrudan tehdit edebilecektir.

Türkiye, Ortadoğu'da meydana gelen nükleer silahların yayılmasına en hassas olan ülkelerden birisidir. İran'ın nükleer programıyla ilgili gelişmeler, Türkiye'nin stratejik yaklaşımında dış politika ve güvenlik politikaları bakış açısını etkilemektedir. 1990–1991 Körfez Savaşı ve son birkaç yıldan beri artan bir ilgiyle, Türk planlayıcılar ve politika yapıcılar, kitle imha silahlarının uzak mesafelere gönderilmesini sağlayan balistik füzelerle birleşmesini en yakın tehlike olarak değerlendirmeye başlamışlardır. Türkiye'nin Ortadoğu sınırlarında, bir ya da birden çok nükleer veya nükleer olmaya yakın devletin olması, Türkiye'nin stratejik düşüncesini etkileyecek en önemli faktör olarak görülmektedir (Lesser, 2005: 89).

Nükleer kapasiteye sahip veya sahip olmaya yakın bir İran'ın Türkiye'nin çıkarlarına önemli etkileri olacağı açıktır. Kısa ve orta menzilli füzeleriyle birleşen İran nükleer silahları, Türkiye'nin güvenliğine oldukça önemli bir tehdit oluşturacaktır. Türkiye için nükleer bir tehdide maruz kalma yeni bir olgu değildir. Türkiye, Soğuk Savaş boyunca ve sonrası dönemde nükleer silahlara sahip Sovyetler Birliği ve Rusya ile birlikte yaşamıştır. Fakat İran, Türkiye'nin güvenlik endişelerini çok daha fazla arttıracaktır. Bu

kapsamda Batı güvenlik garantisinin önceki döneme nazaran daha az olması, Türkiye'nin kendisine ait bir caydırıcılık yeteneğini elde etmeyi düşünmesine sebep olabileceği değerlendirilmektedir.

(b) Türkiye'nin Uluslararası Hukuk Konusundaki Yaklaşımına Etkisi

İran'ın Hindistan, Pakistan ve İsrail'in aksine Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması'nı imzalamasına ve şartlarına uyacağını kabul etmesine rağmen, buna ters düşecek şekilde nükleer silahlara sahip olması; uluslararası alanda olduğu gibi, Türkiye'de de bu Antlaşma'nın ve UAEA'nın sorgulanmasına sebep olabileceği ileri sürülmektedir (Erdurmaz, 2006: 165).

Türkiye'nin bir dış politika prensibi olarak benimsediği uluslararası antlaşmalardan doğan yükümlülüklerin yerine getirilmesi konusunda hemen yanı başında olumsuz bir örneğin yaşanması; bu gibi gelişmeleri önlemeye yönelik yapılmış veya yapılacak girişimlere olan inancını olumsuz yönde etkileyebilir. Yani nükleer silahların ve diğer kitle imha silahlarının yayılmasının önlenmesi rejimlerine destek veren Türkiye'nin, birçok ülke gibi bu rejimler vasıtasıyla uluslararası barış ve güvenliğin sağlanabileceği yönündeki düşüncesi sarsılabilir. Bu bağlamda uluslararası hukuk ve araçlarının ne kadar etkin olduğu, kimlere ve nasıl hizmet ettiği konusu, Türkiye'de değişik platformlarda daha fazla tartışılmaya başlanabilir (Kibaroglu, 2006: 115).

(c) Türkiye-İran Arasındaki Stratejik Dengeye Etkisi

İran-Türkiye ilişkileri zaman zaman çekişme ve rekabete sahne olsa da, iki ülke arasındaki ilişkiler genel olarak barışçıl olarak nitelendirilmektedir. Bunun sebebi, her iki ülkenin de birbirlerine birçok bakımdan denk olması ve olası bir çatışmadan net avantaj elde edecek tarafın öngörülmemesidir. Yakın tarihte ve günümüzde İran ve Türkiye; gerek

askerî gerekse coğrafi ve demografik açılardan birbirlerine eşit güçler görüntüsü sergilemektedirler. Fakat nükleer silahlara sahip olması durumunda bu denkliğin, İran lehine bozulabileceği belirtilmektedir. Nükleer silahlara sahip İran, genişleyen jeopolitik çıkarlarıyla muhtemelen daha fazla hissedilecektir. Her şeyden önce İran, Türkiye ile olan ilişkilerinde önemli bir stratejik ağırlık elde edecektir (Lesser, 2005: 99).

Böylece bölgesel hiyerarşide Türkiye'den bir basamak yukarı çıkacağı değerlendirilen İran'ın, bu silahları Türkiye'ye karşı kullanmayacağı garanti edilemez. İran, Türkiye ile arasındaki rekabette nükleer gücünün dikkate alınması beklentisi içerisine girecektir. Bu noktada İran'ın nükleer gücünü, özellikle ikili dengeyi etkilemek için kullanması ve hatta tehdit unsuru olarak öne sürmesi bile gerekmez. Nükleer silahların salt varlığı üçüncü tarafların hesaplarını, tehdit algılamalarını ve politikalarını doğal olarak değiştirebilir. İran'ın nükleer silahları bölgesel stratejik yaklaşımın kalıcı bir unsuru hâline geldiğinde, bölgedeki küçük aktörlerin, İran'a yaklaşımıyla Türkiye'ye yaklaşımı konusunda farklılıklar olabilecektir. İsrail, Rusya ve Pakistan'dan sonra İran'ın da nükleer silah sahibi olması, bölgede Türkiye'nin sıradan bir ülke olarak algılanmasına sebep olabilecektir. Bunun sonucunda da Türkiye'nin, bölgedeki etkinliğini ve bölgesel bir güç olma iddiasını kaybedebileceği değerlendirilmektedir (Koç, 2006: 63).

İran'ın nükleer silahlara sahip olması durumunda ve akabinde Türkiye ve İran stratejik dengesinin bozulması; iki ülke arasında gerek İslami ideolojinin yayılması konularında, gerekse Kafkaslar ve Orta Asya'da etkin olma girişimlerinde sorunlar yaşanması olasılığını artıracaktır. Çünkü askerî açıdan belli bir üstünlüğe sahip olduğunu değerlendirecek olan İranlı yöneticiler, Türkiye ve Türk dünyasına yönelik tutum ve davranışlarını değiştirebileceklerdir (Kıbaroğlu, 2006: 115).

(ç) Türkiye'nin ABD, AB ve İsrail ile Güvenlik İlişkilerine Etkisi

İran'ın nükleer silah kapasitesini geliştirmesi; Türkiye'nin ABD, AB ve İsrail ile arasındaki güvenlik ilişkilerini ciddi bir şekilde karmaşıktırabilir. Türkiye, kendisine yönelen nükleer tehlikeyi düşünerek, stratejik tehdit algılamasını en yakın tehdit kapsamında değerlendirebilir ve ABD, İsrail ve Avrupa ile yeni güvenlik ortaklıklarına yanaşmayabilir. Türkiye'nin bölgesel hassasiyeti ve komşularıyla beraber yaşama gereksinimi, savunma işbirliği hesapları üzerinde güçlü bir etkiye sahiptir. Bu yüzden Türkiye toprakları üzerine yönelebilecek potansiyel nükleer misilleme, Türkiye'nin müttefiklik ilişkilerini sorgulamasına sebep olabilir (Lesser, 2005: 100).

Bu değerlendirmenin tam tersine; İran'ın nükleer silah kapasitesine ulaşması, Türkiye'nin, başta ABD olmak üzere, Batı'ya olan güvenlik bağımlılığını arttıracak ve dolayısıyla aradaki ilişkinin kemikleşeceği yönünde yaklaşımlarda bulunmaktadır. Bu bağlamda İran'ın nükleer güç sahibi olmasından sonra, Türkiye'de ABD nükleer silahlarının konuşlandırılmasının gündeme gelebileceği, bu durumun da Türkiye'nin bağımsız dış politika izleme yeteneğini azaltacağı belirtilmektedir (Koç, 2006: 63).

Türkiye'nin, nükleer İran'dan kaynaklanan yükselen risk koşulları altında nükleer silahların yayılması, bu yayılmaya karşı alınacak tedbirler ve füze savunması konularında NATO ve AB'nin daha aktif yaklaşımları geliştirmesi aşamasında önemli bir paya sahip olacağı düşünülmektedir. Türkiye, özellikle Karadeniz ve Ortadoğu olmak üzere, bölgede çok taraflı girişimlere yön veren bir ülke konumundadır.

Son birkaç yıldır NATO ve AB nükleer silahların yayılması konusunu gündemlerinin en üstüne koymuşlardır. Bu çerçevede NATO, birinci Irak savaşından beri bu bölgede önemli girişimlere sahiptir ve kitle imha

silahlarıyla ilgili beklenmedik olaylarla ilgili istihbarat ağını, komuta ve kontrolünü genişletmek için önemli kaynaklar tahsis etmiştir. Yine yeni AB güvenlik stratejilerinde de nükleer silahların yayılması konusu en önemli konu olarak tanımlanmıştır ve kitle imha silahlarının yayılmasıyla ilgili olarak Ortadoğu'daki gelişmelere özellikle vurgu yapılmıştır (Solana [web], 2003:7).

Diğer taraftan AB'nin Türkiye'yi üyeliğe kabul ederek, önemli güç mücadelelerinin yaşandığı Ortadoğu'ya ve nükleer silahlara sahip olacak bir İran'a sınır olacak olması, AB'nin Türkiye'nin üyeliği konusunu çok daha ayrıntılı bir şekilde incelemeye başlamasına da sebep olabilir. Çünkü AB'nin, hem nükleer politikaları gereği İran'la sorun yaşayan ABD ile Türkiye üzerinden karşı karşıya gelmek hem de nükleer silahlara sahip bir İran ile sınır komşusu olmak istemeyeceği değerlendirilmektedir.

(d) Türkiye'deki Nükleer Tartışmalara Etkisi

Son dönemde NATO'nun sağladığı düşünülen güvenlik şemsiyesinin ne kadar etkin olduğu konusunda, özellikle Irak'ın ABD tarafından işgali öncesinde Kuzey Atlantik Konseyi bünyesinde yapılan tartışmalar, Türk kamuoyunda ve güvenlikle ilgili çevrelerde tartışmaların yaşanmasına sebep olmuştur. Diğer taraftan ABD ile Mart 2003'de yaşanan tezkere krizi sebebiyle ilişkilerin kötüleşmesi, ardından Temmuz 2003'te Irak'ın Süleymaniye kentinde Türk askerlerinin ABD'li askerlerce tutuklanması ve bu durumun yarattığı infial duygusu, uluslararası alanda gücün ne kadar önemli olduğunun Türk toplumunun her kesiminde tartışılmaya başlanmasına neden olmuştur (Kibaroglu, 2006: 115).

Türkiye'nin güvenliğini her iki Irak Savaşı'nda da hakkında şüphelerin arttığı NATO ittifak yaklaşımlarının ötesinde koruyacak stratejilere ihtiyacı vardır (İdiz [web], 2006). Bu yüzden Soğuk Savaş boyunca Sovyetler Birliği'nin nükleer silahlarının yanında yaşadığı için Türkiye'nin nükleer tehlikeyle birlikte yaşamaya alışkın olduğu ve olası bir İran nükleer kabiliyetine karşı NATO ittifaklarına güvenilmesiyle ilgili düşünceler tekrar

değerlendirilmeye ihtiyacı olan yaklaşımlardır. Çünkü Soğuk Savaş döneminde nükleer tehdide maruz kalmakla, karşılıklı ittifak ilişkilerinin zayıfladığı bu dönemde nükleer tehdide maruz kalmak arasında farklar bulunmaktadır.

Bu bağlamda İran'ın nükleer programında meydana gelen gelişmeler ve yarattığı sorun kapsamında uluslararası hukuk ve araçlarının etkinliğinin ve Türkiye'nin güvenlik yaklaşımları doğrultusunda ittifak ilişkilerinin güvenilirliğinin sorgulanmaya başlamasının; Türkiye'nin nükleer kapasiteye ulaşması yönünde var olan tartışmaların daha da artmasına sebep olabileceği değerlendirilmektedir.

Ancak nükleer güce ulaşmak birçok kişinin düşündüğünden daha zor, uzun ve maliyetli bir süreci gerektirmekle birlikte, bu yönde girişilecek faaliyetler Batı ile Türkiye arasında oldukça olumsuz ilişkilerin yaşanmasına sebep olabilir. İran'ın nükleer silah geliştirmesinden sonra Türkiye'nin de yapacağı sivil amaçlı nükleer çalışmalar bile muhtemelen nükleer silah geliştirmeye yönelik çalışmalar şeklinde algılanacaktır ve Türkiye'ye yönelik sıkı bir nükleer rejimin uygulanmasına sebep olabilecektir. Bu durumun da, Türkiye'nin AB üyeliği konusundaki en az on yıllık bir süreci içine alan hesaplarıyla ters düşmesi gibi bir sonucun ortaya çıkmasına yol açacağı değerlendirilmektedir. Günümüzde zaten Türkiye'nin önüne kabul edilemeyecek şartlar koyan AB'nin, nükleer araştırmalara başlayacak Türkiye'yi kabul etmesi beklenmemelidir. Türkiye'nin bu tür bir girişiminin, başta Yunanistan ve Güney Kıbrıs Rum Kesimi olmak üzere AB tarafından bir tehdit olarak algılanacağı düşünülmektedir (Koç, 2006: 63).

(e) Askerî Etkileri

İran sorununun ve İran nükleer kapasitesinin uzun vadeli ve askerî güç tehdidini içeren niteliği ile askerî bakımdan da Türkiye'ye etkileri olacaktır. İran nükleer kapasitesini dengelemek için, Türkiye'nin sınırları ötesine güç uygulayabilmesi gerekmektedir. İran, nükleer silah ve

atma vasıtalarına sahip olma girişimlerini sürdürdükçe, Türk Silahlı Kuvvetleri bu gelişmeleri tehdit olarak algılayabilecektir. Tehdidi ortadan kaldırmak isteyen Türk Silahlı Kuvvetleri'nin önünde iki seçenek bulunmaktadır.

Birincisi, NATO bağlamında tehdidi savuşturabilecek işbirliği alanları geliştirmek ve yardım almak. İkincisi de, çözüm yolu olarak millî kaynakları kullanarak İran'dan gelebilecek tehditlere cevap verebilmektir. İran'ın nükleer kapasitesini millî kaynaklarla dengeleme isteği çeşitli mali, hukuki ve teknolojik zorluklar içermektedir. Bu zorluklar giderilse de benzer yeteneklere sahip olmak zaman gerektirecektir. Bu durumda uzun menzilli füze sistemi yerine, füze savunma sistemine sahip olmak bir çözüm olarak görülebilir. İran sorunu derinleştikçe çeşitli biçimlerde ortaya çıkabilecek güvenlik sorunlarının sınır hattında karşılanabilmesi ve etkisiz hâle getirilmesi için Türk Silahlı Kuvvetleri'nin, teşkilat, konuşlanma ve teknik yeteneklerini yeni durumlara göre gözden geçirmesi gerekebilecektir. Türk Silahlı Kuvvetleri'nin bu ortamda önemli miktarda ek mali kaynağa gereksinim duyacağı değerlendirilmektedir (Özcan [web], 2006: 70).

(f) Nükleer Silahlanma Yarışı Kapsamında Etkisi

Nükleer silahlara sahip bir İran'ın ortaya çıkışı; Ortadoğu'da Türkiye'yi de içine alacak bir silahlanma yarışının ortaya çıkmasına sebep olacağı gibi, Ortadoğu dışındaki askerî dengeleri ve tehdit algılamalarını etkileyebilecektir. Rusya, gelişen durumlar karşısında Türkiye'nin güvenliği için olumsuz olabilecek şekilde, nükleer İran'a teknik ve doktriner anlamda karşılık verme ve nükleer anlamda kapasitesini artırma zorunluluğunu hissedebilir (Lesser, 2005: 101).

Benzer şekilde, İran'ın nükleer ve füze kapasitesine bağlı olarak, Türkiye'nin kuvvet yapısı ve stratejisindeki değişiklik, Ege ve Balkanlar'daki güvenlik dengelerine kademeli olarak etki yapabilir. Çünkü Türkiye'nin Ortadoğu'da meydana gelen güç değişikliklerine askerî yapılanma anlamında vereceği cevap, Yunanistan'ın güvenlik yaklaşımlarını da bu değişimler

ışığında şekillendirmesine sebep olabilecektir. Yunanistan, Ege ve Balkanlar bölgesinde Türkiye'nin kuvvet yapısı ve stratejisindeki değişikliklere karşı hassas bir yapıya sahiptir. En basit anlamda bu etki, Türkiye'nin Ortadoğu'daki beklenmedik olayları hedef alarak yapılan savunma modernizasyonu çalışmaları (Örneğin; havada yakıt ikmali tankerleri, Hava İndirme Uyarı ve Kontrol Sistemleri (Airborne Warning and Control Systems-AWACS)) ve Kara Kuvvetleri Taktik Füze Sistemleri (Army Tactical Missile Systems-ATACMS)) kapsamında da görülebilmektedir (Lesser, 2005: 101).

(g) Nükleer Kaçakçılık Kapsamında Etkisi

Türkiye, nükleer teknoloji ve maddelerin kaçırılmasında bir geçiş güzergâhı olarak kullanılabileceğinden, batının en önemli endişe kaynağı olarak algılanabilir. Türkiye nükleer kaçakçılığın engellenmesi ile ilgili olarak güvenlik ve istihbarat işbirliğinin merkezindedir. Nükleer yeteneğini geliştirmeye devam eden İran'ın, Pakistan'a ek olarak nükleer teknoloji için bir başka pazar olarak ortaya çıkması ve Türkiye'nin sınırlarında bu şekilde bir pazarın oluşumu, Türkiye'yi ABD ve Avrupa için daha önemli bir güvenlik ortağı hâline getirebileceği gibi, aynı zamanda Avrupa'nın Ortadoğu ile sınır olan Türkiye'den sakınmasına da sebep olabilir (Lesser, 2005: 102).

Bununla ilgili olarak Avrupa'da; Irak, Suriye ve nükleer silahlara sahip İran'la resmi sınır edinmek ister mi sorusu ciddi bir şekilde sorgulanmaya başlanabilir. Tabi ki Avrupa'nın kafasını karıştırabilecek bu tür soruların, Türkiye'nin AB adaylığı konusunda önemli kararların verildiği süreçte AB ve Türkiye arasındaki dengeleri sarsacağından, Türkiye'nin AB üyeliği yolunda olumsuz gelişmeleri beraberinde getirebileceği değerlendirilmektedir (Lesser, 2005: 102).

3. BÖLGE DIŞINDAKİ DİĞER ÜLKELERE ETKİLERİ

İran'ın nükleer çalışmalarına, ABD, AB ülkeleri, Rusya, Çin, Hindistan ve Japonya'nın yaklaşımları çok farklıdır. Rusya dışında, bu ülkelerin

yaklaşımlarını belirleyen ve birleştikleri nokta ise kendi ekonomilerini ayakta tutabilmek için bölge enerji kaynaklarına bağımlı olmaları, İran ve İran'ın içerisinde bulunduğu bölge ile enerji dışında ekonomik bağlantılarının olmasıdır. Rusya'nın ise diğer ülkeler gibi nükleer kriz sürecinden olumsuz etkilenmediği, aksine hem nükleer teknoloji transfer ederek hem de yükselen petrol fiyatları sayesinde ekonomik getiri elde ettiği değerlendirilmektedir.

2004 yılı verilerine göre dünyada tüketilen 446,442 Btu enerjinin 100,414 katrilyon Btu'sunu ABD tek başına tüketmiştir. Bu rakam yaklaşık olarak dünya toplam enerji tüketim miktarının %24'ünü oluşturmaktadır. ABD'yi %9.82 ile Çin, %6.98 ile Rusya, %5.42 ile Japonya, %3,5 ile Hindistan, %3,2 ile Almanya ve %2,5 ile Fransa takip etmektedir (Energy Information Administration [web], 2006a).

Bu tüketilen enerji kaynaklarından da en önemlisi de petroldür. 2003 yılında ABD tek başına 80,1 milyon varillik dünya petrol tüketiminin 20,1 milyon varilini tüketerek yaklaşık olarak dünya petrol tüketiminin %25'ini tüketir duruma gelmiştir. ABD'yi 5,6 milyon varillik tüketimiyle takip eden Çin ve Japonya, dünya petrol tüketiminin yaklaşık olarak %7'sini tüketmektedirler. Bu ülkeleri 2,7 milyon varil tüketimiyle Rusya ve 2,3 milyon tüketimiyle de Hindistan takip etmektedir. Dünya petrol tüketiminin yaklaşık olarak %17'lik kısmının da Batı Avrupa ülkeleri tarafından gerçekleştirildiği görülmektedir (Energy Information Administration [web], 2006b).

Bu çerçevede İran nükleer çalışmaları doğrultusunda devam eden krize bakıldığında, mücadelenin enerji üzerine odaklandığını değerlendirmek mümkündür. Dünyada varlığı saptanan ham petrolün %64,8'i ve doğalgazın ise %40'ı Ortadoğu'da bulunmaktadır. Ortadoğu'daki bu enerji kaynaklarına Hazar Denizi, Kazakistan ve Türkmenistan petrolleri eklenince ve dünya enerji ihtiyacının giderek arttığı düşünülünce bölge daha değerli bir görünüme sahip olmaktadır. Dünyanın giderek artan enerji ihtiyacı sebebiyle, dünya petrollerinin %11,1'sine ve doğalgazının %15,3'üne sahip olan İran'ın önemi,

çevresindeki bölge ve enerji nakil hatları üzerinde bulunmasından dolayı daha da artmaktadır (Pehlivanlıoğlu, 2004: 25).

Sahip olduğu enerji kaynaklarından dolayı İran'a ve etrafındaki bölgeye sahip olacak herhangi bir gücün, hem dünya enerji kaynaklarının kullanımı konusunda önemli bir üstünlük elde edeceği hem de rakibi durumundaki diğer güçlere gidecek olan enerjiyi kontrol etme fırsatına ve dolayısıyla rakiplerini yönetebilme fırsatına kavuşacağı değerlendirilmektedir..

Bu kapsamda İran nükleer sorununa, bölge enerji kaynakları üzerinde hâkimiyet sağlamayı amaçlayan ve 11 Eylül saldırılarından sonra ilk önce Afganistan daha sonra da Irak müdahaleleriyle bölgedeki varlığını arttıran ABD açısından bakıldığında; İran'ın nükleer kazanımlarına tamamen karşı olduğu ve en ufak bir esnekliğe bile tahammülü olmadığı görülmektedir. ABD, Ortadoğu ve Orta Asya'daki millî çıkarları doğrultusunda Pakistan, Hindistan ve İsrail'e nükleer çalışmaları ve nükleer silah elde etmeleriyle ilgili herhangi bir olumsuz hava yaratmamasına rağmen, İran'ın nükleer çalışmalarına aynı şekilde yaklaşmamaktadır.

İran'ın nükleer yetenek kazanması, ABD için doğrudan bir tehdit oluşturmamaktadır. Çünkü İran, nükleer silahlarıyla ABD'yi vurabilecek atma sistemlerine henüz sahip değildir. Nükleer silahlara ulaşmış İran, ancak ABD'nin Ortadoğu'daki çıkarlarına zarar verebilecektir.

ABD, petrol ve doğalgaz kaynaklarının kesintisiz olarak devamının sağlanmasını, Rusya, Çin, AB, Japonya ve Hindistan gibi ülkelere giden petrol ve doğalgazın kontrol edilmesini ve İsrail'in Ortadoğu'daki güvenliğini hayati olarak kabul etmektedir. Bu açıdan nükleer silah yeteneğini kazanmış İran'ın, hem Basra Körfezi üzerindeki hâkimiyet kurma girişimlerinde cesaretleneceğini hem de İsrail'in güvenliğini büyük oranda tehlikeye düşüreceğini değerlendiren ABD, İran'ın nükleer çalışmalarının mutlaka durdurulması gerektiğini düşünmektedir (Kibaroglu, 2006: 104).

Diğer taraftan İran nükleer sorunu içerisinde yer alan ve BM üyesi olarak İran'a uygulanacak yaptırım kararlarında söz sahibi olan Rusya, İran nükleer sorununa ABD'den farklı bir şekilde bakmaktadır.

Rusya ise temel olarak İran'ın veya bölgedeki bir başka ülkenin kitle imha silahlarını ele geçirmesine karşıdır. Bununla birlikte Rusya, ABD'nin engellemek için yaptığı uğraşılara rağmen İran'ın nükleer ve füze programına destek olmaktadır (ICG [web], 2003: 26).

Rusya'nın İran nükleer ve füze programına destek olmasının altında jeopolitik ve ekonomik sebepler bulunmaktadır. 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte kendi kontrolü altındaki Müslüman altı ülkenin serbest kalması sonrasında İran'ın bu ülkelere İslam Devrimi'ni ihraç edeceği endişesi taşıyan Rusya'nın, silah ve teknoloji satışı bağlantısını kullanarak, İran'ın bu bölgede İslam Devrimi ihracı yaklaşımını engellemek ve bölgenin İran'ın kontrolü altına girmesini engel olmak istediği değerlendirilmektedir. Aynı zamanda İran'la yaptığı işbirliği kapsamında İran'ın sahip olduğu nükleer kazanımları kontrol edebileceğini düşünen Rusya için, Buşehr projesinden elde edilecek gelir ve bu projenin başarılı olması durumunda başka siparişler de alınabilecek olması ekonomik anlamda önem arz etmektedir. Çünkü Rusya, 1989 yılında Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla birlikte ekonomik sıkıntılarla karşı karşıya kalmıştır (Orlov ve Vinnikov, 2005: 56).

Orta Asya ve Kafkasya'da İran dış politikasının Rus millî çıkarlarına ters düşmediğini, Hazar Denizi'nin statüsü konusunda iki ülkenin benzer yaklaşımlara sahip olduğunu, her iki ülkenin Türkiye'nin Orta Asya'daki etkinliğini sınırlama yaklaşımına sahip olduğunu, iki ülke arasında modern teknoloji ve enerji alanlarında işbirliği olduğunu değerlendiren Rusya; İran'ı bölgede önemli bir politik oyuncu ve önemli müttefik olarak görmeye başlamıştır (Purtaş, 2006: 316).

Bu stratejik yaklaşım doğrultusunda İran'ı kendi çıkarlarına saygı gösteren ve Körfez ve Orta Asya'da önemli bir ortak olarak gören Rusya, nükleer silahlara sahip olabilecek İran'dan endişe etmekle birlikte İran'ın nükleer programı kapsamındaki çalışmalarını uluslararası antlaşmalar içerisinde olduğunu düşünmekte ve öncelikli bir tehdit olarak görmemektedir. Rusya için İran nükleer sorunu, diğer güvenlik sorunlarına nazaran önemli çıkarlarını tehlikeye atacak kadar öncelikli değildir. Yani Rusya, nükleer silahlara sahip bir İran'ı hoş karşılamamaktadır, fakat bununla birlikte diğer çıkarlarını da tehlikeye atmak istememektedir. Rusya, İran nükleer sorunundan ziyade bölgesel istikrarsızlıkları artıracak ve ticari çıkarlarını tehlikeye sokacak ABD varlığından daha fazla endişe etmektedir. Rusya'da bazı kesimler İran'ın nükleer programını ABD varlığına ve etkisine bir denge unsuru olarak görmektedirler (Yaphe ve Lutes, 2005: 29).

Bu çerçevede Rusya'nın bu kriz süresince İran yanlısı bir politika takip etmesinin ve hatta İran'ı müttefik olarak değerlendirmesinin en büyük sebebi; İran ile ortak konuları ABD düşmanlığı ve İran'ın nükleer çalışmalarından elde ettiği ekonomik getiri olduğu değerlendirilebilir. Bu yüzden zengin petrol ve doğalgaz kaynaklarına sahip olan Rusya'nın, devam eden kriz sürecinin dünya petrol ve doğalgaz fiyatlarını arttırdığından, krizi desteklemese bile çözüm yanlısı bir politika takip etmediği görülmektedir.

BM üyesi olması ve ekonomik büyümesi kapsamında Ortadoğu'daki doğal kaynaklara bağımlı durumda olması sebebiyle sorunun içerisinde yer alan diğer bir ülke de Çin'dir.

İran'ın nükleer çalışmalarının nükleer krize dönüştüğü 2002 yılından bu yana, İran'ın dâhil olduğu Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması'nı ihlal ettiği yönünde herhangi bir net bulguya rastlanmadığını değerlendiren ve bu antlaşma dâhilinde nükleer enerjinin askerî amaçlar dışında kullanımına ılımlı yaklaşan Çin'in, İran nükleer sorunu hakkındaki düşüncesi belirleyen başlıca beş faktör bulunmaktadır. Bunlar; (1) İran'ın sivil nükleer programına saygı duyma, (2) nükleer silahların yayılmasını önlemek,

(4) İran ile ikili ekonomik ve enerji bağlarını sürdürmek, (5) ABD ile ilişkileri korumak ve Çin'in uluslararası imajını geliştirmek şeklindedir (Shen, 2006: 56).

Büyüyen ekonomisiyle ABD'ye rakip olabilecek bir güç olarak değerlendirilen Çin, Ortadoğu petrolü üzerine belirli bir gücün hakim olmasını ve bölge petrolünden yararlandırılmamasını millî çıkarlarına en önemli tehlike olarak görmektedir. Bu yüzden kesinlikle İran veya ABD'nin bölgede baskın bir pozisyona gelmesini istemeyeceği düşünülmektedir. Özellikle ABD'nin Ortadoğu petrolü üzerinde hâkimiyet kurmasını gelişmesine büyük tehlike olarak gören Çin'in, sorunun barışçıl yollarla çözülmesi taraftarı olduğu değerlendirilmektedir.

Ağustos 2002 tarihinde nükleer krizin başlamasıyla birlikte sorunun içerisinde yer alan AB'nin de, ekonomik anlamda bölge petrolüne bağlı olması ve özellikle başta Almanya ve Fransa olmak üzere AB ülkelerinin İran ile önemli ekonomik bağlantılarının olmasından dolayı İran nükleer sorununun çatışmaya dönüşmeden çözülmesini beklediği değerlendirilmektedir. Avrupa Komisyonu ile İran arasında Ticaret ve İşbirliği Antlaşması bulunmaktadır ve karşılıklı ekonomik ilişkilerinin bu doğrultuda devam etmesi taraftarıdır (ICG [web], 2003: 23) . Örneğin Fransız firmaları, başta otomotiv sektörü, elektrikli ev aletleri gibi sektörlerde pay kapmış durumdadır. Alman otomotiv sektörü de İran pazarına girmek üzeredir.

Diğer taraftan İran nükleer silahlara sahip olsa da, İran'ın AB ülkelerini tehdit edecek imkân ve kabiliyetlere sahip olmadığını düşünen AB, İran'ı doğrudan güvenliğine tehdit olarak görmemektedir. Aynı zamanda İran böyle bir imkân ve kabiliyete ulaşsa da, İran'ın AB'ye saldırmasını gerektirecek bir niyetinin olmadığını değerlendirilmektedir (Kibaroğlu, 2006: 101).

Bu çerçevede İran'ı kendisine ve İsrail'e bir tehdit olarak gören ABD'nin aksine AB, İran'ı bir tehdit olarak değerlendirmemekte, ancak bu

ülkenin geliştirdiği nükleer ve füze yeteneğini dünya ve bölge güvenliği ve istikrarı için önemli bir tehdit olarak görmektedir. Bu yüzden AB ülkeleri, İran'ın nükleer kapasitesinin belli bir seviyenin üzerine çıkmaması ve sorunun çatışmaya dönüşmemesi için, nükleer kriz süreci boyunca İran'a birtakım ekonomik ve teknolojik teşvikler sunmak suretiyle İran'ın nükleer kapasitesini belli bir seviyede tutmak istemişlerdir

Sonuç olarak İran'ın içinde bulunduğu coğrafya, dünyanın ekonomik anlamda gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerinin enerji ihtiyaçlarını tedarik ettikleri önemli bir merkezdir. Bu yüzden başta ABD olmak üzere Çin, Hindistan, Japonya, Almanya ve Fransa gibi ülkelerin hiçbirisinin bölge hâkimiyet kuracak bir güce olumlu bakmayacaklarını değerlendirmek doğru bir yaklaşım tarzı olacaktır.

4. NÜKLEER SİLAHLARIN YAYILMASINI ÖNLEME REJİMİNE ETKİLERİ

İran'ın tam nükleer çevrime ulaşmasının, global anlamda nükleer silahların yayılmasını önleme rejimine önemli etkileri olacaktır. Bu etkinin İran'ın nükleer programında takip edeceği stratejiye göre değişeceği ve özellikle incelemeye değer üç önemli senaryo olan "Hindistan modeli", "Kuzey Kore modeli" ve "Irak modeli"ne bağlı olacağı değerlendirilmektedir (Yaphe ve Lutes, 2005: 30).

Hindistan modeli, nükleer silahların yayılmasını önleme bakımından en kötü senaryo olarak değerlendirilmektedir. Bu modele göre, İran'ın kısa dönemde sert uluslararası kınamalarla karşı karşıya kalacağı, fakat uzun dönemde prestijini artıracaağı ileri sürölmektedir.

Kuzey Kore modeli de, nükleer silahların yayılmasını önleme adına kötü bir modeldir. Bu senaryoya göre, İran nükleer silahlara sahip olduğunu açıklayacak ve Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması'ndan çekilecektir. "Antlaşma'ya taraf ülkeler kendi zenginleştirme tesisleri kurabilir" hükmünün sebep olduğu yasal boşluk yüzünden, diğer taraf ülkeler İran'a

karşı etkili önlemler alamayacaklardır. Eğer İran, UAEA koruma önlemleri altında nükleer zenginleştirme programını tamamlarsa ki, İran zenginleştirme işlemini başardığını açıklamıştır, kimse İran'ın gizli bir nükleer silah yeteneğine sahip olduğu ispat edemeyecektir. Çünkü antlaşma dâhilinde nükleer silah üretilebilmesi için gerekli olan zenginleştirme işlemine izin verildiğinden, bu aşamaya kadar herhangi bir gizlilik söz konusu olmayacaktır.

Irak modeline göre ise ABD ve İsrail, İran'ın nükleer tesislerini vuracaklardır. Bunun sonucunda da İran'ın, Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması'ndan çekileceği, nükleer programına devam edeceği ve daha da genişleteceği değerlendirilmektedir.

Görüldüğü gibi, ortaya konulan üç modele göre de, İran nükleer programına devam edecek ve sonuçta nükleer silah yapabilecek konuma gelecektir. Bu kapsamda, bu üç senaryoya göre İran'ın nükleer silahlara ulaşmasının, üç önemli ve tehlikeli sonucu ortaya çıkaracağı beklenmektedir.

Bunlardan birincisi, bu üç senaryoya göre nükleer silah sahibi olacak İran, Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması'nın dayandığı temel varsayımların sorgulanmasına sebep olabilecektir. İkinci olarak, bu senaryolar muhtemelen UAEA'ya ve denetim mekanizmasına duyulan güvenin aşınmasını hızlandırabilecektir. Üçüncü ve son olarak da, bu senaryolara göre, nükleer silah geliştirmekten vazgeçmiş olan devletlerin, bu kararlarını yeniden gözden geçirebilecekleri değerlendirilmektedir (Yaphe ve Lutes, 2005: 31).

Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması, nükleer silahların yayılmasını kısıtlamayı vaat eden ve devletlerin barışçıl nükleer enerjiye girişini garanti eden bir antlaşma olarak ortaya çıkmış olmasına rağmen, Antlaşmanın dördüncü maddesindeki hüküm gereği bu Antlaşma'nın, barışçıl amaçlar adı altında nükleer silahların geliştirilmesi amacıyla da

kullanılabileceği değerlendirilmektedir. Antlaşmanın dördüncü maddesi birinci fıkrası şu şekildedir (IAEA [web], 1970: 3):

"Bu Antlaşmanın hiçbir hükmü, ayrıcalık gözetmeksizin ve I ve II. maddelere uygun olarak, Antlaşmaya taraf olan bütün devletlerin, nükleer enerjinin barışçıl amaçlarla araştırılmasının, üretiminin ve kullanılmasının geliştirilebilmesiyle ilgili Antlaşmaya taraf devletlerin vazgeçilmez haklarını olumsuz biçimde etkiler şekilde yorumlanmayacaktır."

Her ne kadar Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması nükleer enerjinin askerî amaçlı kullanımı yasaklasa da, barışçıl nükleer yakıt çevriminde kullanılan teknoloji askerî amaçlı da kullanılabileceğinden "ikiyüzlü teknoloji" olarak tanımlanmaktadır. Çünkü barışçıl amaçlarla nükleer tam çevrime ulaşıldığı taktirde nükleer silahlara da rahatlıkla ulaşılabileceği değerlendirilmektedir. Örneğin, uranyum zenginleştirme, nükleer reaktör yakıtı üretmek için kullanılan bir teknoloji olması dolayısıyla barışçıl amaçlı bir teknoloji olarak görülmektedir. Ancak, reaktör yakıtı olarak hafif su reaktörleri için %3–5; araştırma reaktörleri için %20 civarında zenginleştirme yeterli olmakla beraber, bu oranların çok üzerine aynı teknik bilgi ve teknolojik donanım ile çıkılarak nükleer silahta kullanılabilecek zenginleştirme yapılabilmesi, aynı teknolojinin askerî amaçlı da kullanılabilmesine izin vermektedir. Yani barışçıl amaçlar doğrultusunda da olsa nükleer teknolojinin tamamına sahip bir ülke, aynı zamanda nükleer silahlara da rahatlıkla ulaşabilecektir. Bu ikisinin arasında teknoloji değil sadece zaman farkı vardır. Bu zaman farkı da yüksek seviyede zenginleştirme için gerekli olan süreçten kaynaklanmaktadır (Kibaroglu, 2006: 87).

UAEA da, Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması'nın işleyişini ve devamlılığını sağlamak ve sivil amaçlı nükleer enerji çalışmalarından nükleer silah programlarına geçişlerin olmayacağını garanti etmek için oluşturulmuş bir kuruluştur. Ancak her ne kadar bu kuruluş 1998 yılında kabul edilen "Ek Protokol" ile güçlendirilse de, nükleer teknolojinin askerî kullanımını engelleme konusunda yetersizdir. Ek Protokol'ün yetersizliği bir tarafa, antlaşmaya taraf ülkelerin sadece bir kısmı bu "Ek

Protokolü" kabul etmiş durumdadır. Bu yüzden askerî kullanımların önüne geçilebilmesi için, Antlaşma'nın sivil amaçlı çalışmalardan askerî kullanımlara geçişi mümkün kılan dördüncü maddesinin değiştirilmesinin gerektiği değerlendirilmektedir. Ancak bu maddenin değiştirilmesi durumunda gidiş yolu aynı olduğundan, askerî amaçlı çalışmalarla birlikte sivil amaçlı nükleer çalışmalar da kısıtlanacağı için taraf ülkelerin anlaşmadan çekilmeleri söz konusu olabileceğinden, bu konuda herhangi bir gelişme sağlanamamaktadır. 2005 yılı Mayıs ayı sonunda yapılan Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması inceleme toplantısında da, Antlaşma ve UAEA'nın nasıl güçlendirileceği konusunda görüşmeler yapılmasına rağmen fikir birliğine ulaşılamamıştır (Johnson [web], 2005).

Son olarak İran'ın antlaşma gözetimi altında nükleer silah teknolojisine ulaşması durumunda, nükleer silahlar geliştirmekten vazgeçen veya güvenlik yaklaşımları kapsamında bu silahlara sahip olması gerektiğini düşünen devletlerin de, İran ve Kuzey Kore'nin antlaşmanın bahsedilen maddelerini kullanarak açtıkları boşluklar vasıtasıyla antlaşma sınırları içerisinde nükleer silah geliştirme teknolojilerine ulaşmaya çalışacakları değerlendirilmektedir.

Bu kapsamda Japonya, Güney Kore, Tayvan gibi ülkelerin Kuzey Kore'nin nükleer silahları geliştirmesi olayından kesinlikle etkilenecekleri düşünüldüğünde; İran'ın nükleer silah kapasitesine ulaşmasının da Suudi Arabistan, Mısır, Suriye, Irak ve Türkiye gibi ülkeleri etkilenmemesini beklemek yanlış olacaktır. Suudi Arabistan, Kuveyt, Katar ve Birleşik Arap Emirlikleri gibi bazı Arap ülkeleri, Pakistan gibi nükleer teknoloji tedarik edebilecekleri bazı ülkelere ulaşabilecek para ve bağlantılara sahiptirler (Kemp, 2004: 1).

Bu ülkeler elde etmek zorunda kalırlarsa, nükleer silahları satın alabilecek güçtedirler. Ancak bu sistemleri kullanabilecek personel ve yetenekten yoksundurlar. Bu sistemleri kullanabilmek için dış desteğe ihtiyaç duyacaklardır (Yaphe ve Lutes, 2005: 22).

Nitekim her fırsatta, "Ortadoğu'da İsrail'den başka bir ülke daha nükleer silah sahibi olursa, biz de derhâl bu yola gideriz." diyen Mısırlı yöneticiler ve uzmanlar, sahip oldukları altyapıyı daha da geliştireceklerini vurgulamaktadırlar. Diğer taraftan Suudi Arabistan'ın da Pakistan ile nükleer silah konusunda işbirliğine giderek Pakistan nükleer silahlarının Suudi topraklarına yerleştirilmesiyle ilgili bir anlaşmaya varması, gerçekleşmesi muhtemel olasılıklar arasında görülmektedir (Kibaroğlu, 2006: 112).

Sonuç olarak İran'ın nükleer programı hakkındaki gelişmelerin bölge ülkelerinin dikkatinden kaçmayacağı düşünülerek, bu ülkelerin, İran'ın nükleer programının bölgede bir başka ülkenin nükleer silahlara sahip olma yönünde harekete geçmesine sebep olacak zincirleme etki yaratmasından endişe duydukları değerlendirilmektedir. Özellikle dört ülke, Suudi Arabistan, Mısır, Türkiye ve Suriye İran'a olan yakınlıkları sebebiyle göze çarpmaktadırlar. Bu ülkelerin hepsinin yeni oluşan stratejik ortam ve tehditleri değerlendirdikleri ve bu kapsamda nükleer silahlara sahip olmaya çalışacakları tahmin edilmektedir (Bowen ve Kidd, 2005: 51).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

İran'ın bulunduğu coğrafya tarihte olduğu gibi günümüzde de büyük güçlerin mücadele alanı hâline gelmiştir. İran coğrafyası, hem sahip olduğu enerji kaynakları hem de Orta Asya, Hazar ve Ortadoğu enerji kaynaklarının dünya ülkelerine ulaştırılmasında önemli olan Basra Körfezi'nin doğu kıyılarını kontrol etmesi sebebiyle, başta ABD olmak üzere dünyanın diğer güçlerinin rakiplerine bırakmak istemedikleri önemli bir coğrafyadır.

Soğuk Savaş sonrası oluşan yeni dünya sisteminin tek süper gücü olarak kalan ve 11 Eylül olaylarından sonra benimsediği yeni stratejisi kapsamında "küresel terör", "kitle imha silahlarının yayılması" gibi kavramlarla Ortadoğu'yu bağdaştırarak kural ve hukuk tanımaz bir tavır takınan ABD; özgürlük, insan hakları, barış ve istikrar getireceği söylemleriyle önce Afganistan'a sonra da Irak'a müdahale etmiştir. Daha sonra da istikametini İran'a çevirmiştir.

İran; köktendinci kimliği, oturmuş devlet geleneği, yetmiş milyona yaklaşan nüfusu, terör örgütleriyle olan ilişkileri, ABD ve İsrail karşıtı politikalarıyla; Ortadoğu, Orta Asya ve Hazar enerji kaynakları ve enerji nakil hatları üzerinde kontrol sağlamayı hedefleyen ABD'nin bölgedeki çıkarlarını tehdit etmektedir. Bu yüzden ABD, öncelikle İran'ın nükleer silahlara ulaşmasını, daha sonra da rejimi değiştirmek suretiyle bölgedeki çıkarlarına tehdit olmasını engellemeyi hedeflemektedir.

Bu çerçevede ABD ve İsrail'in Ortadoğu'da bulunduğu sürece rejiminin büyük bir tehlike altında olacağını ve 1970 yılında yapılan Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması'nın dördüncü maddesi gereği nükleer teknolojinin en doğal hakkı olduğunu düşünen İran'ın, nükleer

çalışmalarını durdurmayaacağı ve hatta nükleer silah elde etme aşamasına kadar ilerlemeyi hedeflediği değerlendirilmektedir.

İran'ın nükleer teknolojiye ulaşma sebepleri, müzakerelerdeki uzlaşmaz tavrı, bu bağlamda nükleer ve balistik füze çalışmalarına hızla devam etmesi ve şu an itibarıyla ulaşmış olduğu teknolojik seviye bunun en açık göstergesidir.

1979 devrimi öncesi dönemde inşa edilmeye başlanan ve devrim sonrasında ABD baskısı ve İran-Irak Savaşı gibi sebeplerden dolayı durdurulmak zorunda kalan Buşehr tesislerinde yapılan reaktörün yakın zamanda tamamlanacak olması, çalışmaları devam eden ve yakıt olarak doğal uranyum kullanılacak olan ağır su reaktörü projesi, laboratuvar düzeyinde olsa plütonyum ayırıştırma yeteneği, çok sayıda nükleer araştırma merkezi, uranyum yakıtı dönüştürme ve zenginleştirme tesisleri, bu alanda görev yapan uzman, teknisyen ve bilim adamlarından oluşan teknolojik altyapı ve insan gücü değerlendirildiğinde İran'ın nükleer teknolojiye sahip ülkeler arasına katıldığı ve hatta sahip olduğu bu yetenek sayesinde nükleer silah üretme kapasitesine ulaşmış ülkeler arasına da girmeye aday olduğu söylenebilir.

Bu çerçevede İran'ın yapmış olduğu çalışmalarla ulaşmış olduğu teknolojik seviyenin ve nükleer silahlara ulaşma olasılığının giderek artmasının, bölgedeki devletleri de önemli ölçüde etkileyeceği değerlendirilmektedir. Genel olarak ABD, İran ve İsrail nükleer sorunun kendilerine avantaj sağlayacak bir şekilde çözümlenmesini isterken, soruna dâhil olan veya ekonomik bağlantıları nedeniyle etkilenen Almanya, Fransa, Çin, Hindistan, Japonya ve Rusya gibi devletlerin hiçbirisinin, bölgede herhangi bir devletin hâkimiyetini arttıracak bir çözümü istemeyecekleri değerlendirilmektedir. Bu devletler sorunun istedikleri bir çözüm dışında sonuçlanması durumunda, önemli enerji kaynaklarına sahip olan Ortadoğu, Orta Asya ve Hazar bölgesinin ABD veya İran'ın kontrolü altına gireceğini düşünmektedirler.

Ağustos 2002 tarihinde başlayan ve Şubat 2006 tarihinde de İran nükleer dosyasının BM Güvenlik Konseyi'ne gönderilmesine sebep olan süreçte, Aralık 2006 tarihinde birtakım yaptırımlar uygulansa da hâlen İran konusunda tam bir mutabakata varılamaması, bu devletlerin bakış açısının önemli bir göstergesidir. Çünkü Rusya dışındaki diğer devletlerin tamamı ekonomik gelişmeleri doğrultusunda büyük oranda bölge enerji kaynaklarına bağımlıdırlar. Daha da önemlisi bu ülkelerin enerji ihtiyaçlarının, her geçen yıl biraz daha arttığı değerlendirilmektedir.

Diğer taraftan İran'ın devam ettiği nükleer çalışmaları çerçevesinde Kuzey Kore'den sonra Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması ve UAEA'nın denetimi altında nükleer silahlara sahip olması, hem bu Antlaşmanın hem de UAEA'nın etkinliğinin sorgulanmasına sebep olacağı gibi, bu bağlamda nükleer teknolojiye sahip veya olmayı düşünen devletlerin nükleer silahlar konusunu yeniden gözden geçirmelerine de sebep olabilecektir. Bu tür bir gelişmenin de bölgede nükleer silahların yayılmasını ve bu bağlamda bölgedeki güvenlik ve ekonomik sıkıntıları arttırabileceği değerlendirilmektedir. Son dönemde Mısır ve Suudi Arabistan'dan gelen açıklamalar bunun önemli bir göstergesidir.

Ağustos 2002 tarihinde başlayan nükleer kriz süresince yaşanan gerginlikler ve karşılıklı olarak yapılan açıklamalara bakılarak, eğer sorun barışçıl bir sonuca ulaşmazsa, nükleer kriz sürecinden ABD'nin bölgede ve dünyada karşı konulamaz bir güç olarak yerini sağlamlaştırarak veya İran'ın üstünlüğünü bölge ülkelerine kabul ettirmiş önemli bir güç olarak ortaya çıkabileceği değerlendirilmektedir. Bu yüzden her iki taraf da kriz sürecinden kaybeden taraf olarak ayrılmak istemeyecektir. Çünkü nükleer kriz kapsamındaki restleşme sürecinin, krizi kazanan taraf olarak tamamlayabilene önemli getirileri olacaktır. Bundan dolayı tarafların kaybedeceklerini düşünerek daha da sertleşebilecekleri düşünüldüğünde, bölgenin ciddi bir istikrarsızlık içerisine doğru sürüklenme tehlikesine de açık olduğunu değerlendirmek mümkündür.

Bu noktada nükleer kriz sürecinden İran'ın nükleer silahlara ulaşmasını engellemiş, bölgede ve dünyada nükleer kapasiteye sahip olmaya yaklaşmış İran'ı mağlub etmiş ülke olarak ortaya çıkacak ABD'nin, hem bölge enerji kaynakları üzerinde kontrolünü kesinleştireceğinden ve rakiplerine gidecek enerji kaynaklarını kontrol edeceğinden hem de dünyada ABD gücüne karşı konulamayacağını kanıtlayacağından önemli bir ekonomik, siyasi, askerî ve psikolojik üstünlük elde edeceği değerlendirilmektedir.

Diğer taraftan nükleer kriz sürecinde ABD'ye ve müttefiklerine karşı gelerek nükleer çalışmalarına devam eden ve sonuçta nükleer silahlara ulaşmış bir ülke olarak ortaya çıkacak İran'ın da, hem bölge hem de dünyada önemli bir saygınlık ve statü kazanacağı hem de İslam dünyasının lideri ve bölgesel bir güç olma yolunda önemli bir üstünlük elde edebileceği değerlendirilmektedir.

Dolayısıyla İran nükleer kriz sürecinin ABD ve İran'ın hedefleri doğrultusunda sonuçlanmasının, dünyada ve bölgede güç dağılımında önemli değişimleri getireceği düşünülmektedir. Bu açıdan bölge enerji kaynaklarına bağımlı dünya ülkeleri ve bölgede çıkabilecek kaos ortamından olumsuz etkilenecek bölge ülkeleri açısından krizin çatışma ortamına girilmeden çözülmesinin önemli olduğu düşünülmektedir.

İran'ın nükleer çalışmalarına Türkiye açısından bakıldığında, Türkiye'nin yanı başında nükleer silahlara sahip bir İran'ı tehdit olarak görmemesi mümkün değildir. Türkiye, nükleer silahlarla ilgili olarak bilgi, istihbarat toplama kapasitesi, analiz, eğitim, doktrin, organizasyon ve personel yapısı olarak daha ileri düzeyde olması gereken bir dönem içerisinde bulunmaktadır.

İran'ın nükleer silahları elde etmesi durumunda, sadece askerî boyutuyla değil; tarihsel, jeopolitik ve sosyo-ekonomik rekabet bağlamında, Türkiye aleyhine bir gerileme olacağı düşünülmektedir. İran, coğrafyası, enerji kaynakları, nüfusu, İran dışındaki Ortadoğu ülkelerinde bulunan Şii

toplumları ve uzun yıllara dayanan devlet tecrübesinin üzerine bir de nükleer silahları elde ederse, bölgenin en önemli gücü hâline gelebilir. Nükleer İran, gücünü dış politika kazanımlarında kullanmaya çalışabilir, bölgesel politika ve söylemlerinde daha da sertleşerek uzlaşmaz ve saldırgan bir kimliğe bürünebilir.

Diğer taraftan Türkiye, her ne kadar “stratejik müttefik” olarak nitelendirilse de, ABD’nin düşmanca politikalarıyla da karşı karşıyadır. Irak’ın işgal edilmesinden itibaren Irak’da gelişen olaylara bakıldığında; ABD’nin Türkiye’yi “sözde stratejik ortak” olarak gördüğünü değerlendirmek mümkündür. Şöyle ki, stratejik ortaklık devletlerin politikalarında ortak hedefleri gerektirmektedir. Ancak ABD’nin Irak’ta Kürtlere yaklaşımıyla Türkiye’nin yaklaşımı arasında taban tabana zıtlık bulunmaktadır (Öztürk, 2006: 19). Bu anlamda Türkiye’nin birlik ve beraberliğini böylesine tehdit eden bir konuda Türkiye aleyhine politikalar takip eden bir ülkeyi stratejik bir ortak olarak değerlendirmek çok zordur.

Bu durumda, İran konusunda ABD ile ittifak yapmanın, Türkiye’nin hem dış politikada itibar kaybetmesine hem de iç politikada önemli eleştirilere hedef olmasına sebep olacağı değerlendirilmektedir.

Diğer taraftan Irak’ın işgalinden sonra Kürtler’in bölgede öne çıkartılmasıyla sözde bağımsız bir Kürt devletinin kurulması istikametinde söylemlerin arttığı bu dönemde, ABD’nin nükleer kriz sürecinde üstünlük sağlamanın Türkiye’nin de birlik ve beraberliğini tehdit edebilecek yapılanmanın ortaya çıkmasına sebep olabileceği değerlendirilmektedir. Bu yüzden Irak’tan sonra İran’ın da bölünmesi, Ortadoğu’daki çatışma ve kaos ortamını daha da genişleteceğinden, Türkiye’nin ulusal güvenliğini olumsuz etkileyeceği düşünülmektedir.

Bu yüzden nükleer kriz sürecinin, İran ve ABD’den herhangi birinin üstünlüğünü ortaya çıkaracak sonuçtan ziyade, sorunun çatışmaya dönüşmeden barışçıl bir şekilde çözülmesinin Türkiye açısından faydalı

olacağı değerlendirilmektedir. Bu sebeple Türkiye için ABD ve İran'a eşit mesafede durmanın en doğru hareket tarzı olacağı söylenebilir (Öztürk, 2006: 32).

Sonuç olarak Türkiye'nin nükleer kriz sürecinden üstünlük sağlayarak bölgede ortaya çıkması muhtemel bir nükleer İran'ı ve nükleer silahlanmayı dengeleyebilmesinin, İran'ın nükleer teknolojiye ulaşması durumunda yaşayabileceği maddi ve manevi olumsuzlukları bertaraf edebilmesinin hayati olduğu değerlendirilmektedir. Bu yüzden Türkiye'nin öncelikle bölgedeki gelişmeleri çok iyi takip etmesi, dış kaynaklı etkileşimlerden en az etkilenecek şekilde iç ve dış politik yapısını şekillendirmesi gerekmektedir. Ayrıca bölge de artması muhtemel nükleer silahlanmayı dengeleyebilecek şekilde de askerî ve teknolojik yapılanmasını tamamlamaya çalışmasının ve gerçekleştirilecek her türlü duruma göre hazırlıklı olmasının gerekli olduğu düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

ADELI, Mohammed Hossein. "Iran Has the Right to Develop Nuclear Power", **Financial Times**, 17 Şubat 2005, 31 Aralık 2006 <<http://search.ft.com/searchArticle?queryText=Iran+has+a+right+to+develop+nuclear+power+&y=6&javascriptEnabled=true&id=050217008642&x=15>>.

AFRASIABI, Kaveh L.. **Iran's Nuclear Program: Debarfing Facts Versus Fiction**, Rh. D., 2006.

AFRASIABI, K. ve A. MALEKI. "Iran's Foreign Policy After 11 September", **The Brown Journal of World Affairs**, IX, 2, Winter/Spring 2003, 255–265, 28 Aralık 2006 <<http://www.watsoninstitute.org/bjwa/archive/9.2/Iran/Afrasiabi.pdf>>.

AFRASIABI, Kaveh L.. "The Gordian Knot of the Nuclear Crisis", **Asia Times**, 22 Nisan 2006, 27 Aralık 2006, <http://www.atimes.com/atimes/Middle_East/HD22Ak02.html>.

ALBRIGHT, David. "An Iranian Bomb", **Bulletin of the Scientists**, 51, 4, Temmuz/Ağustos 1995, 20–26, 5 Ocak 2006, 10 Ekim 2006, <http://www.thebulletin.org/article.php?art_ofn=ja95albright>.

ALBRIGHT, D. ve C. HINDERSTEIN. "The Clock is Ticking, But How Fast?", **The Institute for Science and International Security (ISIS)**, 27 Mart 2006, 31 Aralık 2006 <<http://www.isis-online.org/publications/iran/clockticking.pdf>>.

ALTINBAŞ, Deniz. "İran'ın Silahlanma Çabaları", **Avrasya Dosyası**, V, 3, Sonbahar 1999, 250–270.

AMUZEGAR, Jahangir. "Nuclear Iran: Perils and Prospects", **Middle East Policy**, XIII, 2, Summer 2006, 90–112.

ArabicNews. 13 Şubat 2006, "Iran's Full Nuclear Program Restarted InThe Line With NPT", 31 Aralık 2006 <<http://www.arabicnews.com/ansub/Daily/Day/060213/2006021325.html>>.

ARI, Tayyar. **Irak, İran ve ABD**, İstanbul, Alfa Yayınları, Ocak 2004.

ATTAR, Aygün. **İran'ın Etnik Yapısı**, Ankara, Divan Yayıncılık, 2006.

ATAY, Mehmet. "Jeopolitik Teorisinde Güç Kaynakları ve Güç Merkezleri Kavramı", **Jeopolitik Dergisi**, 1, Kış 2002, 37–44.

ATHANASIADIS, Iason. "A Troubled Triangle: Iran, India and Pakistan" **Asia Times**, 22 Nisan 2005, 4 Ocak 2006 <http://www.atimes.com/atimes/Middle_East/GD22Ak02.html>.

BALBAY, Mustafa. **İran Raporu**, İstanbul, Cumhuriyet Kitapları, Mart 2006.

BARZEGAR, Kayhan. "Understanding The Roots Of Iranian Foreign Policy In The New Iraq", **Middle East Policy**, XII, 2, Yaz 2005, 49–57.

BAYIR, Emre. "Fars Milliyetçiliğinin Gelişimi ve güney Azerbaycan Millî Direnişi", **Avrasya Dosyası**, 5, 3, Sonbahar 1999, 90–124.

BBC. 18 Mart 2005, "Cruise Missile Row Rocks Ukraine", 1 Ocak 2007 <<http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/4361505.stm>>.

BBC TURKISH. 31 Ocak 2006, "İran, BM'ye Şikayet Ediliyor", 20 Aralık 2006, <http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2006/01/060131_irandecisi_on.shtml>.

BBC TURKISH. 12 Temmuz 2006, "Paris'te İran Toplantısı", 2 Ocak 2007 <http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2006/07/060711_paris_iran.shtml>.

BBC TURKISH. 23 Aralık 2006a, "BM İran'a Yaptırım Kararı Aldı", 27 Aralık 2006 <http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2006/12/061223_iran_unshtml>.

BBC TURKISH. 11 Aralık 2006b, "Biz de Nükleer Güç Olacağız", 29 Aralık 2006 <http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2006/12/061211_gulf_nuke.shtml>.

BEEMAN, William O.. "U.S. Instigated Iran's Nuclear Program 30 Years Ago", **New American Media**, 30 Ocak 2006 <http://news.pacificnews.org/news/view_article.html?article_id=ac517cce4e1b80d6fa76f4089315a243>.

BELL, Bethany. "İran Oylaması Bugün", BBC TURKISH, 2 Şubat 2006, 2 Mart 2007 <http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2006/02/060202_iran.shtml>.

BHATIA, Shyam. **Nuclear Rivals in the Middle East**, London ve New York, Routledge Yayınları, 1988.

BILEFSKY, D. ve D. SANGER. "Europeans Criticize U.S. Sanctions As Potential Risk To Iran Talks", **International Herald Tribune**, 29 Aralık 2005, 5 Ocak 2006 <<http://www.iht.com/articles/2005/12/28/news/sanctions.php>>.

BOLTON, John R. . "Preventing Iran from Acquiring Nuclear Weapons", **U.S. Department of State**, Washington, DC, 17 Ağustos 2004, 31 Aralık 2006 <<http://www.state.gov/t/us/rm/35281.htm>>.

BOWEN, W. Q ve J. KIDD. "The Nuclear Capabilities and Ambitions of Iran's Neighbors", H. SOKOLSKI ve P. CLAWSON (Ed.), **Getting Ready for A Nuclear-Ready Iran**, Strategic Studies Institute of the U.S. Army War Collage Yayınları, Ocak 2005, 51–88.

BRANIGIN, William. "Iran Set to Scrap \$34 Billion Worth of Projects", **The Washington Post**, 30 Mayıs 1979, 19–31.

BROM, Shlomo. "Is The Begin Doktrine Stil A Viable Option For Israel?", H.SOKOLSKI ve P. CLAWSON (Ed.), **Getting Ready For A Nuclear-Ready Iran**, Strategic Studies Institute of the U.S. Army War College, Ekim 2005, 133–158.

BRZEZINSKI, Z. ve R. M. GATES. **Iran: Time For a New Approach**, Council of Relations Publication, Newyork, 2004.

BURKHARDT, Paul. "U.N. Ambassadors Discuss Iran Sanctions", 06 Mart 2007 <http://www.washingtonpost.com/wpdyn/content/article/2007/03/05/AR2007030501172_pf.html>.

BUTCHER, Tim. "Iran Calls Regional Summit On Civil War", **Sunday Telegraph**, 22 Kasım 2006, 29 Aralık 2006 <<http://www.telegraph.co.uk/news/main.jhtml?xml=/news/2006/11/21/wiraq121.xml>>.

BUTCHER, T. ve O. POOLE. "Plutonium Find 'is Evidence Of Iran Going Ahead With Nuclear Program", **Sunday Telegraph**, 15 Kasım 2006, 29 Aralık 2006 <<http://www.telegraph.co.uk/news/main.jhtml?xml=/news/2006/11/15/wiran15.xml>>.

BYMAN, D. ve CHUBIN, S.. **Iran's Security Policy in the Post-Revolutionary Era**, RAND Yayınları, 2001.

CANKARA, Yavuz. **Yeni Oyun: İran'ın Nükleer Politikası**, İstanbul, IQ Yayınları, Mart 2005.

CAŞIN, Mesut. "İran Silahlı Kuvvetleri", **Avrasya Dosyası (İran Özel)**, II, 1,1995, 26–34.

CELALİFER, Arzu. "İran ve Yeni Cumhurbaşkanı Ahmedinejad", **USAK Stratejik Gündem**, 13.02.2006a, 25 Aralık 2006 <<http://www.usakgundem.com/yazarlar.php?id=217&type=17>>.

CELALİFER, Arzu. "İran Nükleer Krizi Değerlendirme Raporu", **UŞAK Stratejik Gündem**, 21 Şubat 2006b, 22 Aralık 2006 <<http://www.usakgundem.com/pdfs/ACelalifer-IranRaporSubat2006.pdf>>.

CELALİFER, Arzu. "Erdoğan'ın İran Ziyareti", **UŞAK Stratejik Gündem**, 4 Aralık 2006c, 8 Ocak 2007 <<http://www.usakgundem.com/yazarlar.php?type=17&id=504>>.

CHIPMAN, John. "Iran's Strategic Weapons Programs: A Net Assessment", **International Institute for Strategic Studies (IISS)**, 6 Eylül 2005, 1 Ocak 2006 <<http://www.iiss.org/index.asp?pgid=7026>>.

CHUBIN, Shahram. "Iran's Strategic Environment and Nuclear Weapons", **Iran's Nuclear Weapons Options: Issues and Analysis**, The Nixon Center, Ocak 2001, 17–34.

CHUBIN, Shahram. **Iran's Nuclear Ambitions**, Carnegie Endowment International Peace, Washington, D.C, 2006.

CHUBIN, S. ve R. S. LITWAK. "Debating Iran's Nuclear Aspirations", **The Washington Quarterly**, 26, 4, Autumn 2003, 99–114.

COON, Carlton S. "Iran and The Bomb", **American Diplomacy**, IX, 4, 2004 <http://www.ciaonet.org/olj/ad/ad_v9_3/coc01.html>.

CORDESMAN, Anthony H.. **Iran's Military Forces: 1988-1993**, Washington, Center for Strategic and International Studies (CSIS), Eylül 1994.

CORDESMAN, A. H. ve A. S. HASIM. **Iran: Dilemmas of Dual Cointainment**, Boulder: Westview Press, 1997.

CORDESMAN, Anthony H.. **Iran and Nuclear Weapons**, Washington, Center for Strategic and International Studies (CSIS), 24 Mart 2000.

CORDESMAN, Anthony H. ve K. R. AL-RODHAN. **Iranian Nuclear Weapons? The Uncertain Nature of Iran's Nuclear Programs**, Washington, Center for Strategic and International Studies (CSIS), 12 Nisan 2006a.

CORDESMAN, A. H. ve K. R. AL-RODHAN. **The Gulf Military Forces in an Era of Asymmetric War**, Center for Strategic and International Studies (CSIS), Washington, DC 20006, Haziran 2006b.

CORDESMAN, A. H. ve K. R. AL-RODHAN. **Iranian Nuclear Weapons? Options for Sanctions and Military Strikes**, Washington, DC 20006, Center for Strategic and International Studies (CSIS), Ağustos 2006c.

COUGHLIN, Con. "North Korea to Help Iran Dig Secret Missile Bunkers", **The Daily Telegraph**, 6 Aralık 2005, 5 Ocak 2007 <<http://www.telegraph.co.uk/news/main.jhtml?xml=/news/2005/06/12/wncor12.xml>>.

Country Analysis Brief. "Iran", Ağustos 2004, 20 Eylül 2006 <<http://www.iranwatch.org/government/US/DOE/us-doe-irancountrybrief-0804.pdf#search=%22country%20analysis%20briefs%22>>.

Country Analysis Brief. "Iran", Ağustos 2006, 20 Eylül 2006 <[http://home.stat-usa.gov/miscfiles.nsf/85e140505600107b852566490063411d/05c728af8815ac50852571d90061f4a4/\\$FILE/iran.pdf#search=%22country%20analysis%20briefs%22](http://home.stat-usa.gov/miscfiles.nsf/85e140505600107b852566490063411d/05c728af8815ac50852571d90061f4a4/$FILE/iran.pdf#search=%22country%20analysis%20briefs%22)>.

CÖMERT, Servet. "Jeopolitik ve Türkiye'nin Yer Aldığı Yeni Jeopolitik Ortam", **Jeopolitik Dergisi**, 1, Kış 2002, 15–36.

ÇELİK, S. ve A. GÜRTUNA. **Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye'ye Etkileri**, Ankara, Global Strateji Enstitüsü, Şubat 2005.

ÇEVİK, Halis. "Uluslararası Politikada Ortadoğu, Konya, Nüve Yayınları, Eylül 2005.

ÇETİNSAYA, Gökhan. "Tarihsel Perspektifte Türkiye-İran İlişkileri ve Nükleer Sorun" , **SETA İran Dosyası**, Rapor No. ST 2-706, Ankara, Temmuz 2006, 2-31 <http://www.setav.org/document/ST2_706_SETA_Iran_Dosyasi.pdf>.

ÇONGAR, Yasemin. "İran, ABD için Çok Ciddi Tehdit", **Milliyet**, 4 Şubat 2006, 5 Ocak 2006 <<http://www.milliyet.com.tr/2006/02/04/dunya/dun01.html>>.

Daily Times. 14 Eylül 2005, "Opp group says Iran moving towards uranium enrichment", 5 Ocak 2007 <http://www.dailytimes.com.pk/default.asp?page=story_14-9-2005_pg417>.

DE QUETTEVILLE, Harry. "Iranian Vow To Press Ahead With Heavy Water Reactor Despite UN Criticism", **Sunday Telegraph**, 24 Kasım 2006 <<http://www.telegraph.co.uk/news/main.jhtml?xml=/news/2006/11/24/wiran24.xml>>.

DILLER, D. C. ve MOORE, J. L.. **The Middle East**, Washington, Library of Congress Cataloging-in- Publication Data, 1994.

EISENSTADT, Michael. "The Armed Forces of The Islamic Republic of Iran: An Assessment", **MERIA Journal**, 5, 1, Mart 2001, 13-30.

EISENSTADT, Michael. "Delay, Deter and Contain, Roll-Back: Toward a Strategy for Dealing with Iran's Nuclear Ambitions", G. KEMP (Ed), **Iran's Bomb American and Iranian Perspectives**, The Nixon Center Publications, Mart 2004, 13-31.

ELBARADEY, Mohamed. "Introductory Statement to the Board of Governors", **IAEA Board of Governors**, 17 Mart 2003, 23 Aralık 2006 <<http://www.iaea.org/NewsCenter/Statements/2003/ebsp2003n008.shtml#iran>>.

Energy Information Administration. "World Primary Energy Consumption by Region, 1995-2004", 2 Mart 2006a <<http://www.eia.doe.gov/emeu/aer/txt/ptb1103.html>>.

Energy Information Administration. "World Primary Oil Consumption by Region, 1990-2030", 2 Mart 2006b <http://www.eia.doe.gov/oiaf/ieo/pdf/ieoreftab_4.pdf>.

ERDURMAZ, A. Serdar. "İran ve Nükleer Programındaki Gelişmeler, **Kaosa Doğru** İran, Ö.M. ÖZTÜRK ve Y. Sarıkaya (ed), Ankara, Fark Yayınları, 2006, 149–172.

FAHRI, Farideh. "To Have or not to Have? Iran's Domestic Debate On Nuclear Options", G. KEMP (Ed), **Iran's Nuclear Weapons Options: Issues and Analysis**, The Nixon Center, Ocak 2001, 35–53.

FARR, Grant M.. **Modern Iran**, Washington, Library of Congress Cataloging-in- Publication Data, 1999.

FAS (Federation of American Scientists). "Tehran", 12 Nisan 2000a, 31 Aralık 2006 <<http://www.fas.org/nuke/guide/iran/facility/tehran.htm>>.

FAS(Federation of American Scientists). "Esfahan", 30 Eylül 2000b <<http://www.fas.org/nuke/guide/iran/facility/esfahan.htm>>.

FAS (Federation of American Scientists). "Kh–55 Granat AS–15 KentSS–N–21 Sampson SSC–4 Slingshot", 8 Ağustos 2000c <<http://www.fas.org/nuke/guide/russia/bomber/as-15.htm>>.

FAS (Federation of American Scientists). "Missiles", Iran Special Weapons Guide, 1 Eylül 2006 <<http://fas.org/nuke/guide/iran/index.html>>.

FEICKERT, Andrew. **Iran's Balistic Missile Capabilities**, CRS Report for Congress, 23 Ağustos 2004, 2 Ocak 2007 <<http://fpc.state.gov/documents/organization/3933>2.pdf>>.

Forbes. "Iran Urges Russia to Speed Up Bushehr Nuclear Plant Work", 12 Mayıs 2006, 25 Aralık 2006 <<http://www.forbes.com/work/feeds/afx/2006/05/12/afx2741403.html>>.

GEDYE, Robin. "Iran's Nuclear History", **The Daily Telegraph**, 10 Eylül 2003, 5 Ocak 2006 <<http://www.telegraph.co.uk/news/main.jhtml?xml=/news/2003/09/10/wiran210.xml&sSheet=/news/2003/0>>.

GERARDI, G. and M. AHARINECAD. "An Assessment of Iran's Nuclear Facilities," **The Nonproliferation Review** 2, Spring-Summer 1995, 207–213, 22 Aralık 2006 <<http://cns.miis.edu/pubs/npr/vol02/23/aharin23.pdf>>.

GERTZ, Bill. "Missiles Sold to China and Iran", **The Washington Times**, Washington, 6 Nisan 2005, 31 Aralık 2006 <<http://washingtontimes.com/national/20050405-115803-7960r.htm>>.

Globalsecurity. "Karaj/Karia/Hashtgerg", **Weapons of Mass Destruction (WMD)**, 28 Nisan 2005a, 31 Aralık 2006 <<http://www.globalsecurity.org/wmd/world/iran/karaj.htm>>.

Globalsecurity. "Missiles", **Weapons of Mass Destruction(WMD)**, 10 Aralık 2005b, 29 Aralık 2006 <<http://www.globalsecurity.org/wmd/world/iran/missile.htm>>.

Globalsecurity. "Uranium Mines: Iran", **Weapons of Mass Destruction(WMD)**, 28 Nisan 2005c, 29 Aralık 2006 <<http://www.globalsecurity.org/wmd/world/iran/mines.htm>>.

GOV/2003/40. **Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran**, IAEA Boards of Governors, 6 Haziran 2003, 24 Aralık 2006 <<http://www.iaea.org/Publications/Documents/Board/2003/gov2003-40.pdf>>.

GOV/2004/79. **Implimentation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran- Resolution adopted by the Board on 18 September 2004**, 18 September 2004, 23 Aralık 2004 <<http://www.iaea.org/Publications/Documents/Board/2004/gov2004-79.pdf>>.

GOV/2004/83. **Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran: Report by the Director General**, 15 Kasım 2004, In Focus UAEA and Iran, 30 Aralık 2006 <<http://www.iaea.org/Publications/Documents/Board/2004/gov2004-83.pdf>>.

GOV/2005/64. **Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran and related Board resolutions Resolution adopted on 11 August 2005**, 11 Ağustos 2005, 25 Aralık 2006 <<http://www.iaea.org/Publications/Documents/Board/2005/gov2005-64.pdf>>.

GOV/2005/67. **Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran**, 2 Eylül 2005, 30 Aralık 2006 <<http://www.iaea.org/Publications/Documents/Board/2005/gov2005-67.pdf>>.

GOV/2005/77. **Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran Resolution adopted on 24 September 2005**, 24 Eylül 2005, 24 Aralık 2006 <<http://www.iaea.org/Publications/Documents/Board/2005/gov2005-77.pdf>>.

GOV/2006/14. **Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran**, 4 Şubat 2006, 25 Aralık 2006 <<http://www.iaea.org/Publications/Documents/Board/2006/gov2006-14.pdf>>.

GOV/2006/38. **Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran**, 8 Haziran 2006, 30 Aralık 2006 <<http://www.iaea.org/Publications/Documents/Board/2006/gov2006-38.pdf>>.

GOV/2006/53. **Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran**, 31 Ağustos 2006, 30 Aralık 2006 <<http://www.iaea.org/Publications/Documents/Board/2006/gov2006-53.pdf>>.

GRAY, Colin S.. "Coğrafya Kaçınılmazdır", C. S. GRAY ve G. SLOAN, **Jeopolitik, Strateji ve Coğrafya**, ASAM Yayınları, Ankara, 2003, 215-237.

HACISALİHOĞLU, Yaşar. İ.. "Suriye ve İran Odağında Yeni Hesaplar", O.M. ÖZTÜRK ve Y. SARIKAYA (Ed.), **Kaosa Doğru İran**, Ankara, Fark Yayınları, 2006, 265-272.

HADIAN, Nasser. "Iran's Nuclear Program: Contexts and Debates", G. KEMP (Ed), **Iran's Bomb American and Iranian Perspectives**, The Nixon Center Publications, Mart 2004, 51-67,

HARDING, Thomas. "Iran Builds Up Nuclear Defences", Sunday Telegraph, 25 Kasım 2006 <<http://www.telegraph.co.uk/news/main.jhtml?xml=/news/2006/11/25/wiran25.xml>>.

HASSAN, Hussein D.. **Iranian Nuclear Sites**, CRS Report for Congress, 13 Kasım 2006, 29 Aralık 2006 <<http://fpc.state.gov/documents/organization/76888.pdf>>.

HENDERSON, Simon. "Nuclear Spinning", **National Review**, 11 Aralık 2003, 5 Ocak 2006 <<http://www.nationalreview.com/comment/henderson200312110800.asp>>.

HOOGLUND, Eric."Government and Politics", H. C. METZ(Ed), **Iran: A Country Study**, Washington: Secretary of the Army DC, 1987, 193-234.

Hürriyet. 13 Nisan 2006, "Atomla Dans", 27 Aralık 2006 <<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=4247395>>.

IAEA (International Atomic Energy Agency). "List of IAEA Member States", Ekim 2006, 5 Ocak 2007 <<http://www.iaea.org/About/Policy/MemberStates/>>.

IAEA (International Atomic Energy Agency). "Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons", **INFCIRC/140**, 22 Nisan 1970, 16 Kasım 2006 <<http://www.iaea.org/Publications/Documents/Infcircs/Others/infcirc140.pdf>>.

IAEA (International Atomic Energy Agency). "The Text Of The Agreement Between Iran And The Agency For The Application Of Safeguards In Connection With The Treaty On The Non-Proliferation Of Nuclear Weapons", **INFRC/214**, 13 Aralık 1974, 16 Aralık 2006 <<http://www.iaea.org/Publications/Documents/Infcircs/Others/infcirc214.pdf>>.

IAEA (International Atomic Energy Agency). "Communication dated 26 November 2004 received from the Permanent Representatives of France, Germany, the Islamic Republic of Iran and the United Kingdom concerning the agreement signed in Paris on 15 November 2004", **INFCIRC/637**, 26 Kasım 2004 <<http://www.iaea.org/Publications/Documents/Infcircs/2004/infcirc637.pdf>>.

İDİZ, Semih. "Türkiye Nükleer Tehdide Karşı Arayış içinde", **Milliyet**, 18 Mart 2006, 22 Şubat 2006 <<http://www.milliyet.com/2006/03/18/yazar/idiz.html>>.

International Crisis Group(ICG). Dealing With Iran's Nuclear Program, ICG Report, No. 18, Brüksel, 27 Ekim 2003, 9 Kasım 2006 <<http://www.ciaonet.orgwpsicg259icg259.pdf>>.

İLHAN, Suat. "Jeopolitik Gelişmeler", **Jeopolitik Dergisi**, 1, Kış 2002, 10–14.

İLHAN, Suat. **Jeopolitik Duyarlılık**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2003.

Islamic Republic Of Iran Constitution, 1979, Madde 11, 20 Ekim 2006 <<http://www.iranonline.com/iran/iran-info/Government/constitution-1.html>>.

IVASHENTSOV, Gleb. "Iran: Horizons of Future Cooperation", **International Affairs: A Russian Journal**, 6, 2006, 14 Eylül 2006 <http://www.ciaonet.org/oljarj-2iarj_06_06iarj_06_06b.html>.

İZZETİ, İzzetullah. **İran ve Bölge Jeopotitiği**, Küre Yayınları, İstanbul, Ocak 2005.

JAFARI, Mohammad. "Iran needs nuclear energy to meet growing demand, official", **IRNA (Islamic Republic News Agency)**, 7 Mart 2007 <<http://www2.irna.ir/en/news/view/line-17/0703079254154433.htm>>.

JAHANPOUR, Farhang. "Chronology of Iran's Nuclear Programme", **Oxford Research Group**, 6 Kasım 2006 <<http://www.oxfordresearchgroup.org.uk/programmes/globalsecurity/iranchronology.htm>>.

JOHNSON, Rebecca. "Politics and Protection: Why The 2005 Review Conference Failed", **Disarmament Diplomacy**, 80, Spring 2005, 10 Ocak 2006 <<http://www.acronym.org.uk/dd/dd80/80npt.htm>>.

KARABULUT, Bilal. **Strateji, Jeostrateji, Jeopolitik**, Ankara, Platin Yayınları, 2005.

KATZ, Mark. "Iran and America: Is Rapprochement Finally Possible?", **Middle East Policy**, XII, 4, Kış 2005, 58–66.

KATZMAN, Kenneth. "Iran's Long Range Missile Capabilities", **GlobalSecurity**, 1998, 30 Aralık 2006 <http://www.globalsecurity.org/wmd/library/report/1998/rumsfeld/pt2_katz.htm>.

KATZMAN, Kenneth. **Iran: Arms and Weapons Mass Destruction Suppliers**, CRS Report for Congress, 3 Ocak 2003, 5 Ocak 2007 <<http://fpc.state.gov/documents/organization/16597.pdf>>.

KEDDIE, Nikki. "Iran: Understanding the Enigma: A Historian's View+", **MERIA**, II, 3, Eylül 1998, 1–10.

KEMP, Geoffrey. "Iran's Nuclear Options", **Iran's Nuclear Weapons Options: Issues and Analysis**, Washington, The Nixon Center, Ocak 2001.

KEMP, Geoffrey. "Iran's Bomb and What To Do About It", G. KEMP (Ed), **Iran's Bomb American and Iranian Perspectives**, The Nixon Center Publications, Mart 2004, 1–12.

KERR, Paul. "Ukraine Admits Missile Transfers", **Arms Control Association**, Mayıs 2005, 31 Aralık 2005 <http://www.armscontrol.org/act/2005_05/Ukraine.asp>.

KERR, Paul. "Iran Signs Additional Protocol With IAEA", **Arms Control Association**, Ocak/Şubat 2004, 5 Ocak 2007 <http://www.armscontrol.org/act/2004_01-02/Iran.asp>.

KESKİN, Arif. "İran'da Fars Milliyetçiliğinin Üç Dalgası: "İranlılığa" Giden Yol", **TÜRKSAM**, 8 Ocak 2001, 20 Ekim 2006 <<http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat=9&yazi=188>>.

KESKİN, Arif. "Devrim İçinde Yeni Bir Devrim Arayışı: Ahmedinecad Radikalizmi", **2023 Dergisi**, 58, 15 Şubat 2006, 30–35.

KESKİN, Arif. "Tüm Boyutları ile Türkiye-İran İlişkileri", **Stratejik Analiz**, V, 53, Eylül 2004, 21–28.

KİBAROĞLU, Mustafa. "İran'ın Nükleer Programı: Aktörler ve Etkileri", O. M. ÖZTÜRK ve Y. SARIKAYA (Ed.), **Kaosa Doğru İran**, Ankara, Fark Yayınları, Nisan 2006, 71–120.

KİRİŞÇİ, Kemal. "Post Cold War Turkish Security and The Middle East", **Middle East Review of International Affairs (MERIA)**, I, 2, Temmuz 1997, 9 Ocak 2006 <<http://meria.idc.ac.il/journal/1997/issue2/jv1n2a6.html>>.

KOÇ, Şanlı Bahadır. "Gurur ve Önyargı: İran-ABD Gerginliği ve Türkiye", **Stratejik Analiz**, IV, 72, Nisan 2006, 59–66.

KÖSE, Talha. "İran Nükleer Sorunu: Diplomasinin İmkânlarını Yeniden Düşünmek", **SETA İran Dosyası**, Rapor No. ST 2–706, Ankara, Temmuz 2006, 32–73, 17 Kasım 2006 <http://www.setav.org/document/ST2_706SETA_Iran_Dosyasi.pdf>.

LESSER, Ian O.. "Turkey, Iran, and Nuclear Risks", H. SOKOLSKI ve P. CLAWSON (Ed.), **Getting Ready for A Nuclear-Ready Iran**, Strategic Studies Institute of the U.S. Army War College Yayınları, Ocak 2005, 89–112.

LINZER, Dafna. "Past Arguments Don't Square With Current Iran Policy", **Washington post**, 27 Mart 2005, A15.

MAYER, Charles C.. **National Security To Nationalist Myth: Why Iran Wants Nuclear Weapons**, Yüksek Lisans Tezi, Monterey/California, Eylül 2004.

MOKHTARİ, Fariborz. "No One Will Scratch My Back: Iranian Security Perceptions in Historical Context", **Middle East Journal**, 59, 2, Spring 2005, 209–229.

NELSON, C. R. ve D. H. SALTIEL. **Managing Proliferation Issues with Iran**, The Atlantic Council of The United States, Ocak 2002 <http://www.acus.org/docs/0201-Managing_Proliferation_Issues_Iran.pdf>.

NIYİNİ, Menuçehr Tevessuli. "Nükleer Silahların Geliştirilmesini Yasaklayan Konvansiyon Uyarınca İran'ın Hak Ve Taahhütleri", (Çev. Seyyid Ali Kaimmakami), **Siyasi ve Ekonomik İttılaat Dergisi**, 2003–2004 Sayısı, 22 Kasım 2006 <<http://turkish.trib.ir/siasi/seedali.htm>>.

NTI (Nuclear Threat Initiative). "Shaghang", Iran: Nuclear Facilities, Ocak 2006a, 28 Aralık 2006 <http://www.nti.org/e_research/profiles/Iran/3119_3182.html>.

NTI (Nuclear Threat Initiative). "Treaties and Organizations", Iran Profile, Ocak 2006b, 31 Aralık 2006 <http://www.nti.org/e_research/official_docs/inventory/pdfs/iran.pdf>.

NTI (Nuclear Threat Initiative). "Talmesi and Meskani Uranium Mines", Iran: Nuclear Facilities, Ocak 2006c, 29 Aralık 2006 <http://www.nti.org/e_research/profiles/Iran/3119_3184.html>.

Nuclear Files. "Treaties", Project Of The Nuclear Age Peace Foundation, 31 Aralık 2006 <<http://www.nuclearfiles.org/menu/library/treaties/index.htm>>.

Office Of The Secretary Of Defense. **Proliferation: Threat and Response**, Washington D.C., Ocak 2001, 5 Ocak 2006 <<http://www.defenselink.mil/pubs/ptr20010110.pdf>>.

ORLOV, V. A. ve A. VINNIKOV. "The Great Guessing Game: Russia and Iranian Nuclear Issue", **The Washington Quarterly**, Spring 2005, 49–66.

ÖZCAN, Nihat Ali. "İran Sorununun Geleceği", **TEPAV**, Haziran 2006, 4 Ağustos 2006 <http://www.tepav.org.tr/tur/admin/dosyabul/upload/abd_iran.pdf>.

ÖZTÜRK, Osman Metin. "Ortadoğu'da Türkiye ABD'nin Stratejik Ortağı mı Hedefi mi", O. M. ÖZTÜRK ve Y. SARIKAYA, **Kaosa Doğru İran**, Ankara, Fark Yayınları, Nisan 2006, 3–25.

ÖZTÜRK, Osman Metin. "ABD, İran'ı Ne Zaman Vuracak?", O. M. ÖZTÜRK ve Y. SARIKAYA, **Kaosa Doğru İran**, Ankara, Fark Yayınları, Nisan 2006, 27–33.

PEHLIVANLIOĞLU, A. Öner. **Ortadoğu ve Türkiye** (1.Birinci Baskı), İstanbul, Kastaş Yayınevi, 2004.

PERKOVICH, George. **Dealing With Iran's Nuclear Challenge**, Carnegie Endowment for International Peace, 28 Nisan 2003, 31 Aralık 2006 <<http://www.ceip.org/files/projects/npp/pdf/Iran/iraniannuclearchallenge.pdf>>.

POLLACK, K. ve TAKEYH R."Taking on Tehran", **Foreign Affairs**, Mart-Nisan 2005, 6 Şubat 2007 <<http://www.foreignaffairs.org/20050301faessay84204-p40/kenneth-pollack-ray-takeyh/taking-on-tehran.html>>.

PURTAŞ, Fırat. "İran'ın Dış politikasında Değişmeyen Yapısı ve Rusya-İran Ortaklığının Niteliği", Osman Metin Öztürk ve Yalçın Sarıkaya (Ed.), **Kaosa Doğru İran**, Ankara, Fark Yayınları, Nisan 2006, 311–332.

QUILLEN, Chris. "Iranian Nuclear Weapons Policy: Past, Present, and Possible Future", **Middle East Review of International Affairs (MERIA)**, VI, 2, June 2002, 17–24.

ROSHANDEL, Jalil. "Iran's Foreign and Security Policies: How Decisionmaking Process Evolved", **Security Dialogue**, SAGE Publications, Vol. 31, No. 1, Mart 2000, 105–117.

RORABACK, Amanda. **Iran in a Nutshell**, Enisen Publishing, Mart 2006.

RUSSEL, Richard L.. "Arab Security Responses to a Nuclear-Ready Iran", H.SOKOLSKI ve P. CLAWSON (Ed.), **Getting Ready For A Nuclear-Ready Iran**, Strategic Studies Institute of the U.S. Army War College Publications, Ekim 2005, 23-50.

SADR, Ehsaneh I.. "The Impact of Iran's Nuclearization on Israel", **Middle East Policy**, XII, 2, Summer 2005, 58–72.

SAFDARI, Cyrus. "Iran needs Nuclear Energy, Not Weapons", **Le Monde diplomatique**, Kasım 2005, 25 Aralık 2006 <<http://mondediplo.com/2005/11/02iran>>.

SAHIMI, Muhammed. "Iran's Nuclear Program. Part I: Its History", **Pavyand Iran News**, 10 Şubat 2003 <<http://www.payvand.com/news/03/oct/1015.html>>.

SAHIMI, Muhammed. "Iran's Nuclear Energy Program. Part V: From the United States Offering Iran Uranium Enrichment Technology to Suggestions for Creating Catastrophic Industrial Failure", **Pavyand Iran News**, 22 Aralık 2004, 15 Aralık 2006 <<http://www.payvand.com/news/04/dec/1186.html>>.

SARAY, Mehmet. "Türk-İran İlişkileri", **Atatürk Araştırma Merkezi**, Ankara, 1999.

SAVYON, Ayelet. "Iran's Armament: A Central Element in Establishing Itself as a Regional Superpower", **The Middle East Media Research Institute (MEMRI)**, Inquiry and Analysis Series, No: 89, 26 Mart 2002, 5 Ocak 2006 <http://memri.org/bin/articles.cgi?Page=archives&Area=ia&ID=IA8902#_edn29>.

SAVYON, Ayelet. "The Iran-E.U. Agreement on Iran's Nuclear Activity", **The Middle East Media Research Institute (MEMRI)**, Inquiry and Analysis Series, No: 200, 21 Aralık 2004a, 7 Ocak 2006 <<http://memri.org/bin/articles.cgi?Page=archives&Area=ia&ID=IA20004>>.

SAVYON, Ayelet. "The Internal Debate in Iran: How to Respond to Western Pressure Regarding Its Nuclear Program", **The Middle East Media Research Institute (MEMRI)**, Inquiry and Analysis Series, No: 181, 17 Haziran 2004b, 9 Ocak 2006 <<http://memri.org/bin/articles.cgi?Page=archives&Area=ia&ID=IA18104>>.

SCHMUCKER, Robert H.. **Iran and its Regional Environment**, Second Transatlantic Conference, Berlin, 27 Mart 2006, 31 Aralık 2006 <<http://www.hsfk.de/downloads/Panel%201%20-%20Schmucker.pdf>>.

SCHULTE, Gregory. "İran'ın Nükleer Emelleri: Bombaya giden İki Yol Barışa Giden Diğer Yol", **Avusturya Uluslararası İlişkiler Enstitüsü**, 27 Kasım 2006 <http://turkish.turkey.usembassy.gov/uploads/images/cSybPzH9ZsgR9nKztGO3Fg/Iran_AmbSchulte27Nov06.pdf>.

SEGAL, David. "Atomic Ayatollahs; Just What the Mideast Needs-An Iranian Bomb", **Washington Post**, 12 Nisan 1987.

Shahzad, Syed Saleem. "Pakistan On The Spot Over Iran Nuclear Secrets", **Asia Times**, 25 Şubat 2006, 2 Ocak 2007 <http://www.atimes.com/atimes/South_Asia/HA25Df01.html>.

SHEN, Dingli. "Iran's Nuclear Ambitions Test China's Wisdom", **The Washington Quarterly**, İlkbahar 2006, 55–66.

SİLAHÇIOĞLU, Doğu. **ABD/İsrail-İran Denklemi ve Türkiye**, İstanbul, Günizi Yayıncılık, Nisan 2006.

SLOAN, G. ve C. S. GRAY. "Neden Jeopolitik", Colin S. GRAY ve G. SLOAN, **Jeopolitik, Strateji ve Coğrafya**, ASAM Yayınları, Ankara, 2003, 1–15.

SOLANA, Javier. **A Secure Europe In A Better World: European Security Strategy**, The European Union Institute For Security Studies, Brüksel, 12 Aralık 2003 <<http://www.iss-eu.org/solana/solanae.pdf>>.

SQASSONI, Sharon. **Iran's Nuclear Program: Recent Developments**, CRS Report for Congress, 6 Eylül 2006, 25 Aralık 2006 <<http://www.fas.org/sgp/crs/nuke/RS21592.pdf>>.

STROFOVA, Diana. "Nuclear Policy of Iran", **NATO Parliamentary Assembly**, 28 Mart 2006, 16 Aralık 2006 <<http://www.nato-pa.int/default.asp?SHORTCUT=901>>.

TAKEYH, Ray. "Iran's Nuclear Calculations", **World Policy Journal**, XX, 2, Summer 2003 <<http://www.worldpolicy.org/journal/articles/wpj03-2/takeyh.html>>.

TARZI, Amin. "The Role Of WMD In Iranian Security Calculations: Dangers To Europe", **Middle East Review of International Affairs (MERIA)**, Vol. 8, No. 3, September 2004, 91–111.

TEZKAN, Y. ve M. M. TAŞAR. **Dünden Bugüne Jeopolitik**, İstanbul, Ülke Yayınları, 2002.

TÜRKSAVAŞ, Tuba. "İran'ın İç Dinamiklerinin Dış İlişkilerine Vuran Gölgesi", O.M. ÖZTÜRK ve Y. SARIKAYA (Ed.), **Kaosa Doğru İran**, Ankara, Fark Yayınları, 2006, 203–218.

Vatan. 14 Nisan 2006, "Ateşle Oynuyor", 22 Aralık 2006 <<http://www.gazetevatan.com/root.vatan?exec=haberdetay&tarih=14.04.2006&Newsid=75693&Categoryid=1>>.

VICK, Charles P.. "The Closely Related Collaborative Iranian, North Korean & Pakistani Strategic Space, Ballistic Missile and Nuclear Weapon Programs", **GlobalSecurity**, 23 Mayıs 2006, 31 Aralık 2006 <<http://www.globalsecurity.org/wmd/world/iran/missile-development.htm>>.

WEHLING, Fred. "Russian Nuclear and Missile Exports to Iran", **The Nonproliferation Review**, Kış 1999, 134–143.

WENTER, Al J.. **Iran's Nuclear Option: Tehran's Quest For The Atom Bomb**, Casemate Publishing, Philadelphia, 2005.

WILBER, Donald N.. **Iran Past and Present**, Princeton Üniversitesi Basımı, Princeton/New Jersey, 1981.

YAPHE, J. S. ve C. D. Lutes. **Reassessing the Implications of a Nuclear-Armed Iran**, Institute for National Strategic Studies, Washington D.C., Ağustos 2005.

YAVUZ, Celalettin. "Sorunlu Komşu İran: Çıkarlarımız Örtüşüyor mu, Çakışıyor mu?", **2023 Dergisi**, Sayı 58, 15 Şubat 2006, 4–16.

YILMAZ, Sait. **21.Yüzyılda Güvenlik ve İstihbarat**, İstanbul, Alfa Yayınları, 2006.

YILMAZ, Türel. **Uluslararası Politikada Ortadoğu**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2004.

EKLER

EK-A: İRAN KARA KUVVETLERİ KUVVET YAPISI, 1999–2006,

İRAN DENİZ KUVVETLERİ KUVVET YAPISI, 1999–2006,

İRAN HAVA KUVVETLERİ KUVVET YAPISI, 1990–2006.

EK-B: İRAN'IN MUHTEMEL FÜZE PROFİLİ: 2006.

EK-C: NÜKLEER SİLAHLARIN YAYILMASINI ÖNLEME ANTLAŞMASI.

**İRAN KARA KUVVETLERİ KUVVET YAPISI, 1999–2006 (Cordesman ve
Al-Rodhan, 2006b: 14–18).**

	1990	2000	2005	2006
Personel Mevcudu	305,000	350,000	350,000	350,000
Faal	305,000	350,000	350,000	350,000
Askere Alınanlar	250,000	220,000	220,000	220,000
Muharip Birlikler	52	26–28	26–28	28–29
Kara Kuvvetleri Karargâhları	3	4	4	4
Zırhlı Tümen	0	4	4	4
Mekanize Tümen	4	0	0	0
Piyade Tümeni	6	6	6	6
Hava İndirme Tümeni	1	1	1	1
Özel Harekât Tümeni	1	1	1	1
Komando Tümeni	0	1	2	2
Zırhlı Tugay	Birkaç	0	0	0
Mekanize Tugay	Birkaç	1	1	0
Topçu Taburu	0	4–5	4–5	4–5
Topçu Taburu	0	4–5	4–5	6
Mekanize Taburu	28	0	0	0
Ana Muhabere Tankları	500	1345	1613	1613 +
T-54	Bir miktar	400	540	540
T-59	Bir miktar	0	0	0
T-62	Bir miktar	75	75	75+
T-72	Bir miktar	480	480	480
Cieftain Mk 3/5	Bir miktar	140	100	100
M-47/-48	Bir miktar	150	168	168
M-60A1	Bir miktar	100	150	150
Zülfikar	0	0	Bir miktar	Bir miktar
Hafif Tanklar	30	80	80+	80+
Scorpion	30	80	80	80
Towsan	0	0	Bir miktar	Bir miktar
Keşif	130	35	35	35
EE-9 Cascavel	130	35	35	35
Zırhlı Muharebe Araçları	100+	440	610	610
BMP-1	100+	300	210	210
BMP-2	0	140	400	400
Zırhlı Personel Taşıyıcı	500	550	640	640
BTR-50/-60	Bir miktar	300	300	300
M-113	Bir miktar	250	200	200
Boragh	0	0	140	140
Tow	Bir miktar	2170	2010	2010
105 mm: M-101A1	339+	130	130	130
105 mm: Oto Melara	36	0	0	0
122 mm: D-30	0	600	540	540
122 mm: PRC type-54	0	100	100	100
130 mm: M-46/Type-59	125	1100	985	985
152 mm: D-20	0	30	30	30
155 mm: WAC-21	0	20	15	15
155 mm: M-71	50	0	0	0
155 mm: M-114	0	70	70	70
155 mm: FH-77B	18	0	0	0
155 mm: GHN-45	130	100	120	120
203 mm: M-115	30	20	20	20
Öz İtmeli Roketler	140	290	310+	310+
122: 2S1	0	60	60	60
122 mm: Thunder 1	0	0	Bir miktar	Bir miktar
155 mm: M-109	100	60	180	180
155 mm: Thunder 2	0	0	Bir miktar	Bir miktar
170 mm: M-1978	0	10	10	10
175 mm: M-107	30	30	30	30
203 mm: M-110	10	30	30	30

Çok Namlulu Roket Rampaları	Bir miktar	764+	876+	876+
107 mm: PRC Type-63	Bir miktar	600	700	700
107 mm: Haseb	0	0	Bir miktar	Bir miktar
107 mm: Fajr 1	0	0	Bir miktar	Bir miktar
122 mm: Hadid/Arash/Noor	0	50	50	50
122 mm: BM-21	65	100	100	100
122 mm: BM-11	Bir miktar	5	7	7
240 mm: M-1985	0	0	10	10
240 mm: Fajr 3	0	0	10	10
333 mm: Fajr 5	0	0	Bir miktar	Bir miktar
Havanlar	3000+	6500	5000	5000
60 mm	0	Bir miktar	Bir miktar	Bir miktar
81 mm	Bir miktar	Bir miktar	Bir miktar	Bir miktar
82 mm	0	Bir miktar	Bir miktar	Bir miktar
107 mm: 4.2 in M-30	Bir miktar	Bir miktar	Bir miktar	Bir miktar
120 mm: M-65	3000	Bir miktar	Bir miktar	Bir miktar
Yüzeyden Yüze Füzeler		Bir miktar	Bir miktar	Bir miktar
Scud-B/C Rampaları	Bir miktar	10	12-18	12-18
Shahab-3	Bir miktar	Bir miktar	Bir miktar	Bir miktar
CSS-8	0	25	30	30
Oghab	Bir miktar	Bir miktar	Bir miktar	Bir miktar
Shaeen 1/2	Bir miktar	Bir miktar	Bir miktar	Bir miktar
Nazeat	Bir miktar	Bir miktar	Bir miktar	Bir miktar
Yüzeyden Havaya Füzeler	Bir miktar	Bir miktar	Bir miktar	Bir miktar
SA-7	Bir miktar	Bir miktar	Bir miktar	0
SA-14	Bir miktar	Bir miktar	Bir miktar	0
SA-16	Bir miktar	Bir miktar	Bir miktar	0
HQ-7	Bir miktar	Bir miktar	Bir miktar	Bir miktar
Anti-Tank Güdümlü Silahları	Bir miktar	Bir miktar	75	75
ENTAC	Bir miktar	0	0	0
SS-11/-12	Bir miktar	0	0	0
Dragon	Bir miktar	0	0	0
AT-3 Sagger	0	0	Bir miktar	Bir miktar
AT-4 Spigot	0	Bir miktar	Bir miktar	Bir miktar
AT-5 Spandrel	0	0	Bir miktar	Bir miktar
Saeqhe 1 / 2	0	0	Bir miktar	Bir miktar
Toaphan	0	0	Bir miktar	Bir miktar
Roket Rampaları	0	Bir miktar	Bir miktar	Bir miktar
73 mm: RPG-7	0	Bir miktar	Bir miktar	Bir miktar
Geri Tepmesiz Füze Rampaları	Bir miktar	Bir miktar	Bir miktar	Bir miktar
57mm	Bir miktar	0	0	0
75mm: M-20	Bir miktar	Bir miktar	Bir miktar	Bir miktar
82mm: B-10	0	Bir miktar	Bir miktar	Bir miktar
106mm: M-40	Bir miktar	Bir miktar	200	200
107mm: B-11	0	Bir miktar	Bir miktar	Bir miktar
Hava Savunma Silahları	1500	1700	1700	1700
14.5mm: ZPU-2/-4	Bir miktar	Bir miktar	Bir miktar	Bir miktar
23mm: ZU-23 Towed	Bir miktar	Bir miktar	Bir miktar	Bir miktar
23mm: ZSU-23-4 SP	Bir miktar	Bir miktar	Bir miktar	Bir miktar
35mm:	Bir miktar	Bir miktar	Bir miktar	Bir miktar
37mm: M-1939	Bir miktar	Bir miktar	Bir miktar	Bir miktar
37mm: PRC Type-55	Bir miktar	Bir miktar	Bir miktar	Bir miktar
57mm: ZSU-57-2-Sp	Bir miktar	Bir miktar	Bir miktar	Bir miktar
57mm: S-60	Bir miktar	Bir miktar	Bir miktar	Bir miktar
Yerden Havaya Füzeler	230	Bir miktar	Bir miktar	Bir miktar
I Hawk	30	0	0	0
RBS-70	200	Bir miktar	Bir miktar	Bir miktar
SA-7/-14/-16	Bir miktar	Bir miktar	Bir miktar	Bir miktar
HQ-7	0	Bir miktar	Bir miktar	Bir miktar
İnsansız Hava Aracı	0	Bir miktar	Bir miktar	Bir miktar
Mohajer II/III/IV	0	Bir miktar	Bir miktar	Bir miktar
Uçaklar	49+	77	36	17
Cessna 185	40+	50	10	10
F-27	2	19	2	2
Falcon 20	2	8	20	1
Turbo Commander 690	5	0	4	4

Helikopterler	410	556	223	223
AH-1J Taarruz	100	100	50	50
CH-47C Heavy Transport	10	40	20	20
Bell 214A/C	250	165	50	50
Bell 204	0	30	0	0
AB-205A	35	40	68	68
AB-206	15	90	10	10
AB-12	0	12	0	0
Mi-8/-17	0	0	25	25
Hughes 300C	0	5	0	5
RH-53D	0	9	0	0
SH-53D	0	10	0	0
SA-319	0	10	0	0
UH-1H	0	45	0	0

**İRAN DENİZ KUVVETLERİ KUVVET YAPISI, 1999–2006 (Cordesman ve
Al-Rodhan, 2006b: 36–37).**

	1990	2000	2005	2006
Personel Mevcudu	14500	20600	18000	18000
Faal	14500	20600	18000	18000
Askere Alınanlar	0	0	0	0
Denizaltılar	0	5	3	3
SSK (Rusya Type877)	0	3	3	3
SSI	0	2	0	0
Muhripler	3	0	0	0
Damavand (İngiltere Taarruz)	1	0	0	0
Babr (ABD Sumner)	2	0	0	0
Fırkateyler	5	3	5	5
Alvand (İngiltere Vosper)	3	3	3	3
Bayandor (ABD PF-103)	2	0	2	2
Devriye ve Sahil Güvenlik Gemileri	34	64	56	250+
Füze Devriye Gemisi	10	20	10	10
Kaman (Fr Combattante II)	10	10	10	10
Houdong	0	10	0	0
Kıyı Devriye Gemileri	24	42	35+	35+
Kaivan	3	Bir miktar	0	0
Parvin	3	3	3	3
Chaho	3	Bir miktar	0	0
Zafar	0	3	3	3
Bagomol	0	1	0	0
Çhina Cat	0	0	3	6
Hovercraft	15	9	14	?
Mayın Harbi	3	7	7	5
Sharokh (MSC)	2	1	1	1
Riazi (ABD Cape)	0	1	2	2
Harischi (MSI)	1	1	0	0
Hejaz (Mayın Gemisi)	0	2	2	0
292 MSC	0	2	2	2
Amfibi	7	9	10	10
Hengam (LST)	4	4	4	4
İran Hüzmüz (LST)	3	3	3	3
Foque (LSL)	0	2	3	3
Çıkarma Gemisi	4+	9+	200+	6
Destek	8	25	25	27
Deniz Keşif	0	8	10	8
P-3F	0	3	5	5
Do-228	0	5	5	5
Anti-Denizaltı Harbi	9	9	20	10
SH-3D Sea King	3	3	10	10
AB-212	6	6	10	0
Mayın Karşı Tedbirleri	2	2	3	3
RH-53D	2	2	3	3
Nakliye	29	29	18	13
Commander	4	4	4	4
Falcon	1	1	3	3
F-27	4	4	4	4
AB-205 (Helikopter)	Bir miktar	Bir miktar	5	5
AB-206 (Helikopter)	Bir miktar	Bir miktar	2	2
AB-212	0	0	0	10

İRAN HAVA KUVVETLERİ KUVVET YAPISI, 1990–2006 (Cordesman ve
Al-Rodhan, 2006b: 26–28).

	1990	2000	2005	2006
Personel Mevcudu	35000	50000	52000	52000
Faal	35000	50000	52000	52000
Askere Alınanlar	0	0	0	0
Avcı Uçakları	15	114	74	74
F-7	0	24	24	24
F-14	15	60	25	25
MIG-29	0	30	25	25
Kara Saldırı Avcı Uçağı	104	140	186	186+
F-4D/E	35	50	65	65+
F-5E/F	45	60	60	60+
Ch J-6	24	0	0	0
Su-24	0	30	30	30
Su-25K	0	0	7	7
Mirage F1-E	0	0	24	24
Deniz Keşif Uçakları	2	5	3	5
P-3F	2	0	0	0
P-3MP	0	0	3	5
C-130H-MP	0	5	0	0
Keşif Uçakları	8	15	6	6+
F-5	5	0	0	0
RF-4E	3	15	6	6+
Nakliye	59	63	64+	65+
Boeing 707	14	3	3	3
Boeing 747F	9	7	5	5
Boeing 727	0	1	1	1
C-130E/H	20	18	18	17
F-27	9	15	10	10
Commander 690	3	3	3	3
Falcon	3	4	1	1
PC-6B	0	10	10	10
Y-7	0	2	2	9
Y-12(II)	0	0	9	3
Jetstar	0	0	2	2
Il-76	0	0	Bir miktar	1+
Genel Maksat	0	0	0	12
TB-21	0	0	0	8
TB-200	0	0	0	12
Helikopterler	55 (0 silahlı)	53 (0 silahlı)	34 (0 silahlı)	34+
AB-206	2	2	2	2
Bell 214C	39	39	30	30
CH-47	10	5	2	2+
S-61A	2	0	0	0
Shabaviz 2-75	0	0	0	Bir miktar
Shabaviz2061	0	0	0	Bir miktar
Eğitim	84	132	151	119
F-33A/V	26	26	20	?
T-33	7	7	7	7
PC-7	46	40	40	40
EMB-312	5-6	15	15	?
MIG-29B	0	5	0	?
FT-7	0	5	15	?
F-5B	0	20	20	?

TB-21	0	8	8	?
TB-200	0	4	4	?
MFI-17 Mushshaq	0	0	22	?
Yüzeyden Havaya Füzeler	105	190+	220+	2500+
I Hawk	0	100	150	2400
Rapier	30	30	30	30
Tigercat	25	15	15	15
SA-2/HQ-2J	50	45	15	45
SA-5	0	0	10	10
SA-7	0	Bir miktar	Bir miktar	Bir miktar
FM-80 (Crotale)	0	Bir miktar	Bir miktar	Bir miktar
Havada Havaya Füzeler	Bir miktar	Bir miktar	Bir miktar	Bir miktar
AIM-7 Sparrow	Bir miktar	Bir miktar	Bir miktar	Bir miktar
AIM-9 Sidewinder	Bir miktar	Bir miktar	Bir miktar	Bir miktar
AIM-54 Phoenix	Bir miktar	Bir miktar	Bir miktar	Bir miktar
AA-8	0	Bir miktar	Bir miktar	Bir miktar
AA-10	0	Bir miktar	Bir miktar	Bir miktar
AA-11	0	Bir miktar	Bir miktar	Bir miktar
PL-2A	0	0	Bir miktar	0
PL-7	0	Bir miktar	Bir miktar	0
Havadan Yüzeye Füzeler	Bir miktar	Bir miktar	Bir miktar	Bir miktar
AS-10	0	Bir miktar	Bir miktar	Bir miktar
AS-11	0	Bir miktar	Bir miktar	Bir miktar
AS-12	Bir miktar	0	0	0
AS-14	0	Bir miktar	Bir miktar	Bir miktar
C-801	0	0	Bir miktar	Bir miktar
AGM-65A	0	Bir miktar	3000	Bir miktar
AGM-84 Harpoon	Bir miktar	0	0	0
Hava Savunma Silahları	0	0	Bir miktar	Bir miktar
23 mm	0	0	Bir miktar	Bir miktar
ZSU-23	0	0	Bir miktar	Bir miktar
37 mm	0	0	Bir miktar	Bir miktar
Oerlikon	0	0	Bir miktar	Bir miktar

İRAN'IN MUHTEMEL FÜZE PROFİLİ: 2006 (Cordesman ve Al-Rodhan, 2006b: 61; FAS [web], 2006; MISSILETHREAT [web], 2006).

ADI	A Ş A M A	SINIFI	ATA FÜZELER	SEVK MADDE Sİ	MENZİL (km)	TAŞIMA KAPASİTESİ (kg))	IOC ¹² (YIL)	ENVANTER
Fateh A-110	1	SRBM	?	?	210	500	?	?
Gahdr-110	?	IRBM	?	?	2,500-3,000	?	?	?
M-9 variant	1	SRBM	CSS-6	?	800	320	?	?
M-11 variant	1	SRBM	CSS-7	?	400	?	?	?
Mushak-120	1	SRBM	CSS-8, SA-2	Katı	130	500	2001	200
Mushak-160	1	SRBM	CSS-8, SA-2	Sıvı	160	500	2002	?
Mushak-200	1	SRBM	SA-2	Sıvı	200	500	Elde edilemedi	0
Shahab-1	1	SRBM	Sovyet SSN-4, K.Kore SCUD-B	Sıvı	300	987-1,000	1995	250-300
Shahab-2	1	SRBM	Sovyet SSN-4, K.Kore SCUD-C	Sıvı	500	750-989	?	200-450
Shahab-3	1	MRBM	K.Kore Nodong-1	Sıvı	1,300	760-1,158	2002	25-100
Shahab-4	2	IRBM	K.Kore Taep'o-dong-1	Sıvı	3,000	1,040-1,500	Elde edilemedi	0
Ghadr 101	Çok	IRBM	Pakistan Shaheen-1	Katı	2,500	Elde edilemedi	Elde edilemedi	0
Ghadr 110	Çok	IRBM	Pakistan Shaheen-2	Katı	3,000	Elde edilemedi	Elde edilemedi	0
IRIS	1	IRBM	Çin M-18	Katı	3,000	760-1,158	2005	Elde edilemedi
Kh-55	1	IRBM	Sovyet AS-15 Kent, Ukrayna	Jet motoru	2,900-3,000	200 kgt nükleer	2001	12
Shahab-5	3	LRICBM	K.Kore Taep'o-dong-2	Katı	5,500	390-1,000	Elde edilemedi	0
Shahab-6	3	FRICBM	K.Kore Taep'o-dong-2	Katı	10,000	270-1,220	Elde edilemedi	0
Zelifal-1/2/3	?	?	?	?	?	?	?	?

¹² IOC(Initial Operational Capability): İlk İşletme Kabiliyeti

NÜKLEER SİLAHLARIN YAYILMASINI ÖNLENME ANTLAŞMASI

İmzalandığı Tarih - Yer: 1 Temmuz 1968 – Washington, Londra ve Moskova.

Yürürlüğe Giriş Tarihi: 5 Mart 1970

İşbu Anlaşmayı akdeden ve bundan böyle " Anlaşmaya Taraf" olarak anılacak Devletler, Nükleer, bir savaşın bütün insanlığı uğratabileceği yıkıntıyı ve böyle bir savaş tehlikesini önlemek için her türlü çabayı harcamayı ve halkların güvenliğini korumayı amaçlayan önlemlerin alınması gerektiğini göz önünde tutarak,

Nükleer silahların yayılmasının nükleer savaş tehlikesini ciddi biçimde arttıracığına inanarak, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun nükleer silahların daha fazla yayılmasının önlenmesi konusunda bir anlaşma akdi için çağrıda bulunan kararlarına uygun olarak,

Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'nın güvenlik denetiminin barışçıl nükleer çalışmalara uygulanışını kolaylaştırmak için işbirliği yapmayı yükümlenerek,

Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'nın güvenlik denetimi dizgesi çerçevesinde belirli stratejik noktalarda aygıtlar ve diğer teknik yöntemler kullanılarak kaynak ve fizyona uğrayabilen özel madde akımına güvenlik denetiminin etkili bir biçimde uygulanması ilkesini daha da geliştirmek için girişilen araştırma, geliştirme ve diğer çabaları desteklediklerini belirterek,

Nükleer silahlara sahip Devletler tarafından patlayıcı nükleer araçların geliştirilmesinden elde edilebilecek teknolojik yan ürünler de dahil olmak üzere, nükleer teknolojinin barışçıl uygulanmasından sağlanacak yararların, nükleer silahlara sahip bulunsun veya bulunmasın, Anlaşmaya

taraf olan bütün devletlerin barışçıl amaçlarına açık tutulması ilkesini doğrulayarak,

Bu ilkenin gerçekleştirilmesi yönünden, Anlaşmaya taraf, bütün devletlerin atom enerjisinin barışçıl amaçlarla uygulanmasının daha da geliştirilmesi için, bilimsel bilgi alışverişine, mümkün olan en geniş biçimde katılmak ve tek başlarına veya diğer devletlerle işbirliği yaparak bu gelişmeye katkıda bulunmak hakkına sahip olduklarına inanarak,

Nükleer silahlanma yarışının mümkün olan en kısa zamanda durdurulmasının sağlanması ve nükleer silahsızlanma yönünde etkili önlemler almayı üstlenmek konusundaki niyetlerini açıklayarak,

Bu amaca ulaşılması için bütün devletleri işbirliğine çağırarak, Atmosferde, uzayda ve su altında nükleer silah denemelerini yasaklayan 1963 Anlaşmasına Taraf Devletlerin, söz konusu Anlaşması'nın önsözünde bütün deneysel nükleer silah patlamalarının süresiz durdurulmasının sağlamaya çalışmak ve bu amaçla görüşmelere devam etmek konusunda dile getirdikleri kararlılığı hatırlatarak,

Sıkı ve etkili uluslararası denetim altında, genel ve tam bir silahsızlanma Anlaşmasına bağlı olarak, nükleer silahların yapımının durdurulmasını, mevcut bütün nükleer silah stoklarının ortadan kaldırılmasını ve ulusal askerî depoların nükleer silahlardan arındırılmasını ve bunların atıcı araçlarının ortadan kaldırılmasını sağlamak amacıyla, uluslararası gerginliğin yumuşamasını ve Devletler arasındaki güvenin güçlendirilmesinin geliştirilmesini isteyerek,

Devletlerin, uluslararası ilişkilerinde Birleşmiş Milletler yasası gereğince, herhangi bir devletin toprak bütünlüğüne veya siyasi bağımsızlığına karşı veya Birleşmiş Milletler amaçlarıyla bağdaşmayacak başka bir şekilde kuvvet kullanmaktan veya kuvvet kullanma tehdidinden kaçınmaları ve uluslararası barış ve güvenliğin, dünyanın insan ve ekonomik

kaynaklarının en az kısmının silahlanmaya ayrılarak sağlanması gerektiğini hatırlatarak,

Aşağıdaki hususlar üzerinde anlaşmışlardır;

M a d d e - I

Anlaşmaya taraf nükleer silah sahibi her devlet, nükleer silahları veya diğer patlayıcı nükleer araçları ya da bu gibi silahların veya diğer patlayıcı araçların kontrolünü, doğrudan doğruya veya dolaylı olarak, kime olursa olsun, devretmemeyi ve nükleer silah sahibi olmayan herhangi bir Devlete, nükleer silahları veya diğer nükleer patlayıcı araçların kontrolünü elde etmesi için herhangi bir şekilde yardım, özendirme veya isteklendirmede bulunmamayı üstlenir.

M a d d e - II

Anlaşmaya Taraf nükleer silaha sahip olmayan her Devlet, nükleer silahları veya diğer nükleer patlayıcı araçları yahut bu silahların veya patlayıcı araçların kontrolünü, kimden olursa olsun, doğrudan doğruya veya dolaylı şekilde devralmamayı; nükleer silahları veya diğer patlayıcı nükleer araçları yapmamayı veya başka şekilde elde etmemeyi ve bu silahların veya patlayıcı araçların yapımı için herhangi bir yardım aramamayı veya almamayı üstlenir.

M a d d e - III

1. Anlaşmaya taraf nükleer silaha sahip olmayan her Devlet, Uluslararası Atom enerjisi Ajansı'nın statüsüne ve Ajans'ın güvenlik denetimi dizgesine uygun olarak, nükleer enerjinin barışçıl amaçla kullanılmasının, nükleer silahlara veya diğer patlayıcı nükleer araçlara saptırılmasını önlemek amacıyla, sadece bu Anlaşma ile üzerine aldığı yükümlülükleri uygulayıp uygulamadığının kanıtlanması amacıyla, Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı ile

görüşmeler yoluyla akdedilecek bir anlaşmada belirtilecek güvenlik denetimini kabul etmeyi üstlenir. Bu maddenin gerektirdiği güvenlik denetimi yöntemleri, kaynak ve fizyona uğrayabilen özel madde bakımından hem bu maddelerin herhangi bir ana nükleer tesiste üretimi, işlenmesi veya kullanılması sırasında, hem de böyle bir tesisin dışında bulunduğu sırada uygulanacaktır. Bu maddenin gerektirdiği güvenlik denetimi, anılan devletin egemenliği altındaki toprakları üzerinde veya kendi kontrolü altındaki herhangi bir yerde yürütülen bütün barışçıl nükleer çalışmalarda kullanılan kaynak ve fizyona uğrayabilen özel maddelerin tümüne uygulanacaktır.

2. Anlaşmaya Taraf her Devlet (a) kaynak veya fizyona uğrayabilen özel madde veya (b) fizyona uğrayabilen özel maddenin işlenmesi, kullanılması veya üretimi için özel olarak tasarlanmış veya hazırlanmış cihaz veya maddeyi, kaynak veya fizyona uğrayabilecek özel madde, işbu maddenin gerektirdiği güvenlik denetimine bağlı kılınmadıkça, nükleer silaha sahip olmayan herhangi bir devlete, kullanma amacı barışçıl olsa da, olmasa da, sağlamamayı üstlenir.

3. İşbu maddenin gerektirdiği güvenlik denetimi, Anlaşmanın IV Maddesine uygun biçimde ve işbu madde hükümleri ve önsözde belirtilen güvenlik denetimi ilkesi uyarınca, nükleer maddenin barışçıl amaçlarla işlenmesi, kullanılması veya üretimine ait nükleer madde ve cihazın uluslararası alışverişi dahil, tarafların iktisadi ve teknolojik gelişmesini veya barışçıl nükleer çalışmalar alanında uluslararası işbirliğini engellemeyecek şekilde uygulanacaktır.

4. Anlaşmaya Taraf nükleer silah sahibi olmayan Devletler, tek başlarına veya diğer Devletlerle birlikte, Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'nın Statüsüne uygun olarak, bu maddenin gereklerini yerine getirmek üzere, Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı ile anlaşmalar akdedeceklerdir. Söz konusu anlaşmaların görüşülmesi, bu Anlaşmanın yürürlüğe girmesinden itibaren ilk 180 gün içinde başlayacaktır. Onay veya katılma belgelerini 180 günlük süreden sonra vermiş olan Devletler için söz konusu anlaşmaların

görüŖülmeye başlanması, belgelerin sunulma tarihinden sonraya bırakılmayacaktır. Bu anlaşmalar, en geç, görüşülmelerinin başlama tarihini izleyen 18 ay içinde yürürlüğe girecektir.

M a d d e - IV

1. Bu Anlaşmanın hiçbir hükmü, ayrıcalık gözetmeksizin ve I ve II. Maddelere uygun olarak, Anlaşmaya Taraf olan bütün devletlerin, nükleer enerjinin barışçıl amaçlarla araştırılmasının, üretiminin ve kullanılmasının geliştirilebilmesi için ile ilgili vazgeçilmez haklarını olumsuz biçimde etkiler şekilde yorumlanmayacaktır.

2. Bu Anlaşmaya Taraf bütün Devletler, nükleer enerjinin barışçıl amaçlarla kullanılmasını sağlayacak cihaz madde, bilimsel ve teknolojik bilgilerin mümkün olan en geniş ölçüde alışverişini kolaylaştırmayı üstlenirler ve bu alışverişe katılma hakkına sahiptirler. Bunu gerçekleştirebilecek Anlaşmaya Taraf Devletler, dünyanın kalkınmakta olan bölgelerinin ihtiyaçlarını gereğince göz önünde tutarak, özellikle işbu Anlaşmaya Taraf nükleer silahlara sahip olmayan Devletlerin topraklarında, nükleer enerjinin barışçıl amaçlarla uygulanmasının daha da geliştirilmesine, tek başlarına veya diğer Devletlerle veya uluslararası örgütlerle birlikte, katkıda bulunmak üzere işbirliğini de yapacaklardır.

M a d d e - V

İşbu Anlaşmaya Taraf her devlet, Anlaşma gereğince, uygun uluslararası gözlemlene ve uygun uluslararası yöntemlerle, barışçıl nükleer patlamaların yararlarını, bu Anlaşmaya Taraf nükleer silahlara sahip olmayan Devletlere ayrıcalık göstermeksizin açık bulundurmayı açık ve bu gibi Devletlerden, kullanılan patlayıcı araçlar karşılığı alınacak bedeli mümkün olan düşük düzeyde tutmayı ve araştırma ve geliştirme giderlerini hesaba katmamak için gerekli önlemleri almayı üstlenir.

Anlaşmaya Taraf nükleer silah sahibi olmayan devletler bu gibi yararları, özel bir uluslararası anlaşma veya anlaşmalar uyarınca ve nükleer silahlara sahip olmayan Devletlerin yeteri şekilde temsil edildikleri uygun bir uluslararası örgüt aracılığı ile sağlayabileceklerdir. Bu konudaki görüşmeler, Anlaşma yürürlüğe girdikten sonra, mümkün olan en kısa zamanda başlayacaktır. Anlaşmaya taraf nükleer silahlara sahip olmayan devletler, isterlerse ikili anlaşmalara dayanarak da bu faydalardan yararlanabilirler.

M a d d e - VI

Anlaşmaya Taraf devletlerin her biri, nükleer silah yarışının yakın tarihte durdurulması ve nükleer silahsızlanmaya ilişkin etkili önlemler ile sıkı ve etkili uluslararası denetim altında genel ve tam silahsızlanmaya ilişkin bir anlaşma akdi için görüşmeleri iyi niyetle yürütmeyi üstlenir.

M a d d e - VII

Bu Anlaşmanın hiçbir hükmü, herhangi bir devletler grubunun kendi topraklarının nükleer silahlardan tamamıyla arındırılmasını sağlamak amacıyla bölgesel anlaşmalar yapma hakkını etkilemez.

M a d d e - VIII

1. Anlaşmaya Taraf herhangi bir Devlet Anlaşmada değişiklikler yapılmasını önerebilir. Önerilen her hangi bir değişiklik metni saklayıcı Hükümetlere sunulacak, bu Hükümetler de anılan Anlaşmanın bütün taraflarına yazıyla bildireceklerdir. Bunun üzerine, Anlaşmaya Taraf Devletlerden üçte biri veya daha fazlası istediği takdirde, saklayıcı Hükümetler böyle bir değişikliği görüşmek üzere, Anlaşmaya Taraf bütün Devletlerin çağrılacağı bir konferans toplayacaklardır.

2. Bu Anlaşmada yapılacak herhangi bir değişiklik, Anlaşmaya Taraf olan bütün Devletlerin oy çoğunluğu ile kabul edilmeli, bu çoğunlukta,

Anlaşmaya Taraf nükleer silah sahibi bütün devletlerin oylarıyla, değişiklik metninin taraflara bildirildiği tarihte Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'nın Guvernörler meclisi üyesi olan bütün diğer Taraf devletlerin oyları da bulunmalıdır. Değişiklik, değişiklikle ilgili onay belgesini veren her Taraf devlet için, Anlaşmaya Taraf nükleer silahlara sahip bütün Devletler ve değişiklik önerisinin bildirildiği tarihte Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'nın Guvernörler Meclisi üyesi olan diğer bütün Taraf devletler dahil olmak üzere, bütün Tarafların çoğunluğunun onay belgelerini vermeleri üzerine yürürlüğe girecektir. Bu tarihten sonra diğer herhangi bir Taraf Devlet bakımından değişiklik, Devletin değişiklikle ilgili onay belgesini verdiği tarihten itibaren yürürlüğe girecektir.

3. Bu Anlaşmanın yürürlüğe girmesinden beş yıl sonra, önsözdeki amaçların ve Anlaşma hükümlerinin uygulama durumunu saptamak amacıyla Anlaşmanın işleyişini gözden geçirmek üzere İsviçre'nin Cenevre şehrinde Anlaşmaya taraf devletlerin katılacağı bir konferans toplanacaktır. Bundan sonra, beş yıllık aralarla Anlaşmaya taraf Devletlerin çoğunluğu yine Anlaşmanın işleyişinin gözden geçirilmesi amacıyla, saklayıcı Hükümetlere bir öneride bulunarak yeni konferanslar toplanmasını sağlayabilirler.

M a d d e - IX

1. Bu Anlaşma, imza için bütün Devletlere açık olacaktır. İş bu maddenin üçüncü fıkrasına göre, yürürlüğe girmesinden önce imzalamayan herhangi bir devlet Anlaşmaya herhangi bir zamanda katılabilir.

2. Bu Anlaşma, Anlaşmayı imzalamış Devletlerin onayından geçecektir. Onay ve katılma belgeleri, işbu Anlaşmada Saklayıcı Hükümetler olarak belirlenen Amerika Birleşik Devletleri, Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik Krallığı, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Hükümetlerine verilecektir.

3. Bu Anlaşma, Hükümetleri Saklayıcı olarak belirlenmiş Devletlerin ve Anlaşmayı imzalamış bulunan diğer 40 Devletin onaylamasından ve onay belgelerini vermelerinden sonra yürürlüğe girecektir. İşbu Anlaşma bakımından, nükleer silah sahibi Devlet, 1 Ocak 1967 tarihinden önce nükleer bir silah ya da diğer patlayıcı araç yapıp patlatmış olan Devlettir.

4. Onay ve katılma belgelerini Anlaşmanın yürürlüğe girmesinden sonra veren devletler bakımından Anlaşma, onay ve katılma belgelerinin verilme tarihinde yürürlüğe girecektir.

5. Saklayıcı Hükümetler, Anlaşmayı imzalamış ve Anlaşmaya katılmış bulunan bütün devletlere, her bir imza tarihini, her bir onay veya katılma belgesinin verilme tarihlerini, Anlaşmanın yürürlüğe giriş tarihini ve bir konferans toplanması için yapılan istemlerin veya diğer bildirimlerin alınış tarihlerini vakit geçirmeden bildireceklerdir.

6. İşbu Anlaşma, saklayıcı Hükümetlerce Birleşmiş Milletler Yasası'nın 102. Maddesi uyarınca tescil edileceklerdir.

M a d d e - X

1. Taraflardan her biri, ulusal egemenliğini uygulayarak, Anlaşmanın konusuna giren olağan üstü olayların ülkesinin yüksek çıkarlarını tehlikeye düşürdüğüne karar verirse, Anlaşmadan çekilme hakkına sahip olacaktır. Bu durumda, çekilme kararı hakkında, üç ay önceden Anlaşmayı bütün taraflarına ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne bildirimde bulunacaklardır. Bu bildirim, Taraf devletin yüksek çıkarlarını tehlikeye sokmuş saydığı olağanüstü olaylar hakkında bir açıklamayı içerecektir.

2. Anlaşmanın yürürlüğe girmesinden yirmi beş yıl sonra, Anlaşmanın süresiz olarak yürürlükte kalıp kalmayacağını veya belirli bir ek süre veya süreler için uzatılıp, uzatılmayacağını kararlaştırmak üzere bir

konferans toplanacaktır. Bu karar Anlaşmaya taraf Devletlerin çoğunluğunca alınacaktır.

M a d d e - X I

İngilizce, Rusça, Fransızca, İspanyolca ve Çin'ce metinleri eşit derecede geçerli olan işbu Anlaşma saklayıcı Hükümetlerin arşivlerinde saklanacaklardır. İşbu Anlaşmanın usulüne uygun olarak onaylanmış nüshaları, Saklayıcı Hükümetler tarafından Anlaşmayı imzalamış ve Anlaşmaya katılmış Devletlerin Hükümetlerine iletilecektir.

Bu hususları bildirerek, aşağıda imzaları bulunan yetkili temsilciler, Anlaşmayı imzalamışlardır.

Bindokuzyüzaltmışsekiz yılının Temmuz ayının birinci günü Londra, Moskova ve Washington'da üç nüsha olarak düzenlenmiştir.